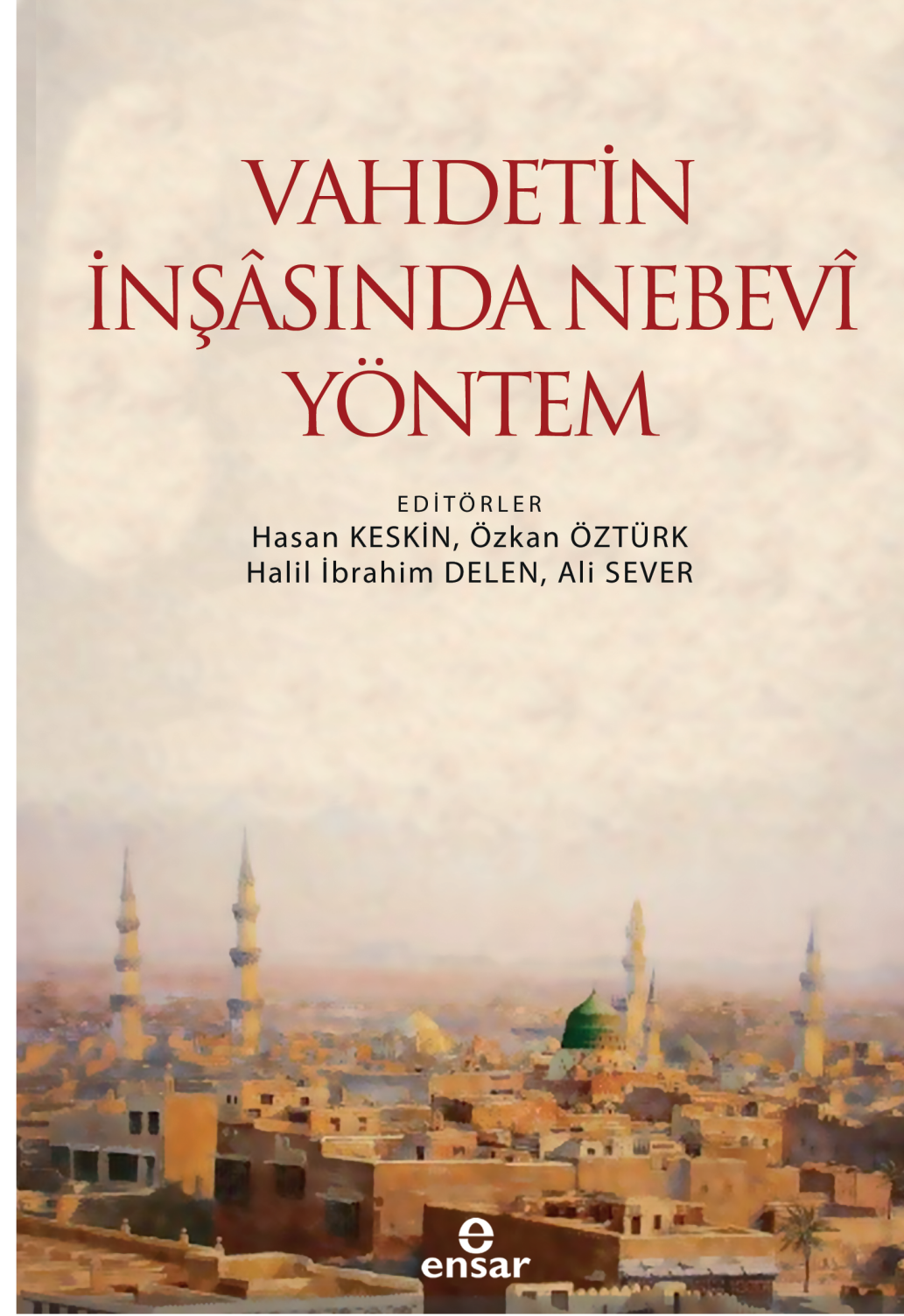

VAHDETİN İNŞÂSINDA NEBEVÎ YÖNTEM

VAHDETİN İNŞÂSINDA NEBEVÎ YÖNTEM

EDİTÖRLER
Hasan KESKİN, Özkan ÖZTÜRK
Halil İbrahim DELEN, Ali SEVER

e
ensar

ISBN: 978-625-7320-70-2
9 786257 320702

www.ensarnesriyat.com.tr

siparis@ensarnesriyat.com.tr

VAHDETİN İNŞÂSINDA
NEBEVÎ YÖNTEM

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı
VAHDETİN İNŞÂSINDA NEBEVÎ YÖNTEM

Editörler
Hasan KESKİN
Özkan ÖZTÜRK
Halil İbrahim DELEN
Ali SEVER

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı
ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi
Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL
Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35
Sertifika No: 45103

1. Basım
Temmuz 2021 / 0000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

VAHDETİN İNŞÂSINDA NEBEVÎ YÖNTEM

Editörler:
**Hasan KESKİN, Özkan ÖZTÜRK,
Halil İbrahim DELEN, Ali SEVER**

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
Vahdetin İnşasında Kur'âni İlkeler	9
Tevhidden Vahdete Nebevî Örneklilik	29
Hızır YAĞCI	
Kur'ân-Sünnet Bütünlüğünde Hucurât Sûresi 11-12. Âyetlerin Ümmetin Vahdeti Açısından Değerlendirilmesi	61
Muhammet Ali TEKİN	
Toplumsal Birliğin ve Düzenin Temininde Nebevî Adalet	83
Nizamettin KARATAŞ	
Vahdetin İnşasıyla İlgili Bazı Hadislerin Arap Belâgatının Üslûp ve Sanatları Yönünden İncelenmesi	109
Osman ARPAÇUKURU	
Emniyet Halkalarını Birleştirmek: Vahdetin İnşasında Nebevî Usul.....	137
Özkan ÖZTÜRK	
Hz. Peygamber'e İmanın Ümmetin Vahdetindeki Yeri.....	167
Vezir HARMAN.	
Kesrette Vahdet, Gelin Birlik Olalım.....	187
Yakup YÜKSEL	
Hz. Peygamber (sas) ile Tevhidden Vahdete.....	203
Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN	

ÖNSÖZ

VAHDETİN İNŞASINDA KUR'ANÎ İLKELER¹

GİRİŞ

Bir toplumun inşası ve kimlik kazanması ve toplumsal birliğin devamı birbirine bağlı iki temel esasa dayanır. Birincisi, toplumun ayırtıcı vasıflara sahip olması, ikincisi de toplumun içinde ortak sembollerin, inanç, amel ve ideallerin var olmasıdır. Müslüman toplumun teşekkülü, kimliğinin oluşması, toplumsal birliğin inşası ve devamı süreci de aynı gerçekliğe oturmaktadır. Müslüman toplumda kimliğin oluşması sürecinde rol oynayan esas ve ilkeler, toplumsal kimliğin yaşatılması ve birliğinin inşasında da önemini korumuştur.

İnsanı yaratan ve onu hiç tanımadığı bir âlem olan dünyaya gönderen Allah onu bu âlemde de başıboş bırakmayıp ona bir takım sorumluluklar yüklemiş, peygamberleri vasıtasıyla bu sorumluluklarını bildirerek ona yol göstermiş ve indirilen vahye iman ederek gereği gibi amel etmesini istemiştir. Bu çerçevede Kur'an bütün insanlığa gönderilmiş evrensel mesajı olan bir kitaptır. Bu mesajların başında da Allah'ın teklifi, yegâneliği, eşi benzeri olmadığı anlamına gelen tevhit ve onun farklı bir boyutu, tevhit inancının toplumsal alanda tezahürü ve birlikte yaşamının adı olan vahdet gelmektedir. Kur'an bize tevhit ve vahdet mesajlarını ayrılmaz bir bütün olarak birbiriyle iç içe sunar. Bu konuyla vahiy, âlemdeki birliğin temeli olduğu gibi gerek ferdî gerekse toplumsal düzlemde beşerî hayat için de vahdetin temelini teşkil eder. Kur'an'ın en fazla üzerinde durduğu konulardan birisi şüphesiz müminlerin vahdetidir. Kur'an birçok ayetinde müminleri vahdet ve birliği sağlamaya ve tefrikadan kaçınmaya

1 Prof. Dr. Hasan KESKİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

davet etmektedir. Bu çerçevede toplumsal vahdetin inşası için Kur'an'da bir kısım Kur'ani ilkelerin yer aldığını görürüz. Biz bu çalışmamızda toplumsal anlamda Kur'an'da ümmet olarak isimlendirilen Müslüman toplumun birliğini ifade eden vahdeti ve bu vahdetinin inşasındaki Kur'anî ilkeleri konu edineceğiz.

VAHDETİN TANIMI

Birlik ve bir olma veya bütünleşme anlamında kullanılan vahdet, sözlükte “bir ve tek olmak, tek kalmak” anlamındaki **vahd** kökünden masdar olup “birlik, teklik, bütünlük” anlamında **kesretin** karşıtıdır

Bireylerin, ortak inanç ve ibadet hayatı ile mazhar oldukları müşterek ahlâkî faziletler, toplumun vahdetinin esasını teşkil eder. Vahdet kelimesiyle de toplumda en küçük unsurdan başlayarak daha büyük unsurlar olan ümmet ve insanlığın birliğine giden birleşmeler anlaşılır. Bu vahdet Kur'an'da ümmet olarak isimlendirilir ve sapasağlam bir binaya benzetilir. İman bu binanın temeli, ibadet direkleri, ahlâk ise çatısı ve duvarları mesabesindedir. (Yasin Pişgin Âlusî, Şihâbuddîn, (Ö. 1290). (1415). Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Âzîm ve'sseb'i'l-mesânî, Tah: Ali Abdalbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beğâvî, Ebû Muhammed, (Ö. 510). (1420). Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân, Tah: Abdurrezzâk Mehdî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy.)

VAHDETİN ÖNEMİ

Allah, insanı toplum içinde yaşayan ve hemsinlerine muhtaç bir varlık olarak yaratmıştır. Bu nedenle insan sosyal bir yaratıktır. Toplum denilen sosyal bir çevre içerisinde doğar, yaşar ve ölür. Buna göre insanın toplum halinde yaşama zorunluluğu bulunmaktadır. Zira insanın toplumun dışında tek başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü toplumun dışında kalmak isteyen hiçbir fert, ihtiyaçlarını karşılayamaz, emniyetini sağlayamaz, kötülük adına bozguncu ve zarar verici oluşumlar karşısında tek başına mukavemet edemediği gibi toplum içinde bulunmanın sağlayacağı önemli imkânlardan da mahrum kalır. Acı tatlı olayları paylaşmak zorunda olduğu eş, dost ve arkadaşlara ihtiyaç duyar. Buna bağlı olarak

insanın toplumsal yaşamından kaynaklanan bir takım toplumsal yükümlülükleri vardır ki her toplum için söz konusu edilen bu toplumsal yükümlülükler gelişi güzel olmayıp belli bir düzene ve belli birtakım kurallara bağlı bulunmaktadır. Burada sözü edilen kurallar özü ve mahiyeti aynı olmakla birlikte biçim ve şekilleri toplumdan topluma değişkenlik gösterir. Toplumda birlik ve beraberliğin, huzurun sağlanması için bu kurallara riayet edilmesi gerekir. Bu kurallara uymak, toplum düzenini sağlamak, toplu halde yaşamının ve yaşatmanın tabii bir gereği olduğu gibi, dinin genel ilke ve amaçlarının da bir gereğidir. Toplumsal düzeni bozucu, insanların birlikte ve güven içinde yaşamasını engelleyen, toplumsal kargaşa ve bozgunculuğa yol açıcı davranışlar dini literatürde fitne ve fesat terimleriyle ifade edilir ve şiddetle kınanır. Birlikte yaşamda eğer dini ilke ve kurallar çerçevesinde maddi ve manevi birlik sağlanırsa mutluluklar çoğalır, acılar hafifler, hatalar telafi edilir, maddi manevi ihtiyaçlar giderilir, kötülük, zulüm ve haksızlıklara engel olunur.

VAHDET AÇISINDAN VAHİY ÖNCESİ DURUM

İslâm'dan önce Araplar'da kabileler arası savaş, baskın, yağma, öç alma vb âdetler oldukça çok yaygındı. Kabile fertleri dışında kalan insanların hayatlarına değer verilmiyor, güçlü olanlar zayıf olanları eziyor ve katlediyorlardı. Araplar da öldüreni öldürmek suretiyle kendilerince tedbir hem de intikam alıyorlardı ve adalete riayet etmiyorlardı.

edikleri; fakat bunu yaparken intikam duygusuyla hareket ettikleri ve adalete riayet etmedikleri için yaşama hakkını korumak yerine onu ortadan kaldırmış oluyorlardı.

Rivayetlere göre bu âyetin nazil olmasına da Araplar'm bu âdet ve tutumları sebep olmuştur. İslâm'dan önce aralarında ihtilâf bulunan, karşılıklı olarak birçok insanın katledildiği ve yaralandığı iki kableden biri, kendini diğerinden üstün görüyor, bir erkeğe karşı İki erkek, bir kadına karşı bir erkek, bir köleye karşı bir hür erkek Öldürmek istiyorlardı. Her İki kabile de müslüman olduktan sonra bu istek ve uygulamayı sürdürmeye kalkışınca, şahsî İntikamı hukukî kısas cezasına çeviren, cezayı şahsileştiren (katilden başkasının öldürülmesini yasaklayan) canlar arasında

değerli değersiz farkının bulunmadığını, dokunulmazlık ve değer bakımından bütün canların birbirine eşit olduğunu bildiren âyetler geldi.^{2[532]}

Kıyas kelimesinin kökünde “izlemek, izini takip etmek ve kesmek” mânaları vardır. Kıyas öldürme suçunu ve suçlusunu takip ve sürüp gidecek ihtilâfı kesme, bitirme mâna ve maksadını ihtiva ettiği için bu ismi almıştır. Kasten ve haksız olarak birini öldüren kimsenin ceza olarak Öldürülmesine, aynı şekilde birini yaralayan kimsenin misilleme yoluyla yaralamak suretiyle cezalandırılmasına “kıyas” denilmiştir.

VAHDETİN İNŞASINDA KUR’ANÎ İLKELER

Bilindiği üzere 610 yılında Mekke’de nazil olmaya başlayan Kur’an esasında iyi insanlardan oluşan erdemli bir toplum oluşturmak istemektedir. Kur’an bize tevhit ve vahdet mesajlarını ayrılmaz bir bütün olarak birbiriyle iç içe sunmaktadır. İnsanlık, Allah’ın birliğinde, tevhitte bir araya gelmeye teşvik edilir (Bakara, 2/163.) Kur’an insanlık vahdetini ve toplumsal vahdeti insanlığın ve toplumun en küçük birimi olan ailede başlatır. (Nisa, 4/1.) Bu meyanda yine tevhit vurgusu ile beraber anne baba haklarına riayet etmeyi emreden âyetler dikkat çekicidir. (Lokman, 31/13; İsrâ, 17/22-37.) Bu nedenle Kur’an, Müminlerin birlik ve beraberliğine oldukça önem vermekte ve onları daima vahdete çağırmakta, onların birlik ve beraberliğine zarar veren davranışlardan kaçınmaları hususunda da onları uyarmakta ve onları bilinçlendirmektedir. Elbette bu birliğin sağlam, sağlıklı ve devamlı olabilmesi için elbette belli ilkelere dayanması gerekmektedir. Kişinin topluma ve toplumda yaşayan diğer fertlere yönelik, kişilik haklarına saygısı; hukuka riyeti vahdetin sağlanmasında önemli rol oynadığından Kur’an, bu kuralları önemle belirtir Kur’an müminler arasındaki vahdeti nasıl oluşturmaları ve tefrikadan nasıl kurtulmaları gerektiğini, vahdetin faydalarını, tefrikanın zararlarını ve vahdeti engelleyen hususları açıklamaktadır. Bu çerçevede vahdetin inşasındaki Kur’an ilkelerini genel olarak şu başlıklar altında ele alabiliriz.

1.Vahdetin Gerekliliğini Bildiren ve Tefrikayı Yasaklayan Âyetler

Vahdetin inşasındaki en önemli Kur'an ilkesi vahdetin gerekliliğini bildiren ve tefrikayı yasaklayan âyetlerdir. Kur'an'ın ana teması ve asıl hedefi topluma Allah'ın varlığını bildirmekten ziyade onları Allah'ın zât, sıfat ve fiillerindeki eşsizliğine, imana, tevhide ve bu düstur çerçevesinde kişisel ve toplumsal hayatı yekpare hâle getirmek demek olan vahdete davet etmek olmuştur.³ Bu bakımdan tevhit ve vahdet; Kur'an'ın bütün konularının kendisiyle irtibatlandığı iki temel kavramdır.⁴ Kur'an'daki birçok mesaj, emir ve sakındırmalar müminler arasında vahdeti/birliği sağlamağa yöneliktir. Kur'an müminlerin vahdetine (birlik ve beraberlik) oldukça önem vermektedir. Kur'an tevhitte ayrılarak vahdetlerini sağlayamayan kitap ehli üzerinden de onların bu hâllerini bildirerek müminleri aynı hataya düşmemeleri konusunda uyarılmaktadır. Birçok ayette müminler vahdete çağrılmakta, birlik ve beraberliğe zarar veren davranışlardan kaçınmaları hususunda da uyarılmaktadır. Konuyla doğrudan ilgili ayetleri şöylece sıralayabiliriz:

“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.” (Âl-i İmran/103)

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onları için büyük bir azap vardır.” (Âl-i İmran, 3/105.)

“Allah'a ve Resûl'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.” (el-Enfâl, 8/46)

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır”. (Âl-i İmran/105)

“Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na

---

3 Yasin pişgin

4

karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dini anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir.” (Rûm, 30/32)

“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini size de din kıldı. Fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslâm dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.(Şûrâ,42/13)

“Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.” (Saff 61/4).

2. İnanç Birliği ve Yapılması Emredilen İbadetler

Vahdetin inşasındaki Kur’an ilkelerinden biri de müminler arasındaki inanç birliği ve müminlerden yapılması istenen bir kısım ibadetlerdir. Doğası itibarıyla ihtilaf ve çekişmeye müsait bir şekilde yaratılan insanlara Allah elçiler ve kitaplar göndermiştir. Ancak kendilerine kitap verilen topluluklardan da ihtilaf içinde olanlar olmuşsa da (Bakara, 2/213) genelde vahye tabi olmayan insanların aralarındaki çekememezlik ve kıskançlıklar onları ihtilafa ve ayrılıklara düşürmüştür.

Bu nedenle vahdetin tesisinde en temel unsur vahiydir. Zira vahiy insanın varoluşsal anlamını gerçekleştirmesi konusunda hayati bir öneme sahiptir. Allah, vahyi aracılığıyla insanoğluna yol göstermiş ve ondan vahye iman ederek gereği gibi amel etmesini istemiştir. İnsanın, vahye ve onu gönderen Allah’a iman etmesi vahdetin tesisinde temeli oluşturmaktadır. Bu konumuyla vahiy, âlemdeki birliğin temeli olduğu gibi gerek ferdî gerekse toplumsal düzlemde beşerî hayat için de vahdetin temelini teşkil eder. İman kişiliğin birleştirici gücüdür. İnsanın maddi ve manevi varlığını bir denge ve insicam içinde bütünleştirir. İman insanın yaratılış amacını gerçekleştirmesinin ve toplumla birlikte huzur ve uyum içinde yaşamasının temelidir. İbadetler imanın insan şahsiyetinde inşa ettiği faziletlerin bireysel ve toplumsal düzlemde kökleşmesinin ve olumlu davranış şekilleri ile somutlaşarak yaşam sahasında vücut bulmasının en

etkin amilidir. Bu nedenle bireylerin ortak inanç ve ibadet hayatı ile mazhar oldukları müşterek ahlâkî faziletler toplumun vahdetinin esasını teşkil eder. (pişgin)

Kur'an dinî ve toplumsal birlikteliğin oluşumu için bilhassa tevhidin korunması ve ilahî emirlerde yer alan başlıca toplumsal ahlak ve hukuk kurallarına uyulmasının gerekliliğinin üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede kitap ehlinin hâlini sıkça dile getirir, tevhit ve vahdet konusunda onların düştükleri yanlışlara düşülmemesini öğütler. Bilindiği üzere Kur'an'ın üzerinde en çok durduğu iman esaslarının başında tevhid gelmektedir. *Ehl-i kitaptan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt; Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (buldukları durumdan) ayrılacak değillerdir. O sayfalarda dosdoğru hükümler yer almaktadır. Ehl-ikitap ancak kendilerine o açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. Hâlbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanifler olarak O'na yüreктen inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur.*" (Beyyine, 98/1-5.) mealindeki ayetinde de belirtildiği üzere ehl-i kitap'ta görüldüğü gibi tevhidin kaybı vahdetin kaybına da neden olmuştur. Ehl-i kitabın açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düşmeleri, tevhitten ayrılmaları ile vahdetlerinin bozulması arasında bir ilgi vurgulanmaktadır. *"Biz, vakitiyle Musa'ya kitabı indirmiştik ama onda da ihtilafa düşülmüştü. Eğer rabbın tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Kur'an hakkında gerçekten koyu bir kuşku içindedirler."* (Fussilet, 41/45.) mealindeki ayet te bu husus ifade edilmektedir. Yine *"De ki: Ey ehl-ikitap; hepiniz, sizinle bizim aramızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim. O'na hiçbir şeyi eş koşmayalım. Ve Allah'ı bırakıp da kimimiz, kimimizi Rab edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse o vakit şahit olun ki biz, Müslümanız, deyin."* mealindeki ayetinde ifade edildiği üzere (Âl-i İmran, 3/64.) Kur'an ehl-i kitabı; asıllarına dönmeleri için uyarır, tevhide ve vahdete çağırır. Buradaki örneklerde de görüldüğü üzere Kur'an, Yahudilik ve Hristiyanlığı vahdeti yitirmenin kötü örnekleri olarak anlatmakta, başta tevhid (Maide, 5/72-73., Tevbe, 9/30-31) olmak üzere, Hz. İsa ve Hz. Meryem örnekle-

rinde olduğu gibi (Meryem, 19/34-37; Âl-i İmran, 3/62.) onların ihtilafa düştükleri konularda işin hakikatini açıklamaktadır.

Müslüman bir toplum olarak kendisine dayanılacak ve etrafında birleşilecek ilkeler Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in (as)'in sünnetinde bütün teferruatlarıyla belirlenmiştir. Bu çerçevede Kur'an'da belirtilen ve müminlerin iman etmeleri gerekli olan iman esasları aynı zamanda müminlerin vahdetinin en önemli temelini oluşturmaktadır. Örneğin Kur'an'ın ana konularını oluşturan tevhit, nübüvvet, meâd gibi temel iman esasları ve namaz, oruç, zekat, hac, cihad gibi temel ibadet esasları müminlerin inanç birliğini oluşturmaktadır. Müminler bu inanç esasları etrafında bir birlik oluştururlar. Aynı şekilde Kur'an'da müminlerden yapılması istenen bir kısım ibadetler müminlerin vahdetini oluşturmaktadır. Bunlardan Cuma namazı, cihad, savaş, hac gibi ibadetler toplu yapıldığından bu ibadetler müminlerin vahdetinde çok önemli rol oynamaktadırlar. Günde beş kez yapılması istenen namazın cemaatle kılınması ve bunun bir sonucu olan müminlerin kaynaşması vahdetin inşasında oldukça önemli bir husustur. Aynı şekilde müminlere farz kılınan oruç, iftar ve imsak vakitlerinde müminler arasında bir birlik oluşturmaktadır. Yine zengin müminlere farz kılınan zekât, müminler arasında sevgi ve dayanışmayı sağlayan ve sonuçta müminleri vahdete götüren bir ibadettir. Ve yine tevhit inancının sembol ibadetlerinden hac ibadeti de vahdetin inşasında oldukça önemli bir ibadettir. Hac vahdet şuurunun doyasıya yaşandığı bir evrensel kongredir.

3. Farklı inançlara saygılı olmak

Vahdetin inşasındaki Kur'an ilkelerinden biri de müminlerin farklı inançlara saygılı olmasıdır.

4. Müminler Kardeşdir

Vahdetin inşasındaki Kur'an ilkelerinden biri de müminlerin kardeşliğidir⁵. Kardeşlik bir arada bulunan kardeşlerin barış ve huzur içinde yaşamasını gerektirir. Müminlerin kardeşliği akrabalık bağıyla gerçekleşen

5 Müminlerin kardeşliğine vurgu yapan diğer ayetler için bkz: Ali İmrân, 3/103; Tevbe, 9/11; Haşr, 59/10.

kan kardeşliği değil, inanç bağıyla gerçekleşen din kardeşliğidir. Müminler arasındaki bu kardeşlikteki temel unsur imandır. Bu bağ soy bağı ve yakınlığından daha güçlüdür. Kan kardeşliği din farklılığı sebebiyle keşildiği halde din kardeşliği nesepelerin farklılığı ile ortadan kalkmaz. Buna göre bütün müminler kardeşler olarak evrensel bir ailenin bireyleridirler⁶. Kardeşlik ilkesiyle hareket etmek, insanların arasını düzeltme ve gönülleri birleştirme çabasında olmak, insanları kırıp incitecek davranışlardan kaçınmak toplumsal birlikteliğe büyük bir katkıdır. Buna göre müminler arasında bir sevgi ve güven ortamı oluşmalı, birbirlerine zulmetmemeli, birbirlerine saygı duymalı, birbirlerinin mallarına, canlarına, ırzlarına zarar vermemeli, birbirlerinin hukukunu gözetmeli, birbirlerinin dertleriyle ilgilenmeli, tasada, sevinçte, varlıkta, yoklukta, her zaman birbirlerine destek olmalı, ileri de belirteceğimiz üzere haset, kıskançlık, birbirine sırt çevirme, birbirlerini hakir görme gibi İslâm kardeşliğini yok eden çeşitli afetlerden uzak durmalıdır.

Kur'an Hucurât suresi 10. ayette müminlerin kardeş olduklarını şu şekilde bildirmektedir: *"Şüphesiz müminler birbiri ile kardeşlerdir; öyle ise dargın olan kardeşlerinizin arasını düzeltin; Allah'tan sakının ki size acısın."*

Bu ayet-i kerimede ihtilafları olan müminlerin aralarının düzeltilmesi emredilmektedir. Bu ayete göre müminler birbirleri ile kavgalı olan kardeşlerinin arasında yaşanan sorunları çözmek için gayret sarf etmeli, dargın olan kardeşlerinin aralarını bulmalı, onları barıştırmalı ve aralarını ıslah etmelidir. Müminler din kardeşliğinin bir gereği olarak birbirlerinin sorunlarına karşı sorumsuz davranamazlar. Birbirlerinin dert ve sıkıntılarının çözümünde birbirlerine yardımcı olurlar. Zira ayet ve hadislerde müminler birbirlerine karşı daima dayanışma içerisinde olmaya teşvik edilmektedirler.⁷ Nitekim Hz. Peygamber (sav) bu hususu şöyle dile getirmektedir: *Müminler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta*

---

6 Şahin Güven, *Erdenli Toplumun İnşası*, İstanbul 2012, 234.

7 Maide, 5/2.

olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.”⁸ “Müminlerin birbirlerine olan bağlılığı, birbirine kenetlenerek inşa edilmiş bir binanın tuğlaları gibidir”⁹. Hz. Peygamber (sav) iman etmenin şartı olarak müminlerin birbirlerini sevmelerine şu sözleriyle dikkat çekmektedir: “ İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de gerçek anlamda (tam ve kâmil olarak) iman etmiş olamazsınız”.¹⁰ Hz. Peygamber (sav) bir hadislerinde müminlerin kardeşliğini şöyle açıklamaktadır: “Müslüman Müslümanın kardeşidir, Müslüman asla kardeşine zulmetmez, onu kendi başına terk etmez, onu zelil etmez. Bir Müslümanın bir Müslüman kardeşini hakir görmesi kadar büyük bir kötülük yoktur”¹¹.”

Müminler arasında meydana gelen savaş, saldırı, kavga vb durumları düzenleyen Hucurât suresi 9. Ayetinde şöyle buyurulmaktadır:

“Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah’ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adâletle bulunuz, âdil davranınız, şüphesiz Allah adil davrananları sever.”

Görüldüğü üzere ayette Müminlerden iki grubun savaşmaları ya da bir grubun diğere saldırması karşısında diğer müminlerin nasıl davranmaları gerektiği anlatılmaktadır. Ayet savaşan ya da kavga eden iki Müslüman grup karşısında diğer müminlere görev yükleyerek, savaşan iki Müslüman grubun arasına girerek onların aralarını düzeltme ve aralarında barışı gerçekleştirme emrini vermektedir. Bütün çabalara rağmen savaşan gruplardan bir tanesinin barışa yanaşmayarak savaşa devam etmesi durumunda, diğer Müslüman kitlelerin o haksız gruba karşı Allah’ın hükmüne teslim oluncaya kadar savaşmaları ve aralarında adâletle muamele etmeleri emredilmektedir. Hucurât suresi 9. ve 10. ayetlerde müminlerin kardeşliği ile ilgili bildirilen hususlar vahdetin sağlanmasında

8 Buharî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

9 Buhari, Salat, 88; Müslim, Birr ve Sıla, 65.

10 Müslim, İmân 93-94.

11 .Ahmed B.Hanbel, Müsned, Thk. Şuayb Arnaut vd Beyrut 1988; X11,466, Hadis No:8103.

önemli olan temel ilkelerdir.

5. Müminler Birbirlerinin Velileridir.

Vahdetin inşasındaki Kur'an ilkelerinden biri de müminlerin birbirlerinin velileri olması hususudur. Buradaki velayet, müminlerin birbirlerine karşı sorumluluk taşımaları, dostluk, karşılıklı yardımlaşma, destek verme, dayanışma anlamındadır.¹² Bu açıdan müminlerin kalpleri de birlik içerisinde.¹³ Allah Kur'an'ın birçok ayetinde müminlerin birbirlerinin velileri olduklarını bildirmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah'a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”*¹⁴.

“İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir”.¹⁵

Burada geçen velayeti, müminlerin birbirlerine saygı duymaları, birbirlerinin işleriyle ilgilenmeleri ve birbirlerine muavenette bulunarak, yardımlaşmaları şeklinde açıklayan Râzi, velayetin amacının da, müminlerin düşmana karşı tek yumruk gibi olmaları olduğunu ifade eder.¹⁶

Reşid Rıza'ya göre, Müminlerin birbirlerinin velileri olmaları, şecaat ve cesaret duygularına sahip olmalarını, yardımlaşma ve dayanışma konusunda sorumluluk almalarını gerektirmektedir. Zira nifakın tabiatı

---

12 Kurtubi,

13 Kurtubi,

14 Enfâl, 8/72

15 Tevbe, 9/71

16 Tefsîrü'l-kebir,

bunları reddeder çünkü nifakta asıl olan: şüphe, tereddüt, korku ve cimri-likdir. Bunlar ise, fedakârlık yapmak suretiyle birbirleri ile yardımlaşma-ya mani olan hasletlerdir. Bu yüzden Münafıklar güçlü bir topluluk oluş-turamazlar; çünkü özellikle zor zamanlarda yardımlaşmak, sabit ve köklü bir akideyi gerektirir¹⁷. (Reşid Rıza, Tefsiru'l-Menar, X, 627.)

6 Üstünlük Takvadadır.

Vahdetin inşasındaki Kur'an ilkelerinden biri de esas üstünlüğün takvada olması hususudur. Soy ve neseple övünüp iftihar etmek, bunu övünç ve üstünlük meziyeti sayma müminlerin birliğini bozacak davranışların başında gelmektedir. Genelde bu durum birçok milletlerde görülen bir hastalıktır. Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Araplar'da da kavim ve kabileleri ile övünme, ve bu nedenle kendilerini başkalarından üstün görme kültürü güçlü bir şekilde mevcuttu¹⁸. Bu durum kimi insanları önceki ayetlerde yasaklanan iç çatışmalara, alaya almaya, kötü lakap takmaya, suizanna, tecessüs ve gıybete sürüklüyordu. *“Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.”*¹⁹ Mealindeki ayetle üstünlüğün ancak takvada olduğunu bildirmiştir. Bu ayetin nazil olduğu dönemde farklı kabilelerden bu arada hor ve hakir görülen kabilelerden de insanlar İslam'a girdiler ve farklı kabilelere mensup Müslümanlar birbirlerine karıştılar. Bu ayet Müslümanların cahiliye döneminden kalma soy sop ve kabileleriyle övünme artıklarının temizlenmesi ve bu tür davranışlardan sakınmaları için nazil olmuştur.²⁰ Ayet üzerinde tefekkür yaptığımız

---

17 Reşid Rıza, Tefsiru'l-Menar, X, 627.

18 Tahir b. Aşur, et-tahrir ve tenvir,xxvi/258.

19

20 Tahir b. Aşur, et-tahrir ve tenvir,xxvi/258; şahin güven Erdemli Toplumun inşası, İstanbul, 2012. 281-282.

da farklı kavim ve kabilelere mensubiyetin insanların birbirlerine karşı övünmeleri ve üstünlük taslamalarına matuf olmadığı birbirleriyle tanışıp kaynaşmaları ve yardımlaşmaları gayesine matuf olduğu anlaşılmaktadır. İslâm insanların eşitliği gerçeğini ilan edince bunu kabullenmekte zorlananlar olmuştu. Hz. Peygamber bu inaç ve düşünce ile mücadele etti, müminleri eğitti ve veda hutbesinde bütün insanlığa şöyle seslendi:²¹ *“Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arab’ın başka ırka, başka ırkın Arab’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlâk üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur. Dinleyin! Bu ilâhî gerçeği size tebliğ ettim mi, bildirdim mi?”* Hep birden „Evet“ dediler. „Öyleyse burada olanlar olmayanlara bildirsin“ buyurdu.²²

7.Müminlerin Vahdetini Bozacak Davranışların Yasaklanması

Kur’an-ı Kerim müminler arasındaki kardeşliği ve toplumsal birliği (vahdeti) zedeleyen, müminlerin gönüllerinin incinip kırılmasına sebep olan her türlü davranışı yasaklamaktadır. Bu meyanda müminler arasında sevgi ve huzuru amaçlayan Kur’an-ı Kerim onların vahdetini tehdit eden unsurlara yönelik tedbirler alarak bireylerin can, mal, namus ve kişilik haklarının ihlaline karşı hem hukukî hem de uhrevî cezalar tayin etmiştir ki bu da vahdetin sağlam temeller üzerinde oturmasına imkân sağlamaktadır.

Adam öldürmek, yaralamak, kavga etmek, fitne, fesat ve tefrika çıkarma, hırsızlık yapmak, rüşvet almak, yetim malı yemek, haksız yollarla insanların mallarını yemek, namus ve iffete yönelik saldırı, iffetli kadınlara yönelik iftira, her türlü iftira, yalan, yalancı şahitlik, gıybet, dedikodu, alay etmek, suizan, ayıp araştırma, kin, haset, hakaret, kusur ve mahremiyete yönelik araştırma yapma, kötü lakaplarla çağırma gibi davranışlar gönüller yıkan, toplumsal huzuru kaçıran, Müslümanlar arasındaki birliği tehdit eden unsurlardır. Kur’an-ı Kerim müminler arasındaki kardeşliği ve toplumsal birliği (vahdeti) zedeleyen bu tür davranışlara yönelik caydırıcı tedbirler almıştır.

---

21 Diyanet tefsiri

22 *Müsned*, 5/411

Örneğin Kur'an'da müminler arasındaki kardeşliği ve toplumsal birliği (vahdeti) zedeleyen bireylerin can haklarının ihlaline karşı hem hukukî hem de uhrevî cezalar tayin edilmiştir. Manevi ve uhrevi olarak bir cana kıymanın bütün insanlığı öldürmek olduğu, Allah'ın kendisine lanet ve gazap ettiği, kendisi için büyük bir azap hazırladığı uzun süre cehennemde kalacağı bildirilmiştir. Hukuki olarak kasten adam öldüren kimselere uygulanacak hukuki ceza kısastır. Maktulün ailesinin tamamı veya bir kısmı kısastan vazgeçer yahut tazminat karşılığında sulha razı olurlarsa kısas cezası düşer ve diyet devreye girer.²³ Yaramalar içinde cezalar belirlenmiştir. Konuyla ilgili ayetler şöyledir: *“Bundan dolayı İsrailoğullarına (Kitap'ta) şunu yazdık: “Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır.”* (Mâide,5/33). *“Kim bir Mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır”*. (Nisâ, 4/93) ; *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır. Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.”* (Bakara,2/178-179)

Yine Kur'an'da müminler arasındaki kardeşliği ve toplumsal birliği (vahdeti) zedeleyen yeryüzünde fesat çıkaranlar ile ilgili olarak *“Allah'a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri, yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.”*(Mâide,5/33) ayetinde ifade edildiği üzere öldürülmeleri,

asılmaları, ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleri şeklinde bir ceza tayin etmiştir. bireylerin mal haklarının ihlaline karşı hırsızlığa yönelik olarak ayetin de ifade edildiği üzere el kesme cezası tayin etmiştir.

“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” (Nisa, 4/29). “Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüşvet olarak) vermeyin.” (Bakara, 2/188) meallerindeki ayetlerde de haksız yollarla kazanç elde etmek, rüşvet almak yasaklanmaktadır.

Aynı şekilde Kur’an’da müminler arasındaki kardeşliği ve toplumsal birliğe (vahdete) zarar veren bireylerin namus haklarının ihlaline karşı namus ve iffeti zedeleyen zina ve iffetli bir kadına iftira vb gibi hususlar ile ilgili olarak çeşitli tedbirler alınmış, hem hukukî hem de uhrevî cezalar tayin edilmiş (zinâ cezâsı olarak yüz; zinâ iftirâsının cezâsı olarak da seksen değnek vurulması emredilmiş) iffetsizliğin Allah’ın sert bir biçimde cezalandıracağı çirkin ve ağır suçlardan olduğu sıkça hatırlatılarak ve yayılması yasaklanarak (bkz. 4/Nisâ, 4/15, 25; İsrâ, 17/32; Nûr, 24/2-10; Furkan, 25/68, 69; Ahzâb, 33/30; Talâk, 65/1) zinâyâ götürecektüm yollar kapatılmıştır. Evlere izinsiz girilmesinin yasaklanması²⁴, hem erkeklerin hem de kadınların bakışlarına dikkat etmelerinin emredilmesi²⁵, kadınların, konuşurken seslerini yumuşatarak değiştirmelerinin, açılıp saçılarak dolaşmalarının, güzellik ve süsleri bilinsin diye kırtarak yürümelerinin bile yasaklanması²⁶, zina ortamının oluşmasını, zinaya götürme tehlikesi bulunan tutum ve davranışları engellemeye yönelik tedbirler olarak değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili ayetler şöyledir:

---

24 Nur,24/27-28

25 Nur,24/30-31

26 Ahzâb ,33/28

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun. Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah’a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah’a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu, Müminlere haram kılınmıştır”(Nur, 24/2-3); “Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Nur, 24/4-5) “Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur”,(İsrâ, 17/32) “Onlar, Allah ile birlikte başka bir tanrıya da tapmazlar; haksız yere, Allah’ın dokunulmaz kıldığı insan hayatına kıymazlar, zina etmezler. Zira (bilirler ki) bunları işleyen kimse günahını yüklenecek. 69. Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır”.(Furkân, 25/68-69); “Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendi (din kardeş)leri hakkında iyi zan besleyip de, “Bu, apaçık bir iftiradır” deselerdi ya!, Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancılardan ta kendileridir. Eğer size dünya ve ahirette Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağızınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır.” (Nur,24/12-15) ; “İffetli ve (haklarında uydurulan kötülüklerden) habersiz Mümin kadınlara zina isnat edenler, gerçekten dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şahitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır” (Nur,24/23-24)

Yine Kur’an’da müminler arasındaki toplumsal birliği (vahdeti) ve kardeşliği zedeleyen, bireylerin kişisel haklarının ihlaline yönelik davranışlar da yasaklanmıştır. Bu çerçevede gıybet, alay etmek, yalan söy-

lemek, yalancı şahitlik yapmak, suizan yapmak, ayıplamak, kusur araştırmak, mahremiyete dair araştırma yapmak, kin beslemek, haset etmek, hakaret etmek, kötü lakaplarla çağırarak yasaklanmıştır. Konuyla ilgili ayetler şöyledir:

“Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.” (Hucurât, 49/11) *“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir; çok merhamet edendir”* (Hucurât, 49/12) *“Yalanı, ancak Allah’ın ayetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir”* (Nahl, 16/105); *“Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının.”* (Hac, 22/30); *“Kim Allah’a karşı yalan uydurandan, ya da O’nun âyetlerini yalanlayandan daha zalimdir? Şüphesiz ki, zalimler kurtuluşa eremez”* (Enâm, 6/21). *“Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah’a karşı yalan uydurmak için, “Şu helâldir”, “Şu haramdır” demeyin. Şüphesiz, Allah’a karşı yalan uyduranlar, kurtuluşa eremezler.”* (Nahl, 16/116).

“Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahidler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp heva (tutkuları)nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.” (Nisa, 4/135); *“Ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden sabahın Rabbine sığınırım!”* (Felak, 113/1-5).

“İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!” (Hümeze,1) *“De ki: “Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı haram kılmıştır.”* A’râf, 8/33; *“Ey iman*

edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alıp) ev sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu davranış sizin için daha hayırlıdır. Düşünüp anlayasınız diye size böyle öğüt veriliyor. Eğer evde kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, “Geri dönün” denirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.” (Nur,24/27-28) ayetlerinde de ifade edildiği üzere gıybet, dedikodu, alay etmek, iftira, zan, ayıp araştırma, kin, haset, hakaret, kötü lakaplarla çağırma gibi

Özetle, Kur’an-ı Kerim toplumsal birliğe (vahdeti) ve müminler arasındaki kardeşliğe zarar veren, onun yıkılmasına sebebiyet veren adam öldürmek, yaralamak, hırsızlık yapmak, haksız kazanç elde etmek, iffete saldırı, gıybet etmek, yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmak, alay etmek, suizan yapmak, kin gütmek, haset etmek, haksızlık yapmak, kusur ve mahremiyete yönelik araştırma yapma, kötü lakaplarla çağırma vb. gibi davranışları yasaklayarak bunlardan bir kısmına hem hukukî hem de uhrevî cezalar tayin ederek onları ortadan kaldırmaya yönelik tedbirler almıştır. Müslümanlar arasındaki birliği tehdit eden unsurlardır. Kur’an-ı Kerim müminler arasındaki kardeşliği ve toplumsal birliği (vahdeti) zedeleyen bu tür davranışlara yönelik caydırıcı tedbirler almıştır.

SONUÇ

BİBLİYOGRAFYA

Tevhidden Vahdete Nebevî Örneklik

Hızır YAĞCI

Dr., Öğretim Üyesi

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Sözlükte “birlemek” anlamına gelen tevhid, Allah’ın birliğini kabul etmek, O’ndan başka ilah tanımamaktır. Yani tevhid inancında Allah, ma‘budlardan bir ma‘bud değil, yegâne ma‘buddur. Tevhid, Allah ile insan arasındaki ilişkinin çerçevesini çizer ve insanın bu ilişkide izleyeceği yolu belirler. Arzulara tabi olmamak, kınayanların kınamasından korkmamak, haksızlıklarla mücadele etmek şeklinde tezahür eden kişilik özellikleri tevhidin inşa ettiği şahsiyet yapısının en temel görüntüleridir. Bu sebeple tevhidi benimsemek öncelikle onurlu bir kimlik kuşanmak demektir. Mutlak güç sahibinin murakabesi altında olma bilinci ve hesap verme duygusu meşruiyet zemininden ayrılmayacak bir yaşam sürmeye yönlendirir. Bu dahi başlı başına bireyin ve toplumun ıslahı için yeterli bir zemindir.

Tevhid düşüncesini sadece inanç alanına hapsedmek doğru değildir. Bu düşünce hayata topyekûn bakmayı gerektirmektedir. İnançta buluşma üzerine kurulan ilk çağrı, herkesi kapsamaktadır.¹ Hz. Peygamber bu kutlu çağrının önemini ve onurunu ifade eden hadislerinden birinde şöyle buyurur: “*Benim ve benden önceki peygamberlerin en önemli çağrısı şudur: Allah’tan başka ilah yoktur. O tektir; eşi-ortağı yoktur.*”² Bu buluşma aynı

1 Âl-i İmrân, 3/64; Nahl, 16/36; Enbiyâ, 21/25; Müzzemmil, 73/9.

2 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Aşbahî el-Yemenî, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Mustafa el-A‘zamî (Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultan Âli Nehyân, 2004), “Kur’ân”, 32.

zamanda bir yön tayinidir. Allah'a yönelip onun buyrukları etrafında buluşma kararıdır. Bu buluşmada coğrafi uzaklık ve etnik köken anlamını yitirir ve dünyanın neresinde olursa olsun Müslümanlar aynı değerler etrafında buluşur ve aynı hedeflerin peşinden koşarlar.

Hz. Peygamber, nübüvvetinin ilk yıllarından itibaren tutarsız, çelişkilerle dolu ve kaosun en temel sebebi olan şirkle mücadele etmiştir. Kâbe'deki yüzlerce put, şirkin sebep olduğu tefrikanın görüntüsü ve sebebi idi. Tevhidden ayrılmanın sonucunda ortaya çıkan bu şirk sapkınlığının meydana getirdiği zihinsel ve duygusal ayrışmanın sosyal hayatta fikrî ve siyasî bölünmelere yol açtığı izaha ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Çünkü tevhid inancının tahrifi her türlü tahribatın habercisidir. Câhiliye döneminde yaşanan haksızlıklar ve ahlakî yozlaşma, hâkim olan şirk sapkınlığının tezahürleridir. Bu görüntüyü tarihe not eden Ca'fer b. Ebû Tâlib (öl. 8/629) Habeşistan kralına karşı muhacirlerin sözcülüğünü yaparken içinde buldukları durumu şöyle ifade etmiştir. *“Ey hükümdar biz cahil bir millet idik. Putlara tapar, leş yer ve her kötülüğü işlerdik. Akrabalarımızla bağımızı koparır, komşularımıza kötülük yapardık. Kuvvetli olanlarımız zayıf olanlarımızı yerd! Yüce Allah, bize içimizden; soyunu sopunu, doğruluğunu, emniğini, iffetini bildiğimiz bir peygamber gönderinceye kadar, bu durumdaydık.”*³ Söзlerine, *“O Peygamber bizi, Allah'a, O'nun birliğine inanmaya, O'na ibadete, bizim ve atalarımızın Allah'tan başka tapındığımız taşları ve putları bırakmaya davet etti”*⁴ şeklinde devam eden Ca'fer (r.a.), Hz. Peygamber'in çağrısının, Mekkeliler'in sadece atalarından tevarüs ettikleri şirk sapkınlığını değil, aynı zamanda toplum düzenlerini sarsan bir çağrı olduğunu ve bu çağrıya verdikleri tahammül edilmesi güç bir tepkiden dolayı kendilerinin huzurunda bulunduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber, Allah'a ibadet etmeye ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya⁵ davet ettikten sonra Allah'a eş koşulmasının en büyük zulüm

3 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyeri el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ vd. (Kahire: Şerike mektebe ve matbaa Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955), 1/336.

4 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/336.

5 Nisâ, 4/36.

olduğunu hatırlatmıştır.⁶ Özellikle Yahudi ve Hıristiyanlara Yüce Allah'ın “*De ki: ‘Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.’ Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: ‘Şahit olun, biz Müslümanlarız’*”⁷ çağrısını onlara hatırlatarak tevhide davet etmiştir. Muâz b. Cebel’i (öl. 17/638) Yemen’e vali olarak gönderdiğinde, “*Sen ehl-i kitap olan bir kavme (vali olarak) gidiyorsun. (Oraya vardığında) ilk vazifen onları Allah’ı birleyip, tevhid etmeye çağırmak olsun*”⁸ buyurmuştur. Çünkü tevhid peygamberlerin ortak mücadelesidir. Bu mücadele ilk peygamberle başladığına göre aslolan tevhiddir. Tevhidin dışındaki bütün inanışlar bir inanç sapmasıdır. Diğer bir ifadeyle tevhid, Yüce Allah’ın insanlık için çerçevesini belirlediği İslam medeniyetinin üzerinde yükseldiği temelin adıdır. Vahyin rehberliğinde ve yönlendirmesinde yükselen bu medeniyetin mimarları peygamberlerdir. Hz. Peygamber bu ilahî görevle görevlendirilen peygamberlerin sonuncusudur. Resûlullah (s.a.v.), tevhidi vahdete dönüştürmek için öncelikle bu medeniyetin bağluları arasında bir düşünce birliği inşa etmiştir. Bu birlikteliğin gerçekleşmesini sağlayan bazı temel ilkeler koyarak hayata geçirmiştir.

1. Vahdetin Temel Dinamikleri

Allah rızasını elde etmek için dünya menfaatlerini terk etmeyi gerektiren vahdet, tevhid sancağı altında toplanmak demektir. Vahdetin en temel dinamiği Hz. Peygamber’in örnekliliği⁹ etrafında buluşmaktır. Bu örneklilik Müslümanların hayatlarının bütününe kuşatan nebevî kılavuzluktur. İslamiyet doğuşundan kısa bir zaman sonra fetihlerle hızlı bir şekilde geniş bir coğrafyaya yayılmış, farklı kültürler ve etnik unsurlarla bir araya gelmiştir. Bu kadar geniş bir coğrafyada ortak bir yaşama biçimini sağlayan Hz. Peygamber’in sünneti, İslam kültür ve medeniyetinin kuru-

6 Lokmân, 31/13.

7 Âl-i İmrân, 3/64.

8 Buhârî, “Tevhid”, 1.

9 Ahzâb, 33/21.

cu ögesi olmuştur. Onun insana ve dünyaya bakışı, Müslümanları hayatın hedefinde buluşturması vahdetin temel dinamikleri arasında yer almıştır.

1.1. Müşterek bir Dünya ve İnsan Tasavvuru

Hz. Peygamber, Müslümanların zihninde çerçevesini Kur'an ve Sünnetin çizdiği ortak bir dünya ve insan tasavvuru oluşturmuştur. Bu tasavvura göre bu âlem Allah'ın sanatıdır. *“Dağları görürsün, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar bulutların geçişi gibi hareket ederler. Bu her şeyi sağlam ve yerli yerince yapan Allah'ın sanatıdır. Şüphesiz O yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁰ Sonra bu eşsiz sanat eserinin insanın emrine verildiği hatırlatılır. *“Allah gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O adetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir.”*¹¹ İnsanın emrine verilen bu varlıklar, aldatıcı bir metadan ibarettir.¹² Bununla birlikte, *“İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir”*¹³ buyruğu ile emrine verilenleri elde etmek için çalışmasının gerekliliği vurgulanır. Ancak nimetin sahibi unutulmamalı, O'nun ihsan ettiği gibi ihsan edilmeli,¹⁴ mallar yalnızca zenginler arasında dolaşan bir servet olmamalıdır.¹⁵ Bu, tamamen iradî ve gönüllülük esasına dayanan bir paylaşımın hüküm sürdüğü dünya tasavvurudur. Maddenin amaç olmaktan çıktığı, insanın huzuruna katkısı oranında değer ifade ettiği ve insanı maddenin esiri olmaktan kurtarıp ulvî hedeflere yönelişini sağlayan, dünyadan da payını unutmayacak¹⁶ şekilde gerçekçi ve insan fitratına uygun bir dünya tasavvuru. Allah resûlü Hakîm b. Hizâm'a (öl.54/674), *“Ey Hakîm! Gerçekten şu mal çekici ve tathıdır. Kim onu hırs göstermeksizin alırsa, o malda kendisine bereket verilir. Kim de ona göz dikerek hırs ile alırsa, o malın*

10 Neml, 27/88.

11 İbrahim, 14/32-33. Ayrıca bkz.; Nahl, 16/12-14; Hac, 22/65; Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/20; Zuhurf, 43/13; Câsiye, 45/12-13.

12 Âl-i İmrân, 3/185;

13 Necm, 53/39-40.

14 Kasas, 28/77.

15 Haşr, 59/7.

16 Kasas, 28/77.

*bereketi olmaz. Böylesi kişi, yiyip yiyip de bir türlü doymayan gibidir. Veren el, alan elden daha hayırlıdır*¹⁷ buyurarak, dünya malının çekiciliğine dikkat çekmiş, onu elde etmek için hırs gösterilmemesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Gerçek hayatın ahiret hayatı olduğunu,¹⁸ dünyanın Allah nazarında bir sivrisineğin kanadı kadar değeri olmadığını,¹⁹ dünya malına taparcasına bağlanmanın insanı helâke sürükleyeceğini²⁰ ifade etmiştir. Ancak bunun dünyadan el etek çekmek anlamına gelmeyeceğini belirtmiş, Hanzale'ye “...*Ey Hanzale! Bir saatinizi ibadete, bir saatinizi de dünya işlerinize ayırınız*”²¹ buyurarak, dünya-ahiret dengesinin korunmasını tavsiye etmiştir. Özellikle dünyanın bir çekişme ve çatışma arenası olmadığına dikkat çekmiş, sınırsız bir kazanma ve harcama arzusundan sakındırmıştır.

İnsan ise İslâm inancına göre Allah'ın en güzel sûrette yaratıp,²² ru-hundan üflediği,²³ şerefli bir varlıktır.²⁴ Yaratıcının yeryüzünde halifesi olmaya layık görülen²⁵ ve dağların taşıyamadığı emaneti yüklenen,²⁶ cesur ve değerli bir mahlûktur. Kötülük duygusu ve kötülükten sakınma yeteneği²⁷ ile dünya sahnesine atılan insan, daha doğar doğmaz, Âdem'in günahıyla kirlenmeyip,²⁸ rabbini tanıyacak kabiliyetle yaratılmış²⁹ ve bu yaratılış üzere kalması kendisinden istenmiş,³⁰ aklının bu amaca rehberlik edebilecek bir güç olduğu ve onu nasıl işletmesi gerektiği örneklerle

17 Buhârî, “Vesâyâ”, 9, “Zekât”, 47, 50, “Humus”, 19, “Rikâk”, 7, 11; Müslim, “Zekât”, 96.

18 Buhârî, “Rikâk, 1; Müslim, “Cihâd”, 126.

19 Tirmizî, “Zühd”, 13.

20 Buhârî, “Rikâk”, 10; İbnMâce, “Zühd”, 8.

21 Müslim, “Tevbe”, 12-13.

22 Tin, 95/4.

23 Hicr, 15/29; es-Secde, 32/9.

24 İsrâ, 17/70.

25 Bakara, 2/30.

26 Ahzâb, 33/72.

27 Şems, 91/8.

28 İsrâ, 17/15.

29 Buhârî, “Cenâiz”, 80; Müslim, “Kader”, 22, 23, 24; Ahmed b. Hanbel, II/315, 346.

30 Rûm, 30/30.

kendisine anlatılan³¹ amaçlı ve sorumlu³² bir varlıktır. O, Allah'ın (c.c.) başyapıtıdır. Onun onuruyla oynayanlar kıyamet günü küçük düşürücü ve çetin bir azapla karşılaşacaklardır.³³ Çünkü insana bu değeri veren Allah'tır, her insan bu onurla doğar.³⁴ Resûlüllah (s.a.v.) tavaf esnasında *“(Ey Kâbe!) Ne kadar hoşsun, kokun ne kadar güzel! Şânın, hürmetin ne kadar yüce! Ama canım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah katında malıyla, kaniyla müminin hürmeti/saygınlığı, senin hürmetinden daha büyüktür”*³⁵ buyurarak insanın saygınlığını vurgulamış, hatta veda ederken bile bu konuda dikkat çekici uyarılarda bulunmuştur.³⁶ Bu sebeple kulluk görevini yerine getirmeye çalışan Müslüman'ın en önemli görevlerinden biri, insanların izzet ve onuruna yönelik olumsuzluklarla mücadele olmalıdır.

İslam inancına göre, öncelikle kendi canımız olmak üzere, her şey Allah'ın emanetidir. Para pul, mal-mülk hepsi bize emanet, bizler de birbirimize emanetiz. İşte bu bilinçtedir ki bir Müslüman'a nasılsınız? diye sorduğunuzda, çoğu zaman ‘Emaneti taşıyoruz’ şeklinde bir cevap alırsınız.

Hız. Peygamber'in insanları davet ettiği dünya ve insan tasavvuru, İslam toplumunu aynı değerler etrafında buluşturmuş ve yüce hakikatlerin toplum hayatında karşılık bulmasında itici bir güç olmuştur.

1.2. Hayatın Hedefinde Birleşmek

Bütün peygamberler tevhid mücadelesinin birer neferidirler. Peygamberler anneleri ayrı babaları birdir. Dinleri de birdir. Müminlerin ideali de bundan farklı bir şey olamaz.

31 Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190.

32 Kıyâme, 75/36; Mü'minûn, 23/115; Bakara, 2/286; İsrâ, 17/36.

33 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35.

34 İsrâ, 17/70.

35 İbn Mâce, “Fiten”, 2.

36 Buhârî, “Megâzî”, 77; Müslim, “Hac”, 147.

Allah (c.c.), Kur'ân'ı Kerîm'de peygamberlerin önderliğinde insanı bir anlam arayışına³⁷ ve amaç belirlemesine yönlendirmiştir.³⁸ İşin sonunu düşünmeden yaşamın tuzağına kapılarak, başarı merdivenlerini bir bir tırmanıp son basamağa ulaşınca merdivenin yanlış duvara dayalı olduğunu anlamak insan için inanılmayacak kadar kolay ve aynı zamanda esef verici bir durumdur. Eğer merdiven doğru duvara dayanmamışsa, gayretli adımlar sadece yanlış yere gidişi hızlandıracaktır.³⁹ Bu sebeple insanın bir anlam arayışına girmesi, hayatındaki nihâî hedefi çizmesi bir başka ifade ile işin sonunu düşünerek bir amaç belirlemesi hayatını anlamlı kılma adımudur. Hedef ne kadar değerli olursa yaşam da o kadar değerli olacaktır. Hayatın hedefi için tatminkâr bir cevap bulamadıkça yaşam giderek anlamsızlaşacaktır.

Hz. Peygamber'in sîreti bu konuda bizlere yol gösterici mahiyettedir. Peygamberlik görevinden önce Hira'da inzivaya çekilmesi, bir anlam arayışı içerisinde olduğunu hatırlatmaktadır. Bu arayış bize nihâî hedefi öğretmiştir. O da Allah'ın rızasını kazanmaktır.⁴⁰ Bu hedefe ulaşmanın ara istasyonları vardır. İyiliğin yerleşmesi ve kötülüğün ortadan kaldırılması idealinde birleşmek,⁴¹ iyilikte yardımlaşmak⁴² ve hayırda yarışmak,⁴³ bu ara istasyonlardan bazılarıdır. Hz. Peygamber, ashabını özünde iyilik bilinci bulunan bu hedefler etrafında buluşturmaya yönlendirmiştir. Allah'ın her işte iyiliği yazdığını,⁴⁴ yapılabilecek hiçbir iyiliğin küçümsememesini,⁴⁵ hatta insanın yapamasa da iyilik yapmayı düşünmesinin

37 En'âm, 6/75-78.

38 Zâriyât, 51/56.

39 Stephen R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı*, çev. Osman Deniztekin-Filiz Nayır Deniztekin (İstanbul: Varlık Yayınları, 2007), 111.

40 Âl-i İmrân, 3/15.

41 Âl-i İmrân, 3/104, 110.

42 Mâide, 5/2.

43 Bakara, 2/148.

44 Müslim, "Sayd ve'z-zebâih", 57.

45 Müslim, "Birr", 144.

dahi sevap olarak karşılığını alacağını⁴⁶ ve iyilik edenlere Allah'ın (c.c.) rahmetinin yakın olduğu⁴⁷ mesajını müjdelemiştir.

Yeryüzünün ıslahı için iyiliğin yerleşmesini temin etme çabası kadar kötülükle mücadele de o kadar değerlidir. Kötülük yapanları kötülükleri ile baş başa bırakmak kötülükten korunmak için yeterli değildir. Kötülüğün sonuçları sadece onu yapanları etkilemez.⁴⁸ Hz. Peygamber bunu bir gemi metaforuyla anlatmaktadır. *“Allah'ın belirlediği sınırları gözetener ile çiğneyenlerin durumu, bir geminin alt ve üst kısımlarını paylaşmak için aralarında kura çeken bir topluluğun durumuna benzer. Kimine geminin üst katı, kimine de alt katı düşer. Alt kattakiler susadıkları zaman üst kattakilerin yanına çıkıp ‘Biz, geminin kendi bölümümüzdeki kısmında bir delik açsak da su almak için üst kattaki sizleri rahatsız etmesek’ derler. Eğer üst kattakiler, alt kattakilerin istedikleri şeyi yapmalarına müsaade ederlerse, hepsi birden helâk olurlar. Şayet onlara engel olurlarsa, hepsi birden kurtulurlar.”*⁴⁹ Bu sebeple, *“Bir kötülük gören kişi, eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile o kötülükten nefret etsin. Bu imanın asgarî gereğidir”*⁵⁰ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu bilinç etrafında buluştuğu ashabının hayatındaki bu hedef birliğinin tezahürleri vahdetin tezahürleri başlığında örneklendirilecektir.

1.3. Duygusal Birliktelik

İnsanlar gökkuşağı gibi farklı karakterlere sahip olsalar da insan olmaları yönünden birçok konuda aynı duyguları paylaşırlar. Paylaşılan bu duygular daha çok maddi unsur ön planda olanlardır. Ancak insanlık ortak paydasının yanında aynı inancın paylaşılması durumunda duygu birlikteliğinin zemini genişler. Hz. Ali'nin ifadesiyle, *“İnsanlar ya dinde kardeşirler ya da yaratılıştta eştirler.”* İnsan olmaktan kaynaklanan

46 Buhârî, “Rikâk”, 31; Müslim, “İman”, 203.

47 A'râf, 7/56.

48 Enfâl, 8/25.

49 Buhârî, “Şerike”; “Şehâdât”, 30; Tirmizî, “Fiten”, 11.

50 Ebû Dâvûd, “Salât”, 239-242.

birliktelik, her insanın canı, kanı, malı, ırzı, namusu, izzet ve onurunun mukaddes olduğu bilincini yerleştirir. Yûnus'un ifadesiyle,

Cümle yaratılmışa bir gözle bakmayan,
Halka müderris olsa hakikatte âsîdur.

Dinde kardeşlik ise, Allah'ın davetine icabet etme bahtiyarlığından kaynaklanan bir özgüven ve sorumluluk duygusu ile daha ulvî görevlerin ardından yürüme gerektirir. Her zaman insanların hayrına çalışmak en temel sorumluluk bilinci olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹Bu sebeple bir arada yaşadığımız insanlarla olan ilişkilerimiz önem kazanmaktadır. Doğrusu insanlarla güçlü bir iletişim kurabilmek için sözel iletişim yeterli değildir. Aynı duyguları paylaşma ihtiyacı da vardır. Birlikte başarıya ulaşabilmek için duygu birlikteliği bir zarurettir. Duygu birlikteliğinin millet olabilmenin gereklerinden sayılması da bu sebeple olmalıdır. Mesela, bir milletin mensupları bayrağına karşı özünde aynı duyguları yaşar, aynı şeyleri hisseder. Çünkü bir araya gelmenin her çeşidine vahdet adı verilemez. Hz. Peygamber'e karşı savaşmak üzere toplanıp Medine'yi kuşatmaya gelen ve Hendek Gazvesi'ne (1 Mart 627) sebep olan müttefik düşman kuvvetlerinin vahdetinden söz edilemez. Olsa olsa bu grupların oluşturduğu bir ittifaktan söz edilebilir. 1871 yılında Prusya mağlubiyetinden sonra Fransız ulusunun durumunu anlatırken, “...alevsiz, ışıksız bir ateş; coşkusuz bir kalp; ne hissettiğini söylemeyi bilen bir yalvacı olmayan bir halk; mekanik bir hareketle yörüngesinde dönen ölü bir gezegen”⁵² ifadelerini kullanan Ernest Renan, (öl. 1892) duygusal enerjisini yitiren bir toplumun kaybetmeye mahkûm olduğunu ifade etmeye çalışmıştır.

Başta insanın öz varlığı olmak üzere çevresindeki her türlü canlı ve cansız varlıklar o toplumun bireyelerine aynı şeyleri yaşattığı ve hissettir-

51 Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986), 2/223.

52 Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, çev. Gökçe Yavaş (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 23.

diği oranda bir duygu birlikteliğinden bahsedilebilir. Hz. Peygamber bu duygu birlikteliğini imanla ilişkilendirerek sevgi üzerine inşa edilmesinin gerekliliğine dikkat çekmiştir.⁵³ Müminleri birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzetmiş, vücudun bir organı rahatsız olunca, diğer organları da nasıl bu rahatsızlıktan etkileniyorsa, müminlerinde yaşadıkları sıkıntıdan aynı derece etkilenecek kadar duyarlı olmalarını istemiştir.⁵⁴ Ancak müminlerin kalplerini birbirine ısıdıran, bir duygu birlikteliği oluşturmalarına fırsat tanıyan, onların çabalarını sonuçsuz bırakmayarak başarıya ulaştıranın Allah olduğu⁵⁵ unutulmamalıdır.

Hz. Peygamber'in ümmetine telkin ettiği en önemli duygu özgüven ve aidiyet duygusudur. Başlangıçta daha çok toplumun haksızlığa uğrayan kesimlerinin icabet ettiği İslam davasının mensuplarına inanıyorsanız üstünsünüz⁵⁶ düşüncesini yerleştirmiş, Müslüman olma izzetinin üstünde bir onur aramalarına ihtiyaç olmadığını hissettirmiştir. Bu sebeple Müslümanlar makam, mevki, rütbe, şan, soyluluk vb. hiçbir ayırım gözetmeden hakların, hak sahiplerine verilmesi için mücadele etmişler, onuru ve şerefi İslâm da aramışlardır. Sa'dî-i Şirâzî'nin (öl. 691/1292) aşağıdaki mısraları Müslümanların bu konudaki düşünce dünyasını en açık şekilde yansıtmaktadır.

Kaybetti peygamberin âilesi olma şerefini,
Kötülerle arkadaşlık ettiği için Hazret-i Lût'un eşi,
Ashâb-ı Kehf'in köpeği onlarla olunca beraber,
Kavuştu haşr olma şerefine müminlerle beraber.

---

53 Müslim, "İman", 93-94.

54 Buhârî, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66.

55 Âl-i İmrân, 3/103.

56 Âl-i İmrân, 3/139.

2. Vahdetin tezahürleri

Yüce Allah, “Peygamber, müminlere kendi canlarından daha önce-liklidir”⁵⁷ buyurmuş Hz. Peygamber de Allah ve Resûlü’nü her şeyden fazla sevmekle imanın tadına varılabileceğini⁵⁸ belirtmiştir. Bu sebeple Müslümanların ilk sağladığı birliktelik Allah ve Peygamber sevgisi etrafında buluşmak olmuş, Müslümanlar peygambere olan sevgilerini söz ve davranışları ile her zaman ortaya koymuşlardır. Enes b. Mâlik’in anlattığına göre, “Ben ve Resûlüllah mescitten çıkarken mescidin yanındaki gölgelikte bir adamla karşılaştık. Adam: Ey Allah’ın resûlü kıyamet ne zaman? dedi. Resûlüllah (s.a.v.), ‘Onun için için ne hazırladın’ buyurdu. Adam boyun büker gibi oldu, sonra ‘Ey Allah’ın resûlü! Ben onun için çokça namaz, oruç ve sadaka hazırlamadım. Ama Allah’ı ve Resûlünü seviyorum, dedi. Allah resûlü, ‘Sen sevdiğilerle birlikte olacaksınız’ buyurdu.”⁵⁹ Ashâbın bu sevgisi sözde kalmamış, Talha (r.a.) gibi daha birçok sahâbî ona bir zarar gelmemesi için savaşlarda bedenlerini siper etmişlerdir. Doğrusu o, insanlık tarihinde hiç kimseye nasip olmayan bir sevgi ve saygı görmüştür.

Hz. Peygamber’e gösterilen bu hassasiyeti o da ümmetine göstermiştir. Kendisini canlarından aziz bilen ashâbını, yıldızlara benzeterek⁶⁰ iltifatta bulunmuş, sonrakilerin dilinde övgü ile anılmalarını sağlamıştır. Sadece yaşadığı çağdaki arkadaşlarına değil, kıyamete kadar ona tabi olacak ümmetine sevgi dolu ve merhametli olmuştur. Kur’an’ın beyan ettiği bu durum⁶¹ onun hayatında çokça tezahür etmiştir.

Örnekliği çağlar üstü olduğu gibi sevgisinin de çağlar üstü olduğunun örnekleri pek çoktur. Câbir (r.a.) şöyle anlatıyor: “Bayram günü Nebi (s.a.v.) ile birlikte namazgâhta idim. Hutbesini bitirince minberden indi. Bir koç getirildi, koçu bizzat kendisi kestiği sırada ‘Bismillahi, Allahu Ek-

57 Ahzâb, 33/6.

58 Buhârî, “İman”, 9; “İkrah”, 1; “Edeb”, 42.

59 Müslim, “Birr”, 164.

60 Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs' amme'steher emine'l-eĥâdiş 'alâ elsineti'n-nâs*, zabt, tashih ve hâşiye, Muhammed Abdülaziz el-Halidî (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2001), 1/118.

61 Tevbe, 9/128.

ber! (Allah'ım) Bunu benden ve ümmetimden kurban kesemeyenler adına kabul buyur' dedi."⁶² Ashabına değer verdiği gibi Müslümanların da birbirlerine değer vermelerini emretmiş, hatta herhangi bir Müslüman'ı hor görmenin kişiye günah olarak yeteceğine dair ikazlarda bulunmuştur. Allah ve peygamber sevgisi etrafında gerçekleştirdiği birlikteliği hayatın tümüne yansıtmıştır. Mümini, mümin kardeşinin gıyabında duaya teşvik ederek birbirlerini karşılıksız sevmelerini istemiş, namazda iken safların arasının sıkı tutulmasına varıncaya kadar Müslümanların yekvücut olmasını arzulamıştır. Bu vücut teması, cemaatle ruh birlikteliğine dönüşmüştür. Yolculuk sırasında verdiği molalarda bile insanların dağınık bir şekilde gelişigüzel oturmalarına rıza göstermemiş, bir arada bir düzen içinde bulunmalarını istemiştir.

2. 1. Hz. Peygamber'in Tesis Ettiği Güven Ortamı

Güven, insanın ihtiyaç duyduğu en temel duygulardan biridir. İnsan can, mal, iffet gibi değerlerinin korunmasını, güvende olmasını ister. Güven huzurun kaynağıdır. İnsanların birbirine karşı sorumluluğunu güçlendiren en önemli sermayelerden biridir. Güvensizlik endişe yaratır. Endişe içinde yaşamak, insan için en yıpratıcı durumlardan biridir. Bununla birlikte güven vermek ve başkalarına güvenebilmek, karşılıklı birçok tecrübe yaşadktan sonra gerçekleşebilir. Ancak güveni sarsmak için uzun tecrübeler yaşamaya gerek yoktur. Bir anda güven yerle bir olabilir. Yıkılan güveni yeniden inşa etmek, onu ilk defa elde etmekten daha zordur.

Güvenilir olmak için kişinin tutum ve davranışları belirleyicidir. Sözlerin büyüü ve güçlü bir ikna yeteneği dahi başlı başına insanlara güven telkin edemez. Ziya Paşa'nın dediği gibi:

Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz.

Şahsın görünür, rütbe-i aklı eserinde.

Güven telkin eden insanlar, başkalarına karşı yargılayıcı, şüpheli ve eleştirici bir tutum içinde olmazlar. İlişkilerinde önyargı ve beyin okuma rahatsızlığı yoktur. Görünen ve yaşanan olayları ölçü alırlar. İnsanlara değer verirler. Değer verilen insan hem güvenir hem de kendisini güvende hisseder. Verilen sözü tutmak, doğru sözlü olmak ve yalan söylememek güven artırıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgi, dostluk, paylaşma ve fedakârlık duygularının geliştirilip yaşam biçimi haline getirilmesi güvenilir olmanın önemli ilkelerindedir. Adaleti ölçü almak ve tutarlı davranışlar sergilemek, güvenilirliği zirveye taşıyan özelliklerdir.

Peki, sırtınızı dayayabileceğiniz insan sayısı kaç? Hangi konuda kimlere ne kadar güvenebilirsiniz? Yoksa bu devirde kimseye güvenmeyecek misin? Bu sorulara verilecek cevaplar, kişinin ne kadar özgüven sahibi olduğunu ve başkalarının kendisine ne kadar güven duyduğunu ortaya koyacak niteliktedir. Çünkü güven; özgüven sahibi olmak, güvenilir olmak ve güven vermek şeklinde bütün boyutlarıyla dengeli olmalıdır. Kendisine güveni olmayan bir kişinin başkasına güvenmesi beklenemez. Haliyle başkalarının da kendisine güvenmesi söz konusu olamaz. Bu durum kişiyi yalnızlığa götürür ve çevresine karşı etkisizleştirir.

İnsan başkalarına neden güven duyar? Özgüvenli ve güvenilir olmanın kendiliğinden ortaya çıkardığı başkalarına güvenme duygusunun yanında, insan daha çok beklentilerine cevap veren kişilere güvenir. Beklentiler karşılanmayınca, “Güvenimi boşa çıkardı” veya “Güvendiğim dağlara kar yağdı” şeklindeki güvensizlik ifadeleri dillerden dökülmeye başlar. Bu sebeple başkalarının güvenini kazanmanın yollarından biri de makul beklentilerini karşılamak olarak karşımıza çıkmaktadır. Başkalarına güvenmek, güvenilir olmak kadar insanları etkileyicidir. Güven duyulan kişiye, bu güvenin belirtilmesi veya hissettirilmesi, güvenilme sebebinin açıklanması, güven duygusunu pekiştirecek ve sadakat duygusunu arttıracaktır. Güven, bütün boyutlarıyla kendimizi gerçekleştirme yolunda bir kazanım olarak görülmelidir. Güven duygusunu arkadaki gerçek kişiliği saklayarak bir maske olarak veya bir strateji olarak kullanmak, insana taşınması çok ağır bir yük dışında bir katkı sağlamaz.

Doğrusu İslâm medeniyeti güven esası üzerine inşa edilmiştir denilse abartılı bir ifade edilmiş olmaz. Zira Yaratan ile insanlar arasındaki iletişim güvene bağlanmıştır. Yüce Allah'ın isimlerinden biri *el-Mümin*/Güven veren,⁶³O'nun görevlendirdiği vahiy meleğinin adı *Rûhulemîn*/Cebrâil,⁶⁴ vahyin kalbine indiği elçinin adı *Muhammedü'l-emîn*, onun çağrısına icabet edenlerin adı ise *Mümindir*.

Hz. Peygamber, henüz İslam'ın ilk yıllarında bir gün Kâbe'de gölgelenirken, baskı altında olan sahâbeden bazıları, sıkıntılarını Allah resûlü'nün (s.a.v.) dua ederek gidermesini isterken o şöyle buyurmuştur:

“Sizden öncekiler, testereyle biçilerek iki parçaya ayrılıyor, vücutları demir taraklarla taranarak etleri kemiklerinden ayrılıyordu. Bu işkenceler bile onları dinlerinden döndüremiyordu. Allah'a yemin ederim ki, bu iş mutlaka başarıyla sonuçlanacaktır. Hatta bir yolcu (Yemen'in) San'a şehrinde Hadramevt'e⁶⁵ kadar (Bizdeki Edirne'den Kars'a kadar şeklindeki kullanılan bir ifade) gidecek, Allah'tan başka kimseden korkmayacak, koyununu kurdun kapıp götürmesinden başka bir endişe yaşamayacaktır. Lâkin siz acele ediyorsunuz.”⁶⁶

Bu hadise ile Hz. Peygamber, İslâm'ın temel hedeflerinden birinin güven ortamının tesis edilmesi olduğunu ifade ediyor ve bu yöndeki gayretiyle örneklik yapıyordu. İnsan için en önemli duygulardan biri güven duygusudur. İnsan kendisini güvende hissetmediği bir yerde huzur bulamaz. Hz. Peygamber'in başarıya ulaşmasında, çevresindekilere güven vermesinin etkisi büyüktür. Başkalarına güven vermek için insanın öncelikle kendine güvenmesi gereklidir. Kendine güveni olan insan çevresine hem güven verir hem de onlara güven duyar. Hz. Peygamber'in güven duygusunu vahiy beslemişti. Yüce Allah, *“(Ey Muhammed!) Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki sen kesinlikle doğru bir yol üzere (Peygamber) gönderilenlerdensin”⁶⁷* buyurarak, hareket noktasının doğru olduğunu va-

63 Haşr, 59/23.

64 Şu'arâ, 26/193.

65 Hadramût şeklinde de telaffuz edilmektedir.

66 Buhârî, “İkrâh”, 1; Ahmed b. Hanbel, 5/109. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde bu talep karşısında Hz. Peygamber'in yüzü kıpkırmızı oldu ziyadesi vardır.

67 Yâsîn, 36/2-4.

hiyle bildiriyor, içini rahatlatarak ona güven veriyordu. Yine, “...*İnanıyorsanız üstün sizsiniz*”⁶⁸ buyurarak, inancın en büyük özgüven kaynağı olduğunu bildiriyor, “*Ey İnananlar! Birbirinizi karalamayın*”⁶⁹ buyurarak, özgüven kaybına neden olabilecek davranışlardan peygamberini ve inananları sakındırıyordu.

Aslında bütün peygamberlerin son derece özgüvenli olmalarının altında yatan en önemli sebep, Allah’a olan gönülden bağlılıklarıdır. Örneğin, Meryem suresinin ilk ayetlerini hatırlayalım. Zekeriya’nın (a.s.) kendisinden sonra gelecek akrabalarının isyan etmelerinden korkarak, ileri yaşlarda ve eşinin kısır olmasına rağmen, Allah’tan çocuk isteme üslubu dikkat çekicidir: “*O (Zekeriya) şöyle demişti. Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım.*”⁷⁰ En zor, en umulmadık anlarda bile böyle bir talepte bulunmak, bağlılığın gücünü ve güveni ortaya koymaktadır. Aynı bağlılık ve güven Hz. Peygamber’in hayatında da görülmektedir. Buna tanıklık eden Hz. Ebû Bekir şöyle anlatıyor:

Biz Resûlullah (s.a.v.) ile (Hicret yolculuğunda) mağarada iken, tepemizde dolaşan müşriklerin ayaklarını gördüm ve:

Ey Allah’ın elçisi! Eğer şunlardan biri eğilip aşağıya bakacak olsa mutlaka bizi görür, dedim. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu:

“Ey Ebû Bekir! Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyor ve haklarında neler düşünüyorsun.”⁷¹ Ölümle burun buruna geldikleri böylesine tehlikeli bir anda, Allah’a olan güveninde hiçbir sarsılma olmayan, hatta arkadaşının bu telaşını hayret ifadesiyle karşılayan bir kişiden, Hz. Ebû Bekir nasıl etkilenmesin?

Hız. Peygamber’in Allah’a olan sonsuz bağlılığı, kendisine olan güveninin temel kaynağı idi. Başkalarına güven vermesi ise davranışlarıyla gerçekleşiyordu. Bu davranışları güvenilirliğini artırıyordu. Çünkü o, kuralları uygulamada öncelikle yakınlarından başlayarak insanlara güven

68 Âl-i İmrân, 3/139.

69 Hucurât, 49/11.

70 Meryem, 19/4.

71 Buhârî, “Tefsiru Süre, 9/9; Müslim, “Fezailü’s-sahâbe”, 1.

veriyordu. Hz. Peygamber Kur'an'ın emri gereği davete en yakınlarından başladığı gibi,⁷² ilahi yasakları uygulamada da onlardan başladılar. Veda hutbesindeki ifadeleri bu gerçeği ortaya koymaktadır:

*“Cahiliyeden kalan faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Yalnız anaparanız sizindir. Ne sizin zulmetme hakkınız vardır ne de size zulmedilir. İlk kaldırdığım faiz amcam Abbas b. Abdulmuttalib'in faizidir. Ayrıca cahiliyeden kalan kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Rebîa b. el-Hâris b. Abdulmuttalib'in oğluna aittir. Leys oğulları kabilesinde emzirilmekte iken Huzeyl kabilesi tarafından öldürülmüştü.”*⁷³

Hz. Peygamber, *“Bana, Müslümanların ilki olmam emredildi”*⁷⁴ ayetinin bir gereği olarak, her konuda öncü ve örnek olmuştur. Hatta ihtiyaç sahibi Müslüman için helal olan zekât ve sadakadan kendisini ve ailesini mahrum bırakmıştır. Hz. Enes'in ifadesine göre, Allah resûlü (s.a.v.) yolda bir hurma buldu ve:

“Bu hurmanın sadaka olması ihtimalinden korkmasaydım, onu yerdim” buyurdu.⁷⁵ Onun amacının dünyalık olmadığı her vesile ile anlaşılıyordu. Kötülüklerin en fenası, insanın inanmadığı bir görüşü savunması, yapmadığı bir işi emretmesidir. Kur'an'da *“Yapmadığımız bir şeyi söylemeniz Allah katında büyük bir öfkeye sebep olur”*⁷⁶ buyrulmuştur. Münafıkların cehennemden en alt tabakasında yer alacağını bildirilmesi,⁷⁷ inanmadıkları halde inandıklarını ifade etmeleri sebebiyledir. Hz. Peygamber'in inanmadığı veya yaşamadığı bir görüşü, buyurduğuna, kendi kendisiyle çeliştiğine dair tek bir örnek yoktur.⁷⁸

Hz. Peygamber yapmış olduğu görevlendirmelerde kabiliyeti esas alarak insanlara güven vermiştir. Çok sevdiği ve hakkında, *“Şu gök kub-*

72 Şu'arâ, 26/214.

73 Ebû Dâvûd, Büyû', 5; Müslim, “Hac”, 147; Tirmizî, “Tefsiru Sûre”, 9; İbn Mâce, “Menâsik”, 76, 84; Dârimî, “Büyû'”, 3, “Menâsik”, 34; *el-Muvaftâ*, “Büyû'”, 83; Ahmed b. Hanbel, V/73.

74 Zümer, 39/12.

75 Buhârî, “Büyû'”, 4, 6; Müslim, “Zekât”, 164-166.

76 Saff, 61/3.

77 Nisa, 4/145.

78 Mustafa Çağrıç, “Nebevî Öğretilerde İdeal Birey, Toplum ve Devlet”, *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, Haz.: Recep Kılıç (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 67.

benin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü kimse yoktur"⁷⁹ dediği Ebû Zer'e, "Ebû Zer! Senin gerçekten zayıf olduğunu görüyorum. Kendim için ne istiyorsam senin içinde onu isterim. İki kişiye bile olsa sakın başkan olma! Yetim malına da yöneticilik yapma!"⁸⁰ buyurarak, onu bu konuda yetenekli görmemiştir. Yöneticilik konusunda hırslı davrananlara da bu görevi vermemiştir. Ebû Mûsa el-Eş'arî bu konuda şöyle bir olay anlatıyor:

Amcamın oğullarından ikisiyle Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmıştım. Onlardan biri:

Ya Resûlallah! İdaresini Allah'ın sana verdiği görevlerden birine bizi amir tayin et!, dedi. Öteki amcaoğlu da benzeri bir talepte bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Vallahi biz isteyeniyi veya görev hırsı bulunanı yönetici yapmıyoruz.*"⁸¹

Hz. Peygamber insanların sosyal statülerine ve soylarına bakmadan kabiliyetlerini ölçü alarak görev veriyordu. Suriye üzerine gönderdiği bir ordunun komutanlığına yakınlarından veya soylu kişilerden birini değil, azatlı kölesi Zeyd'in oğlu Üsâme'yi atamıştı.⁸²

Hz. Peygamber kabiliyetli kişileri keşfetmesini ve değerlendirmesini iyi bilirdi. Keşfettiği kabiliyetlerden biri Ebû Mahzûre idi. İslâm'ın şeâirinden sayılan ezanla alay ettiği bir sırada, onu cezalandırmak şöyle dursun, kabiliyetini takdir ederek bir miktar para vermiş, ardından Mekke de ezan okumak için sorumluluk vererek onu kazanmasını bilmiştir. Ebû Mahzûre bu olayı şöyle anlatmaktadır:

Hz. Peygamber Huneyn savaşından dönmekte idi. Ben bir grup arkadaşım ile birlikte idim. Huneyn yolunda Resûlüllah (s.a.v.) ile karşılaştık. Resûlüllah'ın (s.a.v.) müezzini namaz için ezan okuyordu. Biz bir köşeye çekildik ve alay için müezzinin söylediklerini tekrarlamaya başladık. Resûlüllah (s.a.v.) bizi duymuştu. Ezan bittikten sonra "*Şunların içinde*

79 Tirmizî, "Menâkıb", 35; İbn Mâce, "Mukaddime", 11.

80 Müslim, "İmare", 17.

81 Buhârî, "Ahkâm", 7, "İcâre", 1; Müslim, "İmare", 14.

82 Vâkıdî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Esemî, *Kitabu'l-Meğazi*, thk. Mersden Jones (Beyrut: Dârü'l-İlmi, 1984), 3/1117.

güzel sesli biri var” diye gönderdiği adamlar bizi huzuruna götürdüler. Resûlüllah (s.a.v.):

“*Sesi gür olanınız hanginiz?*” diye buyurdu. Yanımdakilerin tamamı beni gösterdiler. Resûlüllah (s.a.v.) onları saldı, beni yanına alıyordu. Sonra bana:

“*Haydi, bir ezan oku!*” buyurdu. Resûlüllah (s.a.v.) ve bana emrettiği işten son derece nefret ettiğim halde, çaresiz kalktım, önünde ayakta durdum. Bizzat kendisi bana ezanın okunuşunu öğretti.

Ben ezanı bitirdiğim zaman içinde bir miktar gümüş para bulunan bir kese verdi. Daha sonra alnımı ve göğsümü sıvazladı ve “Mübarek olsun” buyurdu.

İşte o anda, Resûlüllah’a karşı duyduğum kin ve nefretten bende eser kalmamış, gönlüm ona karşı sevgi ile dolup taşmıştı.

“*Ya Resûlallah! Mekkede ezan okumama müsaade et!*” dedim.

“*Müsaade ettim*” buyurdu.

Mekke valisi Attâb b. Esîd’e geldim ve onun valiliği süresince Resûlüllah’ın (s.a.v.) emriyle Mekkede müezzinlik yaptım.⁸³

Hz. Peygamber insanlara görev verirken sadece dindarlıklarını ve İslâm’a giriş önceliklerini esas almamıştır. Şu sözü çok önemlidir. “*Siz insanları madenler gibi (cins cins) bulursunuz. Onların cahiliye devrinde hayırlı ve değerli olanları, şayet dini hükümleri iyice özümserlerse İslâmiyet devrinde de hayırlıdırlar...*”⁸⁴ Bu sözüyle tutarlı olarak, Uhud savaşında İslam ordusunun mağlubiyetine sebep olan Halid b. Velid’i komutan olarak atamıştır.

Hiç kuşkusuz adaletin tecelli edeceğinden kuşku duyulmayan ortam güvenli ortamdır. En zorba insan bile bir haksızlığa uğradığı zaman adalet ister. Adalet, güven ortamının sağlanması için en gerekli unsurlardan biridir. Hz. Peygamber’in uygulamalarında adaletini gören insanlar, onun yanında kendilerini güvende hissetmişlerdir. Bedir esirleri arasında bu-

83 Dâreketnî, Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü’r-risâle, 2004), “Salât”, 4.

84 Buhârî, “Menâkıb”, 1; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 199.

lunan amcası Abbas'ın fidyesini bağışlamaması bunun örneklerindedir. Hz. Enes bu olayı şöyle anlatıyor:

Ensârdan bazı kişiler “*Kardeşimizin oğlu Abbas'ın fidyesini almayalım*” diyerek Resûlullah'dan (s.a.v.) izin istediler. Hz. Peygamber onlara şöyle buyurdu: “Hayır, bir dirhem dahi bağışlamayın.”⁸⁵

Hz. Peygamber kuralların uygulanmasında sevdiklerinin aracı olmasına sert çıkmış, daha önceki toplumların çöküşünün nedenlerinden birinin de kuralların eşit uygulanmayışından kaynaklandığını söylemiştir. Bu konuda Hz. Âişe şöyle bir olay anlatmaktadır:

“Benî Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyşliler'i çok üzmüştü. Onlar:

Bu konuyu Resûlullah (s.a.v.) ile kim konuşabilir diye kendi aralarında müzakere ettiler. Bazıları:

Buna Resûlullah'ın (s.a.v.) sevgilisi Üsâme b.Zeyd'den başka kimse cesaret edemez, dediler. Üsâme, onların istekleri doğrultusunda Resûlullah (s.a.v.) ile konuştu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) Üsâme'ye:

“*Allah'ın koyduğu cezalardan birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?*” diye sordu; sonra ayağa kalktı ve halka şöyle hitap etti:

“*Sizden önceki milletler şu sebeple yok olup gittiler: Aralarından soylu, mevki ve makam sahibi biri hırsızlık yapınca onu bırakırlar, zayıf ve kimsesiz biri hırsızlık yapınca da onu hemen cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma hırsızlık yapsaydı, elbette onun elini de keserdim.*”⁸⁶

Dini, dili, ırkı, cinsiyeti ne olursa olsun herkese adaletle davranır, haksızlıklara karşı çıkardı. Engin hoşgörüsüne rağmen insanlar arasında meydana gelen hukuk ihlallerine asla taviz vermezdi. Adalet dağıtan devlet adamlarının cennetlik olduğunu,⁸⁷ iki kişinin arasını adalete riayet ederek düzeltmenin sadaka olduğunu bildirmiştir.⁸⁸ Adaleti sağlamanın

85 Buhârî, “Cihâd”, 172.

86 Buhârî, “Enbiyâ”, 54; Müslim, “Hudûd”, 8-9.

87 Müslim, “Cennet”, 63.

88 Buhârî, “Sulh”, 11; Müslim, “Zekât”, 56.

sadece hâkimlerin işi olmadığını, herkesin bulunduğu konumda adaleti sağlamasını istemiştir. Örneğin, anne babalara evlatlar arasında eşit muamele yapmasını emretmiştir. Nu‘mân b. Beşîr’in anlattığına göre, babası onu Resûlullah’a (s.a.v.) götürdü ve:

Ben sahip olduğum bir köleyi oğluma verdim, dedi. Resûlullah(s.a.v.):

“*Ey Beşîr! Bundan başka oğlun var mı?*” diye sordu. Beşîr:

“*Evet, var*” dedi. Peygamberimiz:

“*Buna verdiğin gibi onlara da verdin mi?*” buyurdu. Beşîr:

“*Hayır, vermedim*” dedi. Bunun üzerine:

“*O halde beni şahit tutma, çünkü ben bir zulme şahit olamam*”⁸⁹ buyurdu.

2. 2. Yaşam Tarzına Dönüşen Paylaşma ve Yardımlaşma

İslam dini cömertliği insanın sahip olması gereken temel erdemlerden birisi kabul etmiştir. Kur’an’ı Kerim’de cömertlik Yüce Allah’ın sıfatları arasında geçmekte,⁹⁰ O’nun ikram sahibi olduğu belirtilmektedir.⁹¹ Yine Kur’an’ı Kerim’de, cömertliğin tezahürlerinden olan yardımın, kendi canı çekmesine rağmen ve karşılık beklemeden,⁹² gösteriş yapmadan, kimseyi incitmeden ve başa kakmadan,⁹³ sahibinin yanında değer taşıyan maldan,⁹⁴ yapılması emredilmiştir. Zekâtın harcama yerlerinden biri de kalpleri İslam’a ısındırılacak kimseler⁹⁵ olarak belirlenmiştir. Böylece insanlara ekonomik destek vererek, onların İslam’a ısınmalarını sağlamak bir Kur’an metodu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cömertlik sadece vermek değil, aynı zamanda vermesini bilmektir. Cömert, kimse ne verdiğini unutan, çok olmasa da zamanında vermesini

89 Müslim, “Hibât”, 14.

90 İnfîtâr, 82/6.

91 Rahmân, 55/27-28.

92 İnsân, 76/7-9.

93 Bakara, 2/262-265.

94 Âl-i İmrân, 3/92.

95 Tevbe, 9/60.

bilendir. İnsanların mallarına göz dikmek yerine, her fırsatta onlara yardım etmeyi ahlâki bir görev sayan kişiler, çevresinde daima sevilir ve etki alanı oluşturur. Hz. Peygamber, cömert kişinin Allah'ın (c.c.) ve insanların sevgisini kazanacağını şöyle anlatmaktadır:

*“Cömert olan, Allah'a yakındır, cennete yakındır, insanlara yakındır. Cimri olan, Allah'tan uzaktır, cennetten uzaktır, insanlardan uzaktır...”*⁹⁶

Gerçekten de çevremize baktığımız zaman cömert insanların daha sosyal ve çevresindekilerin sempatisini kazanmış kişiler olduğunu görürüz.

Hz. Peygamber kendisinden isteyeni geri çevirmemiştir.⁹⁷ İhtiyacı varken başkasına vermiştir. Sehl b. Sa'd'ın anlattığına göre: “Bir kadın dokuduğu kumaşı (bürdeyi) Resûlullah'a (s.a.v.) verdi ve:

“Bunu giyesin diye kendi ellerimle dokudum” dedi.

Böyle bir kumaşa ihtiyacı olan Nebi (s.a.v.) onu aldı, izar olarak giyinip yanımıza geldi.

Bunu gören birisi, Hz. Peygamber'e:

“Ne kadar da güzelmiş! Bunu ver de ben giyineyim” dedi.

Nebi (s.a.v.):

“Peki,” dedi. Biraz oturduktan sonra evine döndü. Kumaşı katlayıp o adama gönderdi. Ashâb-ı Kiram o sahâbiye:

“Hiç de iyi yapmadın. Nebi (s.a.v.) bu kumaşa ihtiyacı olduğu için onu giyinmişti. Üstelik sen, Hz. Peygamber'in, kendisinden bir şey isteyeni geri çevirmediğini bile bile o kumaşı istedin” dediler.

O şahıs şunları söyledi:

“Vallahi ben o kumaşı giyinmek için değil, kendime kefen yapmak için istedim.”

Hadisi rivayet eden Sehl'in bildirdiğine göre o kumaş gerçekten o kişinin kefeni oldu.⁹⁸

96 Tirmizî, “Birr”, 40.

97 Buhârî, “Edeb”, 39; Müslim, “Fezâil”, 56.

98 Buhârî, “Cenâiz”, 29.

Allah resûlü, elinde olanı dağıtmış, “*Eğer Uhud dağı kadar altınım olsa, borç ödemek için sakladığım dışında, ondan yanımda bir miktar bulunduğu halde üzerimden üç gece bile geçmemesi beni sevindirir*”⁹⁹ buyurmuştur. Hz. Peygamber’in cömertliğine hayranlık duyarak insanların nasıl İslam’a girdiğini Enes şöyle anlatmaktadır:

“Bir kimse Peygamber’den (s.a.v.) iki dağ arası kadar çok koyun istemişti. Hz. Peygamber istediğini adama verdi. Bunun üzerine o şahıs kavminin yanına gidip:

‘Ey kavmim! Müslüman olunuz. Allah’a yemin ederim ki Muhammed öylesine ikramda bulunuyor ki asla fakirlikten korkmuyor’ demişti. Enes:

Bazen bir kimse ancak dünyayı isteyerek Müslümanlığa girerdi. Fakat İslam’a girince artık Müslümanlık kendisine dünyadan ve dünya üzerindeki her şeyden daha sevimli olurdu.”¹⁰⁰

Hz. Peygamber her zaman ashabını düşünmüş, onlar için fedakârlıkta bulunmuş, çok kere külfet altına girmiştir. Bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

“*Müslümanlardan ölüp de geriye borç bırakanların borcu bana aittir. Kim de mal bırakırsa varislerindir.*”¹⁰¹ Ashabına bu kadar cömert davranmasına rağmen, ev halkından ve yakınlarından özveride bulunmalarını beklerdi. Nitekim ev işlerinde çok yorulduğundan Hz. Peygamber’den bir hizmetçi isteyen Hz. Fatıma’nın bu isteğini uygun görmemiştir.¹⁰² Onun iyilik ve yardım hususunda fark gözetmediğini görmekteyiz. Mekke ve yönetimi ile savaş halinde iken Kureyş fakirlerine dağıtılmak üzere Ebû Süfyân’a mali yardım göndermişti. Bu hadise karşısında Ebû Süfyân, bundan daha çok iyilikte ve sıla-i rahimde bulunanı kim gördü? Biz kendisiyle mücadele ediyor ve kanını istiyoruz, o ise bize bağışlar göndererek ihsanda bulunuyor”¹⁰³ diyordu. Ebû Hüreyre’nin naklettiğine

99 Buhârî, “Temenni”, 2; Müslim, “Zekât”, 31; Ayrıca bkz.: İbn Mâce, “Zühd”, 8.

100 Müslim, “Fezâil”, 58.

101 Buhârî, “Kefâlet”, 5.

102 Buhârî, “Ashabu’n-nebi”, 9, “Nafakât”, 6; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 100; Ahmed b. Hanbel, I/136.

103 Ahmet Özel, *Hz. Muhammed’in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları* (İstanbul: Karakutu

göre, en şerli yemeğin zenginlerin davet edilip fakirlerin davet edilmediği düğün yemeği¹⁰⁴ olduğunu ifade ederek her vesile ile yoksul ve ihtiyaç sahiplerinin korunmasına yönelik tedbirler almış ve ikazlarda bulunmuştur. Sehl b. Sa‘d’dan nakledildiğine göre Resûlüllah (s.a.v.) *“Ben ve yetimin sorumluluğunu üstlenen kimse, cennette şöylece beraber bulunacağız, buyurdu ve şehadet parmağıyla orta parmağını gösterdi ve iki parmağının arasını açtı.”*¹⁰⁵ Dul kadınların ve yoksulların işlerine koşanların Allah yolunda cihad etmiş gibi mükâfat alacağını¹⁰⁶ müjdelemiştir. Kız çocuklara karşı ayrımcılığın yapıldığı hatta hayat hakkı tanınmadığı bir dönemde kız çocuğu yetiştirip büyüyenle birlikte kıyamet gününde birlikte olacağını¹⁰⁷ vaat ederek toplumdaki dezavantajlı gruplara kol kanat gerilmesini teşvik etmiş, onları koruma altına almaya çalışmıştır.

Resûlüllah cömert tutumuyla yardımlaşma ve paylaşma bilincini ashabına da öğretmiştir. Öyle ki, Ashâb’ın bu davranışları bir Müslüman için nihai hedef sayılan Allah’ın hoşnutluğunu kazanmalarına vesile olmuştur. *“İslâm’ı ilk önce kabul eden muhâcîrler ve Ensâr ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır”*¹⁰⁸ müjdesi, yaşam biçimi haline getirdikleri yardımlaşma ve paylaşma erdeminin hediyesi olmuştur.

Ashâb-ı kirâm, Resûlüllah’tan (s.a.v.) gördükleri infak ahlâkını hayatlarının tamamına yaymışlar, darlıkta ve bollukta hayır işlerde harcama yapmak için birbirleriyle yarışmışlardır. Ömer b. Hattâb’ın (r.a.) anlattığına göre, *“Resûlüllah (s.a.v.) bir gün bizlere sadaka vermemizi emretmişti. Bu benim paramın olduğu bir zamana rastlamıştı. ‘Bir gün Ebûbekir’i geçebileceksem, işte bugün geçerim!’ dedim ve malımın yarısını getirdim. Resûlüllah (s.a.v.), ‘Ailene ne bıraktın?’ dedi. Ben de ‘Bu kadarını’ de-*

Yayınları, 2005), 111.

104 Buhârî, “Nikâh”, 72; Müslim, “Nikâh” 107.

105 Buhârî, “Talâk”, 25.

106 Buhârî, “Edeb”, 26; Müslim, “Zühd”, 41.

107 Müslim, “Birr”, 149.

108 Tevbe, 9/100.

dim. Ebû Bekir (r.a.) malının hepsini getirdi. Sonra Resûlullah (s.a.v.) ona da, 'Ailene ne bıraktın?' dedi. O, 'Onlara Allah ve Resûlü'nü bıraktım' diye cevap verdi. Bunun üzerine, 'Bundan sonra seninle hiçbir şeyde asla yarışmam!' dedim."¹⁰⁹ Bu yarışın sonucunda başkasının yararını kendi yararından üstün görme erdemi anlamına gelen îsâr/diğerkâmlık ruhu, Müslümanların hayatında neredeyse sıradan bir hadise gibi yer almaya başlamış ve Müslümanların bu tutumu Allah'ın övgüsünü kazanmalarına vesile olmuştur.¹¹⁰ Bu sebeple başta asr-ı saâdet olarak olmak üzere ilk dönemlerden itibaren Müslümanlar bu faziletlerini korumaya çalışmışlardır. Sahabîlerden birine bir koyun kellesi hediye edilmişti. O, "*kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha muhtaçtır*" diyerek hediyeyi ona göndermişti. O da bir başkasına, derken bir koyun kellesi tam yedi evi dolaşmış, nihayet yine öncekine dönüp gelmişti.¹¹¹ İslam tarihinde bir şeref tablosu olarak yerini alan olaylardan biri de Yermük savaşında meydana gelmiştir. Hâris b. Hişâm, İkrime b. Ebû Cehil ve ilk Müslümanlardan Ayyâş b. Ebû Rebî'a Yermük gününde yaralandılar. Hâris, içmek için su istemişti. İkrime'nin kendisine baktığını görünce suyun ona verilmesini istemişti. İkrime de suyu aynı durumda olan Ayyâş'a göndermişti. Ancak ne Ayyâş ne de diğerleri suyu tatmadan ölmüşlerdi.¹¹²

Uçan kuşlara varıncaya kadar besleyen ve himaye eden vakıf medeniyetimiz bu temeller üzerine inşa edilmiştir. Tarihimizde "Ben sıftah yaptım" diyerek kazanırken yarışarak ve çekişerek değil, paylaşarak kazanma bilinci de bu anlayışın sonucudur. Hatta Arapça öğrenmeye başlayan öğrencilerin ilk tanıştığı kitap olan *Emsile* de örnek olarak *Yardım etti* fiilinin seçilmesi yardımlaşmanın bir yaşam biçimi haline getirilme çabasının bir göstergesi olsa gerektir.

Hz. Peygamber'in, güzel ahlakının tezahürlerinden biri de yüklediği toplumsal sorumluluk görevinin gereği zayıf ve güçsüzlere olan yar-

109 Ebû Dâvûd, "Zekât", 40; Tirmizî, "Menâkıb", 16.

110 Haşr, 59/9.

111 Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990), 2/526; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 3/259.

112 Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/270.

dım ve desteğidir. İlk vahiy geldiği sırada Hz. Peygamber, Hatice'ye, "Ey Hatice! Bana ne oluyor, ben kendimden endişe ettim" deyince Hatice ona şöyle demişti. "Asla endişe etme! Sevin. Allah'a yemin ederim ki, Allah seni hiçbir zaman utandırmaz. Çünkü sen akrabalık bağlarını gözetir, doğru konuşursun. İşini görmekten aciz olanların yükünü üstlenir, hiçbir şeyi olmayan kimselere yardımcı olur, misafiri ağırlar ve musibete uğrayanların yanında yer alırsın"¹¹³ Allah resûlü, özellikle haksızlığa uğrayan kişilere yardım edilmesini emrederek¹¹⁴Müslümanlara toplumsal bir sorumluluk yüklemiştir. Enes'in naklettiğine göre Allah resûlü (s.a.v.), "*İster haksızlığa uğrasın ister haksızlık etsin, din kardeşinize yardım ediniz*" buyurdu. "*Ey Allah'ın resûlü! Haklı olana yardımı anlıyoruz da haksız olana nasıl yardım edelim! diye sordular. "Ellerini tutarsınız"*" buyurdu.¹¹⁵ Müslüman din kardeşinin zararına olabilecek her şeyden sakınmak zorundadır. Resûlüllah (s.a.v.) "*Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona haksızlık etmez ve onu ölüme terk etmez. Her kim kardeşinin bir ihtiyacını görürse Allah da onun ihtiyacını görür. Her kim bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse Allah da kıyamet gününde onun sıkıntılarında bir sıkıntısını giderir. Her kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter.*"¹¹⁶ Müslümanlar, Resûlüllah'ın (s.a.v.) bu sözlerine öylesine sıkı sarıldılar ki Abdullah b. Ömer, "*Öyle bir dönem yaşadık ki hiçbirimiz altın ve gümüşe sahip olmayı Müslüman bir kardeşe sahip olmaktan üstün görmedik*"¹¹⁷ diyerek yardımlaşmanın dayandığı temel dinamiğin Müslüman kardeşliği bilinci olduğunu ifade etmiştir.

2. 3. Merhametle Beslenen Sosyal Yaşam

Voltaire (öl. 1778) şöyle diyor: İnsan zekâ karşısında eğilir ama şefkat karşısında diz çöker. Gerçekten, bir kediye şefkat ve merhamet gösterdiğinizde yerlere yuvarlandığını kendinden geçtiğini görürsünüz. Bu sebeple merhametli bir davranışın yürekleri etkilediğini söyleyebiliriz.

113 Buhârî, "Tefsir", 96/1; Müslim, "İmân", 252.

114 Buhârî, "Mezâlim", 5.

115 Buhârî, "Mezâlim", 4.

116 Buhârî, "Mezâlim", 4; "İkrâh", 7.

117 Muhammed Yûsuf Kandehevî, *Hayâtü ş-şahâbe*, çev. Cengiz Yağcı-Mehmet Karabulut (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2004), 3/145.

Doğrusu merhametten yoksun bir toplumda yaşamak insan için büyük bir külfettir. Bu sebeple İslâm'ın “*Allâh'ın emirlerine itaat, mahlûkatına merhametten ibarettir*” şeklinde tanımlanması oldukça anlamlıdır. Cahiliye toplumu merhametten yoksun, ayrımcı ve güçlünün haklılığına dayanan bir yapıya sahipti. Akif'in ifadesiyle,

Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta;

Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdî!

Kız çocuğu dünyaya gelince, içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilen¹¹⁸ hatta kendi çocuklarını sevip okşayamayacak kadar merhametten yoksun¹¹⁹ bir toplum, İslâm sayesinde merhametle can bulmuştur.

En yaman düşmanları dahil olmak üzere herkes Hz. Peygamber'in merhametinden nasibini almıştır. Kendisine ve arkadaşlarına olmadık eziyetler eden Kureyşliler de Mekke'nin fethinde bu merhamete tanık ve muhatap olmuşlardır. Hz. Peygamber muzaffer bir komutan olarak Mekke'ye girerken, Ensâr'ın sancaktarlığını yapan Sa'd b. Ubâde, EbûSüf-yân'a seslenerek, “*Bugün savaş günüdür. Bugün Kâbe'de savaşın helal kıldığı gündür. Bugün Allah'ın Kureyş'i zelil kılacağı gündür*” dedi. Bu sözler Hz. Peygamber'e ulaştınca, “*Bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın kan dökmeyi haram kıldığı gündür. Bugün Allah'ın Kureyş'i yücelteceği gündür*” buyurarak Sa'd'ı görevden aldı ve sancağı oğlu Kays'a verdi.¹²⁰ Merhamet her yüreğe şifa verse de güçlünün merhameti yeryüzüne hayat veren bereketli yağmurlar gibidir. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v.) özellikle yöneticilik gibi yetki sahibi olan kimselerin insanlara merhametle muamelesini isteyerek şöyle buyurmuştur. “*Allah'ım! Her kim ümmetimin işlerinden bir görev üstlenir de onlara zorluk çıkaracak olursa, sen de ona zorluk ver. Her kim ümmetimin emrinden bir şeyler üstlenir de onlara yumuşak davranırsa sen de ona yumuşaklıkla muamele eyle*”¹²¹ buyurmuştur.

118 Nahl, 16/58.

119 Buhâri, “Edeb”, 18.

120 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/821-822.

121 Müslim, “İmâre”, 19.

Hız. Peygamber (s.a.v.) bir gün, “*Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, birbirinize merhamet etmedikçe cennete giremezsiniz.*” Ashâb-ı kirâm, “*Ey Allah’ın resûlü! Hepimiz merhametliyiz*” dediler. Bunun üzerine Allah resûlü şöyle buyurdu: “*Benim kastettiğim merhamet, sizin kastettiğiniz şekilde sadece birbirinize olan merhamet değildir. Bilâkis bütün mahlûkatı kapsayan merhamettir, evet bütün mahlûkatı kapsayan merhamet!*.”¹²² Gerçekten de onun merhameti bütün mahlûkatı kapsamıştır. Kölelere merhametle muamele edilmesini isteyerek “*Onlar sizin kardeşlerinizdir. Onlara yediğinizden yedirin, içtiğinizden içirin*”¹²³ buyurmuştur. Bu terbiye ile yetişen ashab-ı kirâm, savaş esirlerine, onları mahcup edecek kadar nazik ve merhametli davranmışlardır. Bedir savaşında müşriklerin bayraktarlığını yapan Mus‘ab b. Umeyr’in kardeşi Ebû Azîz, savaşta esir düşmüş ve karşılaştığı muameleyi şöyle anlatmıştır. “*Bedir savaşında esir düşmüş ve Ensâr’dan bir topluluğa teslim edilmiştim. Bedir’den dönerken, sabah ve akşam yemekleri geldiğinde ekmeği bana verirler; kendileri ise kuru hurma yerlerdi. Çünkü Allah resûlü (s.a.v.), bize iyi davranılmasını tavsiye etmişti. Onlardan birinin eline bir ekmeğin parçası geçse, hemen onu getirir ve bana verirdi. Ben hayâ eder, o ekmeğin parçasını onlardan birine iade ederdim, ancak o ekmeği tekrar bana verir, kesinlikle el sürmezdi.*”¹²⁴ Ashab’ın bu tutumu değişik vesilelerle tekerrür etmiş, Yüce Allah bu davranışlarına karşı onlardan razı olarak şöyle buyurmuştur. “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz. Çünkü biz, asık suratlı, çetin bir günden (o günün azabından dolayı) Rabbimizden korkarız.” Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir.*”¹²⁵ Ashab-kirâm, şefkat

122 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/185.

123 Müslim, “Eymân”, 36-38.

124 İbnü’l-Esîr, İzzeddin, *Üsdü’l-gâbe fi ma’rifeti’s-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz – Âdil Ahmed Abdilmevcûd (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 1994), 6/209; Zehebî, EbûAbdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikîed-Dimaşkî, *Siyerua lâmi’n-nübelâ*, thk. Heyet: Şuayb el-Arnaût başkanlığında (Beirut: Müessesetü’r-risâle, 1985), 1/356-357.

125 İnsân, 76/8-11.

ve merhamet örneği olan Nebi'den (s.a.v.) gördüklerini ve duyduklarını hayat rehberi olarak benimsemiş, karşılaştıkları hadiseler karşısında bu örnekliliği birbirleriyle paylaşmışlardır. Ebû Abdurrahman el-Hubulî şöyle anlatıyor:

Rumlara karşı çıktığımız bir seferde Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 49/669) ile birlikte bir gemide idik. Başımızda Abdullah b. Kays el-Fezârî bulunuyordu. Ebû Eyyûb el-Ensârî, ganimetleri taksim eden görevlinin yanına geldi ve orada savaş esnasında esir düşen bir kadının ağladığını gördü. Kadının ağlama sebebini sorunca ona, bu kadının bir çocuğu var, çocuğu anasından ayırdılar, bu yüzden ağlıyor” dediler. Ebû Eyyûb hemen çocuğu buldu ve anasına teslim etti. Fakat ganimetleri taksim eden görevli Abdullah b. Kays'a giderek Ebû Eyyûb'un yaptıklarını anlattı. Abdullah b. Kays, Ebû Eyyûb'a davranışın nedenini sorunca, Ben Resûlullah'ın “*Ana ile çocuğunu birbirinden ayıranları Allah da kıyamet gününde bütün sevdiklerinden ayırır*”¹²⁶ dediğini duydum cevabını verdi.

Resûlullah'ın bütün canlıları kuşatan merhametinden hayvanlar da nasibini almıştır. Bir koyunu kulağından çekerek kesime götürülen bir sahâbîyi görünce, “*Hayvanın kulağını bırak da boynunun ön tarafından tut*”¹²⁷ buyurdu. Resûlullah (s.a.v.) bir gün Ensâr'dan birinin bahçesine uğramış ve orada bir deve görmüştü. Deve Rasûlullah'ı (s.a.v.) görünce inledi, gözlerinden yaşlar aktı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onun yanına gidip kulak kökünü okşadı, (hayvan da) sakinleşti. Peygamber (s.a.v.), “*Bu devenin sahibi kimdir?*” diye sordu. Ensâr'dan bir genç gelip, Ey Allah'ın Resûlü! O benimdir, dedi. Resûlullah (s.a.v.), “*Allah'ın, seni kendisine sahip kıldığı şu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Gerçekten bu hayvan senin kendisini aç bıraktığını ve yordüğünü bana şikâyet ediyor*”¹²⁸ buyurdu. Dağlanarak yüzüne damga vurulmuş bir merkebi görünce de “*Bu hayvanın yüzünü dağlayana Allah lanet etsin!*”¹²⁹

126 Ahmed b. Hanbel, 38/485-486; Tirmizî, “Büyü”, 52.

127 İbn Mâce, “Zebâih”, 3.

128 Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 44.

129 Müslim, “Libâs”, 107.

buyurdu. Ebû Hüreyre'nin naklettiğine göre bir kimsenin bağışlanma sebebini Resûlüllah (s.a.v.) şöyle anlatmıştı.

“Bir adam yolda yürürken çok susadı ve bir kuyuya inerek su içti. Kuyudan çıkınca bir de ne görsün? Susuzluktan dolayı soluyan ve toprağı yalayan bir köpek. Adam, ‘Anlaşılan benim başıma gelen bu köpeğin de başına gelmiş’ dedi ve hemen kuyuya inip ayakkabısını su doldurdu. Ayakkabıyı ağzına aldı ve o şekilde yukarıya çıktı ve köpeğe su verdi. Allah da onu bu yaptığından dolayı ödüllendirdi ve bağışladı. Sahâbiler, ‘Ey Allah’ın resûlü! Hayvanlara yaptığımız iyiliklerden dolayı bize ecir var mı? diye sordu. Efendimiz, canlı ciğeri olan her şeyden dolayı ecir vardır”¹³⁰ buyurdu.

Hz. Peygamber, merhameti toplumun hayat damarlarından biri görmüş, herkesin yüreğinde bu duyguyu yaşamasını ve yaşatmasını arzu etmiş, bu duygunun kaynağının ilahî olduğunu hatırlatmıştır.

“Yüce Allah rahmetini yüz parçaya böldü. Bunun doksan dokuzunu kendi katında tuttu, bir parçasını da yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle mahlûkat birbirine merhamet eder. Hatta atın (süt emzirirken), yavrusuna isabet eder korkusuyla ayağını kaldırmasına varıncaya kadar bu bir parça rahmetin eseridir.”¹³¹

Sonuç

Tevhid birlemek, vahdet ise birleşmektir. Tevhid, vahdeti gerektirir. Nasıl ki tevhidi gerçekleştirmek için, şirkten uzak durmak gerekiyorsa, vahdeti gerçekleştirmek için de tefrikadan uzak durmak gerekir. Çünkü en büyük inanç sapkınlığı şirk, en büyük toplumsal sapkınlık ise tefrikadır.

Yüce Allah'ın insanlık için çerçevesini belirlediği İslam medeniyetevhid temeli üzerinde kurulmuştur. Vahyin rehberliğinde ve yönlendirmesinde yükselen bu medeniyetin mimarları peygamberlerdir. Bu ilahî görevle görevlendirilen peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed, tevhidten ayrılmanın sonucunda ortaya çıkan şirk sapkınlığının meydana

130 Buhârî, “Müsâkât”, 9; Müslim, “Hayevân”, 153.

131 Buhârî, “Edeb”, 19, “Rikâk”, 19; Müslim, “Tevbe”, 17.

getirdiği zihinsel ve duygusal ayrışmanın, sosyal hayatta yol açtığı fikrî ve siyasî bölünmeleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Allah rızasını elde etmek için dünya menfaatlerini terk etmeyi gerektiren vahdet, tevhid sancağı altında toplanmak demektir. Vahdetin en temel dinamiği, Allah resûlünün örnekliği etrafında buluşmaktır. Bu örnekliğiyle Müslümanlar arasında müşterek bir dünya ve insan tasavvuru tesis eden Hz. Peygamber, dünyaya ve insana hak ettikleri değeri vermelerini öğütlemiş, Müslümanlar arasında duygusal bir birliklik inşa etmiş ve onları ortak bir hedef etrafında buluşturmuştur. Tefrikaya sebep olabilecek her türlü olumsuzlukla mücadelenin yanı sıra, söz ve davranışlarıyla tesis ettiği güven ortamı, merhametle beslenen bir sosyal yaşam ile yaşam tarzına dönüştürdüğü paylaşma ve yardımlaşma ruhu sayesinde vahdetin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-ḥafâ' ve müzîlû'l-ilbâs 'amme's-teheremine'l-eḥâdiş 'alâelsineti'n-nâs*. Zabt, tashih ve hâşiye. Muhammed Abdülaziz el-Halidî. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. ŞuaybArnaût-Âdil Mürşidvd.. 45 cilt. Beyrut: Müessesetür'r-risâle, 1. Basım, 2001.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. thk. Muhammed Saîd b. BesyûnîZağlûl. 7 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 1. Basım, 2003.
- Buhârî, EbûAbdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 cilt. Haydarâbâd: Dârü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1942.
- Çağrı, Mustafa. “Nebevi Öğretide İdeal Birey, Toplum ve Devlet”, *Hz. Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*. Haz.: Recep Kılıç. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Şuaybel-Arnaût vd. 5 cilt. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1. Basım, 2004.

- EbûDâvûd es-Sicistânî.*SûâlâtüEbi 'Ubeyd el-ÂcurrîliEbiDâvûd.* thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî.y.y: el-Fârûku'l-Hadise, 1. Basım, 2010.
- Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım,1990.
- İbnHişâm,Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye.* thk. Mustafa es-Sekkâ vd. 2 cilt. Kahire: Şerike mektebe ve matbaa Mustafa el-Babî el-Halebî, 2. Basım,1955.
- İzzeddin, İbnü'l-Esîr. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-şahâbe.* thk. Ali Muhammed Muavviz – Âdil Ahmed Abdilmevcûd. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- Kandehlevî, Muhammed Yûsuf.*Hayâtü's-şahâbe.*çev. Cengiz Yağcı-Mehmet Karabulut. 4 cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2004.
- Köse, Faruk. *Kardeşlik ve Vahdet.* İstanbul: Ma'rif Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Kudâî, EbûAbdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer.*Müsnedü's-Şihâb.* thk. HamdîAbdülmeccid es-Selefî. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1986.
- Kur'ân'ı Kerîm Meâli.* çev. Halil Altuntaş – Muzaffer şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ.*thk. Muhammed Mustafa el- A'zamî. 8 cilt. Abudabi: MüessesetüZâyed b. Sultan Âli Nehyân, 1. Basım, 2004.
- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîḥ.* 3 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Özel, Ahmet. *Hz. Muhammed'in Devlet Yönetiminde Liderlik Sırları.* İstanbul: Karakutu Yayınları, 1. Basım, 2005.
- R. Covey,Stephen. *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı.* çev. Osman Deniztekin-Filiz Nayır Deniztekin. İstanbul: Varlık Yayınları, 31. Basım, 2007.

Renan, Ernest, *Ulus Nedir?*. çev. Gökçe Yavaş. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2. Basım, 2016.

Vâkîdî, EbûAbdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî. *el-Meğâzî*, thk. MarsdenJones. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-A'lamî, 3. Basım, 1989.

Zehebî, EbûAbdillâhŞemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türk-mânî el-Fârikîed-Dımaşkî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Heyet: Şu-ayb el-Arnaût başkanlığında. 25 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Kur'ân-Sünnet Bütünlüğünde Hucurât Sûresi 11-12. Âyetlerin Ümmetin Vahdeti Açısından Değerlendirilmesi

Muhammet Ali TEKİN

Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Toplumun bir arada yaşamasına imkân veren en küçük birimi olarak kabul edilen aile içerisinde şimdi ve buradaki hayata gözlerini açan insanoğlu, ölünceye kadar yalnız yaşamının mümkün olmadığını aslında tecrübe etmiş olmaktadır. İçerisine doğduğu bu dünyanın bir arada yaşam sürmeye dair bir nizâmı vardır. Herkesin haklarının ve sorumluluklarının olduğu bu nizâmın korunduğu oranda insanoğlunun mutlu, huzurlu ve geleceğe dair bir umutla hayatını sürdüreceği muhakkaktır. Sınırlı ve sorumlu bir varlık olan insanoğlu bilerek yahut bilmeyerek olsun haklar-sorumluluklar dengesini gözetmeden yaşadığında hem kendi hayatında hem de içerisinde yaşadığı toplumda huzursuzluklar baş gösterecek; geleceğe yönelik umutsuzluklar yine 'şimdi ve burada'nın olumsuz olarak şekillenmesinde etkili olacaktır. Böylece bu manada fâsit bir döngü, insanı, yaşadığı toplumunu ve hatta dünyayı yaşanmaz hale getirecektir. İşte bu açıdan Kur'ân vahyi ve bu vahyin ilk muhatabı Rasûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem'in sünneti, özelde iman edenlere ve yeri geldikçe ve genel bir hitapla insanlığa haklarını ve sorumluluklarını hatırlatan buyruklar içermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in temel hedefi, iman (hidâyet) ve amel-i sâlih (ahlâk-ibâdet) temelinde insanlığa rehberlik etmektir. Bu ilâhî rehberlikteki temel maksat ise insanoğlunu dünyada salâha, âhirette felâha kavuştur-

maktır. Vahyin sahibi ve âlemlerin Rabb'inin, insanların içerisinden seçtiği ve kendisine vahyettiği Rasûlü'nün Kur'ân'la şekillenmiş yolu, yöntemi, usûlü ve uslûbü (hedyi), en geniş manada sünneti bu amaca matuftur. Hucurât sûresi de sûre olarak bu açıdan oldukça dikkat çekicidir.¹³²

Kullarına büyük lütfu olan imanı sevdiren ve onu gönüllerine sindiren Yaratıcı'ya ve O'nun âlemlere rahmet olarak gönderdiği Rasûlü'ne saygıda kusur edilmemesi ve kaba sayılabilecek bütün davranışlardan uzak durulması uyarıları ile başlayan Hucurât sûresinin konusu, Müslümanlara iman sahiplerinin şânına ve adına lââyık olan edeb ve terbiyenin öğretilmesidir.¹³³ İsmi dördüncü âyette Hz. Peygamber'in eşlerine ait odalara atıfla kullanılan 'Hucurât' kelimesinden alan Hucurât sûresi içerdiği ahlak ilkeleri sebebiyle ahlak ve âdâb sûresi olarak adlandırılmıştır. Sûrede, başta Hz. Peygamber'e olmak üzere insanlığa karşı bazı görgü kuralları ile sosyal hayatta vazgeçilmez denilebilecek ahlak ilkeleri öğretilmektedir. İmanla beslenen bu ilkeler, sosyal hayatın vazgeçilmezleri olup oldukça önem arz etmektedir. Bu ilkelerin, bireyin başta Allah (ve Rasûlün)e karşı ahlâkî sorumlulukları ile bireysel ve tabiatı gereği toplum içinde yaşamaya eğilimli insanın sosyal hayattaki sorumlulukları altında

132 İslâm ilim geleneğinde hakkında yapılan çalışmaların bolluğu bir tarafa sadece ülkemizde yapılanları kabaca arama-taramaya tabi tuttuğumuzda toplumu ve tek tek her bir bireyini ilgilendirecek ahlâkî öğretiler merkeze alınarak geniş bir yelpazede sürenin tez, makale, bildiri vb. tarzlarda inceleme konusu yapıldığı örnek olarak burada zikredeceklerimizden anlaşılacaktır. Bk. Mehmet Çalışkan, *Hucurât Sûresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012); H. M. Kula, "Hucurat Suresi 10. Âyet Çerçevesinde Kardeşlik İlkesi ve Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 49-56; Mehmet Çalışkan, "Hucurât Sûresi Bağlamında Takva", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/11 (2017), 91-119; Musa Kazım Yılmaz, "Hucurât Sûresinin Öne Çıkardığı Âdâb-ı Muâşeret", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Aralık 2017), 1-30; Mehmet Yusuf Yağır, "Günümüz Medyasında Hucurât Sûresindeki Bazı Ahlâkî İlkeler Göre Değerlendirilmesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 10/2 (Mayıs 2018), 638-650; Abdurrahman Altuntaş, "Hucurât Sûresi Bağlamında Hz. Peygamber'e Karşı Âdâb-ı Muâşeret" (Mersin: *Birinci Sosyal Bilimler Kongresi*, 14-16 Mart 2019), 264-276; Mehmet Yusuf Haklı, "Hucurât Sûresindeki Ahlâkî İlkeler Doğrultusunda Evlat Terbiyesi" (Şanlıurfa: *II. Uluslar arası Mevlid-i Nebi Sempozyumu Hz. Peygamber ve Aile*, 18 Kasım 2019), 332-342; Ramazan Buyrukçu, "İman ve Ahlâk Eğitimi Açısından Hucurât Sûresi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/2 (Aralık, 2019), 144-174.

133 Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, çev. Kurul (İstanbul: 1991), V/431.

yer alan toplumsal olmak üzere iki başlık altında özetlenebileceğine dikkat çekilmiştir.¹³⁴

Medine döneminin son yıllarında nâzil olan¹³⁵ ve toplam on sekiz âyetten oluşan sûrenin 1-10. âyetlerinde iyi huylar ve faziletli davranışlarla ilgili emirler, 11-18. âyetlerinde ise kötü huylar ve çirkin davranışlarla ilgili nehiyeler yer almaktadır. Râzî'nin (606/1210), sûrenin ana konularıyla ilgili olarak yaptığı sistematik açıklama ilgi çekicidir: 'Bu sûrede mü'minler, güzel ahlak kurallarına yönlendirilmektedir. Riâyet edilmesi gereken edep ve ahlâk kuralları ya Allah ya Rasûlü ya da başkalarıyla ilgilidir. Başkaları ya iman, ibâdet ve güzel ahlâk yolunu tutanlardır yahut yoldan sapanlardır (fâsıklardır). Doğru yolda olanlar da ya bir arada bulunurlar veya ayrı yerlerde. Böylece ahlâk ve davranış bakımından müminin karşısında beş farklı muhatap vardır.¹³⁶

Kur'ân uslûbunda gözlenen husus, vahyin başlangıcında gizlilik şartlarına uygun hükümler gelirken, zamanla ve özellikle hicretten sonra bir eğitim programı içinde hayatın bütününe yönelik bir örgü çerçevesinde ahlâki esasların nâzil olmasıdır. Hucurât sûresi de tekâmül döneminin bir mahsûlü olması sebebiyle adeta inanç ve davranışlardaki son düzeltmeleri yapmaktadır.¹³⁷ Son dönem nâzil olan âyet ve sûrelerde İslâm öncesi Arap toplumuna ait bazı örf, âdet ve gelenekleri kaldırılmış, bunun yanında pek çok örf ve âdet ya doğrudan doğruya ya da ıslâh yoluyla ibkâ edilmiştir. Ayrıca toplumu ıslâh edip ayakta tutacak bir takım yeni düzenlemeler getirilmiştir.¹³⁸

Allah Teâlâ, insanlığa lutfettiği son vahyinin ilk muhâtabı Peygamberini güzel ahlakla övmüştür.¹³⁹ Allah Rasûlü'nün "*Ben ahlâki güzellik-*

134 Bk. Eren, "Hucurat Sûresinde Ahlaki İlkeler", 1.

135 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtubî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân (Beyrût: 1998), XVI/300; Emin Işık, "Hucurât Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1998), XVIII/278.

136 Fahrüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: 1401/1990), 27/118.

137 Çalışkan, *Hucurât Sûresinin Ahlâki Prensipler Açısından Tahlili*, 8.

138 Çalışkan, *Hucurât Sûresinin Ahlâki Prensipler Açısından Tahlili*, 11.

139 Kalem 68/4.

leri tamamlamak üzere gönderildim.”¹⁴⁰ beyânı da göz önünde bulundularak Kur’ân sünnet birlikteliği ve bütünlüğü içerisinde ümmetin birliğine katkıda bulunması yönünden Hucurât sûresinin tamamı ve özellikle 11-12. âyetleri dikkat çekicidir.

Allah ve Rasûlü’ne saygıda kusur edilmemesi, kaba saba davranışlardan uzak durulması, araştırmadan inanıp hüküm verilmemesi, masum insanlar hakkında kötü kanaate sahip olunmaması ve bu insanlara kötü davranışta bulunulmaması, haksızlıklar karşısında pasif kalınmaması, hakkın yerini bulması ve adâletin gerçekleşmesi için çaba harcanılması gibi İslâm toplumunda barışı, düzeni, birlik ve beraberliği, kardeşçe dayanışmayı sağlayacak davranışlarla alakalı vurgular ve her daim mü’minlerin hakikatte sadece kardeş olduklarına dikkat çekilmesi burada ele alacağımız sûrenin 11. ve 12. âyetleri öncesindeki muhtevasını teşkil etmektedir. Özellikle bu âyetlerde Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğe halel getirecek davranışlardan sakınılmasına yönelik buyruklar dikkat çekmektedir.

I- 11. Âyet-i Kerîme

“Ey İmân edenler! Erkekler başka erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler; kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar alay edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İmân ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zâlimler onlardır.”

Hucurât sûresi 11. âyetin nüzul sebebiyle ilgili farklı rivâyetler söz konusudur. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Sâbit b. Kays (ö. 12/633) kulağı ağır işiten birisiydi. O, Allah’ın Rasûlü’ün yanına geldiğinde Rasûlullah, ashâbına (onun için) yer açmalarını söyler, onlar da gereğini yaparlardı. Bir gün Rasûlullah insanları buldukları yerde tuttu. O sırada Sâbit geldi ve; ‘Yer açın!’ diyerek cemaatin arasından ilerlemeye başladı. Rasûlullah’ın yanına geldiğinde, bir sahâbî ona; ‘Boş bulduğun

yere otur!' dedi. O da kızarak oturdu. Sâbit kendisine bu sözleri sarf eden kişiyi süzdükten sonra; 'Bu adam kim?' diye sordu. O da 'Ben falanım' dedi. Sâbit bunun üzerine; 'Demek sen falan kadının oğlusun!' diyerek onun annesinin câhiliye dönemindeki bazı nâhoş hallerinden söz etti. Adam utandı, başını önüne eğdi. İşte bu hadise üzerine ilgili âyet nâzil oldu.¹⁴¹

2. Ümmü Seleme'yi (ö. 62/681) kısa boylu diye ayıplayan ezvâc-ı tâhîrât hakkında nâzil olmuştur.¹⁴²
3. Ebû Cübeyre b. ed-Dahhâk şöyle demiştir: 'Bu âyet biz Seleme oğulları hakkında nâzil olmuştur. Rasûlullah bize geldiğinde her birimizin iki veya üç ismi vardı. Rasûlullah herhangi birimizi; 'Ey Falan! Diye çağırduğında ona; 'Dur Ya Rasûlallâh, o kişi bu isme kızıyor! derdik. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu ve âyette mü'minlerin birbirlerini, kızacakları lakablarla çağırma- ları yasaklandı.¹⁴³
4. Dahhâk (ö. 105/723) ve Mukâtil'den (ö. 150/767) gelen diğer bir rivâyete göre Temîm kabilesinden bir gurup Rasûlullah'ın ashâbından bazı fakirleri yıpranmış elbiseleriyle görünce onlarla alay etmiş ve bunu üzerine mezkûr âyet inmiştir.¹⁴⁴
5. Ebû Zer (ö. 32/653) ile bir adam arasında yaşanan tartışma üzerine indiği de belirtilmiştir.¹⁴⁵
6. Mukâtil'in kaydettiği bir rivâyette ise âyet Ka'b b. Mâlik el-Ensârî (ö. 50/670) ile Abdullah el-Eslemî aralarında yaşanan tartışmada sarf edilen bazı yakışsız sözler ve lakablar sebebiyle inmiştir.¹⁴⁶

141 Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi'l-tefsîr* (Beyrût: 2002/1423), 1332-1333.

142 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1333; Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî Medârikü'l-tenzîl ve hakâiku'l-te'vil*, 1154-1155.

143 Tirmizî, "Tefsîr", 49; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/260.

144 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1333.

145 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1333.

146 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1333.

Görüldüğü üzere âyetle ilgili birden fazla nüzul sebebi mevcuttur. Bu durum, sebeplerin önceden meydana geldiğini, ayetlerin ise daha sonra nazil olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷

Bir önceki âyet-i kerîmede mü'minlerin birbirinin kardeşi oldukları beyan buyruluyor. Bu kardeşlik, iman bağı gibi en mukaddes bağa dayanıldığından çok önemlidir. İnananlar, hepsi aynı esasları kabul etmişler, aynı gayeyi benimsemişler, aynı saadete ermeyi arzulamışlardır.¹⁴⁸ Müslümanlar, bu âyet-i kerîmelerin emir ve yasaklarına uyarak kardeş olduklarını göz önünde tutmalı, birbirini sevmeli ve saymalı, kimsenin aleyhinde bulunmamalıdır. Yoksa herkes rastgele ağzına geleni söylerse ve yakışık almaz sözler sarf ederse, bunun sonu nereye varır ve nelere sebep olacaktır bu tahmin bile edilemez. Bu âyet-i kerîmede dikkatimizin çekildiği ve haklarında uyarıldığımız üç mesele vardır. Bunları; Alay etmek, ayıplamak/karalamak ve kötü lakaplar takmak şeklinde sayabiliriz.

I.1. Alay Etme

Arapça (s-h-r) fiil kökünden, insanlarla alay etmek, kusurlarından bahsetmek suretiyle bu hallerinden zevk alma, küçümseme, gülme, emrine verme, boyun eğme, aşağılama anlamlarına gelir.¹⁴⁹ ‘Suhriyye’ kelimesi, alay edenin alay ettiği kimseye değer vermeme ve kendinden aşağı görme gibi bir tavrı da ifade eder. ‘Suhr’un yapıma şekli sadece sözle değil, taklit ve işaretlerle de mümkündür. Sonuçta ‘suhr’, o şahsın her halini eğlenceye alıp başka insanların da onunla alay etmesine sebep olmaktadır.¹⁵⁰ ‘Suhriyye’ kelimesi, emre âmâde kılma anlamındaki ‘teshîr’ kelimesiyle kökteştir. ‘Suhriyye’ ile ‘teshîr’ arasındaki anlam ilişkisinde; ‘Alay eden kişi suhriyye fiiliyle karşısındaki kişiyi bir bakıma edilgen duruma sokma, susturma, sindirme ve sonunda da kendisine/hükmüne boyun eğdirip

147 Çalışkan, *Hucurât Süresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili*, 80.

148 Osman Keskiöğlü, “Hucurât Süresi (Âyet: 10-12)”, *Diyanet Dergisi* 82-83 (Mart-Nisan 1969), 73.

149 Râğib el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Beyrût-Dımeşk: 2009), 402; İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Mu'cemu's-sihâh* (Beyrût: 2008), 481; el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'an*, 402; Meccüddîn Muhammed b. Yakûb Firûzâbâdî, *Besâiru zevi'temyiz fi letâîfi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrût: trs.), III/203.

150 Hüd 11/38; Sâd 38/62-63.

hizmet ettirmiş olmaktadır.' yorumu¹⁵¹ aynı köke sahip her iki kelimenin anlam bağımlı göstermesi açısından isabetli gözükmektedir.

Elmalılı (1878-1942), alay etme ve başkasını tahkir etmenin yasaklığını izah ederken şunları söylemiştir: 'Bu nehyin sebebi sorulmak istenirse her mümin şöyle itikat etmelidir: Olabilir ki eğlenilen, Allah yanında o eğlenenden daha hayırlı olsun, çünkü insanlar yalnız zâhiri ahvâle mutali' olabilirler, iç yüzünde gizli cihetleri bilmezler, Allah yanında tartı tutacak olan ise vicdanların ihlâsı, kalplerin takvâsıdır. İnsanın ilmi ise onun Allah yanındaki tartışını tartmağa, iki kalbin uhrevî temâyülâtını ölçmeye kâfi değildir. Onun için kimse zâhiri hale bakıp da gözünün kestğini horlamağa, eğlenmeğe cüret etmesin, eğer Allah indinde muvakkar, muhterem olan bir şahsı tahkir etmiş bulunursa nefesine ne büyük zulmetmiş olur.'¹⁵²

Hakikatte insanın başkalarıyla alay etmesine ve dalga geçmesine çeşitli duygular ve düşünceler sebep olmaktadır. Bunların başında kibir ve kıskançlık gelmektedir. İnsanın kendini büyük görmesi, kendisi dışındakileri küçük görerek onları bir şekilde tahkîr etmesine en büyük sebeptir. Aynı şekilde kıskançlık da insanın dengeli düşünmesi ve hareket etmesinin önündeki en büyük engellerdendir. Ayrıca insanın kendi kusurlarını kapatmak ya da kendisini ön plana çıkartmak çabası da karşıdakileri alaya almak ve onlarla dalga geçmek hatalarına düşme noktasında dikkat edilmesi gereken durumlardandır. Her ne olursa olsun bir Müslümanın bir insana, kardeşi olan bir Müslümana bu şekilde davranması mahzurludur. Karşıdakini huzursuz yapan, rencide eden, moralini bozan ve gönlünü kıran bu davranışlardan sakınılması; "*Müslüman kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter.*"¹⁵³ buyuran Allah'ın Rasûlü'nün sünnetine uyma noktasında gereklidir. Böylece bu şekilde davranan bir Müslüman yine Allah'ın Rasûlü'nün ifadesiyle; "*elinden ve dilinden diğer Müslümanların zarar görmediği*" kişidir."¹⁵⁴

151 Bk., Çalışkan, *Hucurât Süresinin Ahlâki Prensipler Açısından Tahlili*, 81.

152 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: trs.), VII/205.

153 Müslim, "Bir", 32.

154 Müslim, "İman", 65.

İnsanların fiziksel durumlarıyla alay etmek de sıkça karşılaşılan konumuzla ilgili olumsuz davranışlardan biridir. İnsanların fiziksel halleriyle alay etmek ise, âdeta Allah'ın takdirine karşı gelmek gibidir. Hz. Âişe anlatır: (Bir seferinde boyunun kısa olduğunu kastederek Hz. Peygamber'e) 'Ey Allah'ın Rasûlü! Safiyye şöyle bir kadındır.' dedim. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: "Öyle bir söz ettin ki; o söz şayet denize karışmış olsaydı denizin suyunu bile bozardı."¹⁵⁵ Zira bu şekilde insanların elinde olmayan bir durumla alay etmek, Yüce Allah'ın takdir edip yarattığıyla alay etmektir. İnsanda doğuştan ya da sonradan meydana gelen fiziksel ve zihinsel özürlerle alay etmek bu derece sakıncalı bir davranıştır.¹⁵⁶

Bir kişinin gıyâbında da olsa taklidini yapmak aslında onunla alay etmenin bir başka boyutudur. Böyle bir durum karşısında Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Karşılığında bana dünyayı verseler bile, kimsenin taklidini yapmam; bundan asla hoşlanmam."¹⁵⁷ dediği nakledilmiştir.

İmtihan dünyasında yaşayan insanın başına gelen bir hâdise dolayısıyla onu alaya alma, onunla istihzâ etme durumu da sakıncalı hallerdendir. Vâsile b. Ekvâ'nın naklettiğine göre, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Kardeşinin başına gelen bir şeye asla sevinip gülme. Sonra Allah ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihân eder."¹⁵⁸ Rasûlullah'ın bu uyarısının yansımaları kültürümüzde "gülme komşuna gelir başına" şeklinde ifadesini bulmuştur. Yine Hz. Peygamber'in, "Kim Müslüman kardeşini işlediği bir suçtan dolayı ayıplarsa, kendisi de o suçu işlemeden ölmez."¹⁵⁹ şeklindeki hadisi de istihzadan kaçınma noktasında son derece etkileyicidir.

Sonuç olarak insanları, ümmetin birliğini zedeleyecek davranışlardan olan alay etmeye sevk eden nedenlerin başında, kendini beğenme,

155 Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 51.

156 Heyet, *Hadislerle İslâm* (İstanbul: DİB, 2020), III/456.

157 Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 51.

158 Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 54.

159 Tirmizî, "Sıfatu'l-kıyâme", 53.

kendini büyük görme, karşısındakini kusurlu görme ve alay edilmeye layık görme, kendi eksiklerini örtmeye çalışma gibi faktörler yer alır. Bir kimse toplumda değişen değerler açısından değersiz görülebilir. Ancak evrensel değerler, dinî ve manevî değerler söz konusu olduğunda, alay edilenler alay edenlerden değerli ve önemli olabilir. Bunun içindir ki ayette, **“belki de alaya alınanlar alaya alanlardan daha hayırlıdır.”** denilmiştir.¹⁶⁰ Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini yanılığsız bilmek mümkün olmadığına göre, başkasını küçük görüp alay edenler için bir de bu yönünü düşünmelidirler.

I.2. Ayıplama/Karalama

Söz konusu âyetteki ikinci mahzurlu eylemi ifade eden ve Kur'an'da farklı yerlerde geçen¹⁶¹ ‘Lemz’ kavramına gelince, sözlükte ayıplama, dil uzatma, çekiştirme, kusur arama anlamlarına gelir. Aynı zamanda kaş göz işaretiyle ayıplamayı da ifade eder.¹⁶² İlgili kavrama, karşısındakini karalamak, onu küçük düşürmek, şeref ve haysiyetine leke sürmek manaları da verilmiştir.¹⁶³ Lemz, cahiliye döneminde yaygın olan bir davranış türü olarak kaş göz işareti, imalı söz, dudak hareketi, içinden kötülleme ve/veya tehdit içerikli gizli bir ses çıkarmak gibi çeşitli şekillerde yapılır ve bu tür söz ve hareketlerle kimin ne kastettiği iyi bilinirdi. Nitekim müşrikler, Hz. Peygamber'i her fırsatta gözleriyle, lisanlarıyla veya hareketleriyle alaya alma yarışına girmişlerdi.¹⁶⁴ Müşriklerin bu ayıplamaları, karşısındakini hafife alma, önemsiz görme anlamına gelmekteydi. Bu yüzdendir ki İslam âlimleri Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği vahiyleri ve bunlardan zorunlu olarak çıkan dinî hükümleri, küçümseme niteliği taşıyan söz ve davranışları istihfâf (küçümseme) olarak değerlendirmişlerdir.”¹⁶⁵

160 Heyet, *Kur'an Yolu* (Ankara: 2008), 5/94-95.

161 Bk., *Tevbe* 9/85; *Tevbe* 9/79; *Hucurât* 49/11; *Hümeze* 104/1.

162 Cevherî, *es-Sihâh*, 955; Mecdüddin Muhammed b. Yaküb Firûzâbâdi, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Bejrût: 2010), 561.

163 Heyet, *Kur'an Yolu*, 5/95.

164 Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr* (yy.: trs.), 14/23.

165 Mustafa Sinanoğlu, “İstihfâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2001), 23/336.

Bahse konu ettiğimiz ayetteki “*velâ telmizû enfüseküüm*” ifadesi, “Birbirinizi ayıplayamayın” şeklinde çevrilebileceği gibi, “Kendi kendinizi ayıplamayın” diye de çevrilebilir. Bu ikinci çeviri, müminlerin bir vücut gibi olduğu, dolayısıyla mümin kardeşini ayıplayan kişinin aslında kendisini ayıpladığı gibi bir manaya işaret eder.¹⁶⁶

Peygamber Efendimiz, “*Müslüman Müslüman*”ın (din) kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu düşman eline vermez (himaye eder). Her kim Müslüman kardeşinin bir ihtiyacını giderirse Allah da onun bir ihtiyacını giderir. Her kim de bir Müslüman”ın bir sıkıntısını giderirse Allah da onun (bu iyiliği) sayesinde kıyamet sıkıntılarında bir sıkıntısını giderir. Her kim dünyada, bir Müslüman”ın (ayıbını) örterse Allah da kıyamet günü onun (ayıbını) örter.”¹⁶⁷ buyurarak ayıpların üzerinin örtülerek gizli kalmasını tavsiye etmektedir. Çünkü bu ayıplar kul ile Rabbi arasındadır. Rabbimiz kulunun durumuna göre dilerse o hatalarını affeder, dilerse karşılığında hak ettiği cezaya çarptırır. Onun için Müslümanların kendi aralarında birliğin sağlanması ve sağlanan bu birliğin devamı bu konuda dikkatli olmayı gerektirmektedir.

I.3. Nebz/Lakap Takma

Söz konusu ayette yasaklanan davranışlardan biri de nebz/tenâbüz (lakap takmak/lakaplarla hitap etmek)tir. Bu kelime/kavram insanları kötü ve hoşlanmayacakları, duydukları zaman üzülp kızacakları bir lakapla çağırarak veya kısaca kötü lakapla anmaktır. İnsanların kalaycı, kömürcü, imam, mühendis, hoca ve gibi yaptığı işe göre tanıtılmaları ve isimlendirmeleri bu manada bir nebz/tenâbüz değildir. Keza zahiren güzel olmasa bile ayıplama ve kötülük kastı olmaksızın toplumda yaygınlık kazanmış olan ve yalnızca bu lakapları sayesinde tanınan kimselerin kör, sağır, topal gibi lakap kullanmanın söz konusu yasak kapsamına girmediği dile getirilmiştir.¹⁶⁸

Bir kimsenin duyduğunda rahatsız olmayacağı ve toplum tarafından olumsuz algılanmayan lakapların kullanımı bir çeşit adlandırma değildir. Resû-

¹⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/205-206.

¹⁶⁷ Müslim, “Birr”, 58, 72.

¹⁶⁸ Bk., İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1334; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/206.

lullah da ashâbından bazılarına bu şekilde güzel lakaplar takmıştır. Enes (ra) (ö. 93/711-712), topladığı bir çeşit baklanın adını Peygamberimizin kendisine lakap olarak verdiğini söylemiş¹⁶⁹ ve bu sebeple “Ebû Hamza” diye anılmıştır.¹⁷⁰ Ebû Hüreyre’ye (ö. 58/678) ise latîfe olsun diye, ‘Yâ Ebâ Hir’ (Ey kedi babası!)¹⁷¹ şeklinde seslenen Hz. Peygamber, elleri uzun olduğu için ‘zü”l-yedeyn’ (iki elli) diye anılan birisine de bu isimle hitap etmişti.¹⁷² Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), ‘Atîk ve Sıddîk’; Hz. Ömer (ö. 23/644), ‘Fârûk’; Hz. Hamza (ö. 3/625), ‘Esedullah’; Hâlid b. Velid (ö. 21/642) ise ‘Seyfullah’ lakaplarıyla anılan sahâbilerdi. Dolayısıyla bir kişinin tanınmasını kolaylaştırmak, meziyetlerini dile getirerek övmek ya da latîfe ile gönlünü almak gibi iyi niyetlerle lakap takmakta bir sakınca bulunmamaktadır.¹⁷³

Âyette yasaklanan lakap takma aslında kişilerin noksanlıklarının gerek yüzüne gerek arkasından; dile dolanarak onun haysiyetini ve şahsiyetini ezmeye yönelik, onurunu zedeleyici ve içerisinde yaşadığı toplumu içerisinde küçük düşürücü lakaplarla anmaktır. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) âyette yasaklanan lakaplar hakkında 4 görüşün/şeklinin olduğunu zikreder. Bunlar; 1. Tevbe eden kimsenin daha önceden yaptıkları ile ayıplanması 2. Bir kişinin Müslüman olduktan sonra önceki dini ile -örneğin Müslüman olmuş bir Yahûdiye;- Yahûdi! diye hitap edilmesi 3. Birisinin diğerine Ey Kâfir! Ey Münâfık! demesi 4. Kişinin bir diğer kişiyi kötü ameller(i) ile -Ey Zânî! Ey Hırsız! şeklinde- isimlendirmesi (bu şekilde ona hitap etmesi)dir.¹⁷⁴

Ashâbdan bazılarının, günahkâr iken tövbe etmiş, hıristiyan veya yahûdî iken Müslüman olmuş kimseleri eski âdiyetleriyle nitelemeleri ve anmaları, bu cümlenin nüzûl sebebi olarak zikredilmiştir. Tevbe sâbıkayı sildiği için bir kimseyi eski haliyle anmanın hem din hem de ahlâk

169 Tirmizî, “Menâkıb”, 45.

170 Mecdüddîn Ebu’s-Saâdet İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi’l-hadis* (Beyrût-Lübân: 2002), 1/422.

171 Buhârî, “Edeb”, 111.

172 Buhârî, “Salât”, 88.

173 Heyet, *Hadislerle İslâm*, 3/456.

174 İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1333-1334.

yönünden tutarsızlığı, anlamsızlığı açıktır.¹⁷⁵ Buna göre bir insanı geçmişle suçlamak, onun şahsiyetini heder etmek anlamına gelir ki bu durum büyük bir vebal içerir. İslam, insanların birbirine olan saygısını ön plana çıkarır. Müminlerin arası İslam kardeşliği ile perçinlenmesi gerekirken, kardeşliği zayıflatacak ve birbirinden uzaklaşmaya sebep olacak bu gibi olumsuz davranışları devam ettirenler için ilgili ayette, **“İşte onlar zalimlerin/günahkârların ta kendileridir”** şeklinde çarpıcı bir ifade kullanılmıştır.¹⁷⁶

II. 12. Âyet

“Ey İmân edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın; birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur.”

Hucurât sûresinin bu âyetinde konumuz itibariyle Müslümanların dikkat etmesi gereken; dikkat edilmediğinde kişinin kendisine hem bu dünyada hem de ahiret yurdunda zarar verecek ve ümmetin birliğine halel getirecek yasaklanmış üç tür davranış zikredilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz; 1. (Sû-i) zan 2. Tecessüs 3. Gıybet.

II. 1. Zan/Sû-i Zan

Bu ayet ilk olarak zandan çok sakınılmasını, bir başka deyişle zannın çoğundan uzak durulmasını emretmektedir. Esas itibariyle zannın azına ve çoğuna bakmadan kaçınılması istenmektedir. Çünkü zan, kesin bilgiye dayanmadığından hakkında zan edilen şahsın gıybeti yapılmış olur ve hatta iftira atılmış olabilir.

Zan kesin bilgiye dayanmayan, ihtimal üzere bina edilmiş bir hüküm demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de yakîn/kesin bilgi, şek/şüphe ve töhmet anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Heyet, *Kur’ân Yolu*, 5/95.

¹⁷⁶ Çalışkan, *Hucurât Sûresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili*, 83.

¹⁷⁷ Mukâtil b. Süleymân, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, trc. Beşir Eryarsoy, *Kur’ân-ı Kerîm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: 2004), 438-439.

Ebû Hüreyre'den gelen rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Ashabım! Zandan çekininiz. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. Birbirlerinizin ayıplarını görmeye ve duymaya çalışmayınız. Karşılıklı çekişmeyiniz. Birbirinize haset etmeyiniz. Buğz etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Allah, kullarına nasıl emretmişse öyle kardeş olunuz. Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu yardımsız bırakmaz. Onu hor görmez. Takvâ (Rasûlullah kalbine işaret ederek) işte buradadır. Takvâ işte buradadır. Kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hor görmesi yeter. Her Müslümanın diğer Müslümana karşı ırzı ve malı haramdır. Allah sizin şeklinize ve bedenlerinize bakmaz. Bilakis kalplerinize ve amellerinize bakar.”*¹⁷⁸

Hz. Peygamber'in sakındırdığı zan, kişiyi günaha sokan, sonunda insanların aleyhine neticelenecek, kardeşler arasında hoşnutsuzluğa sebep olacak zandır. Hz. Peygamber'in tavsiyelerinde yapılmaması sıralanan hususların sû-i zannı içeren düşünce ve davranışlar olduğu açıktır. İnsanlar hakkında sû-i zanda bulunmak veya hiçbir delile dayanmadan insanlar hakkında şüpheye düşmek, haklarında iyi düşünmemek, yasaklanan zandır. Hz. Peygamber kötü zan hakkında *“Allah, Müslümanların kanını, namusunu/onurunu ve kendisine kötü zanda bulunulmasını haram kılmıştır”*¹⁷⁹ derken, müminlerin hayat hakkının korunmasından ve onurunun gözetilmesinden söz etmiştir.

Zannı iyi ve kötü anlamında hüsn-i zan ve sû-i zan diye ikiye ayırmak mümkündür. Hucurât suresi on ikinci ayette yasaklanan zan, sû-i zandır. Sû-i zan da insanın biri Allah hakkında diğeri de insanlar hakkında olmak üzere iki şekli vardır. Allah hakkındaki sû-i zan; kulun Allah'tan ümit kesmesi, O'nun affetmeyeceğini düşünerek ibadetten uzak kalmasıdır. İnsanın diğer insanlar hakkındaki sû-i zannı ise elinde delil olmadığı halde bir başkasını suçlu görmesi ve bu düşüncesini başkalarına bir şekilde izhar etmesi ya da toplum içerisinde olur olmadık münasebetlerle konuşması anlamındadır. Sû-i zannın günah olmasındaki sebep, başkası hakkındaki kötü düşüncenin fiiliyata dökülmesidir. Böyle bir zannın kar-

178 Buhârî, “Vesâyâ”, 8, “Edeb”, 57-58; Müslim, “Birr”, 28-33; Tirmizî, “Birr”, 56.

179 Müslim, “Birr”, 32.

deşlik bağlarına zarar vereceği, -insanlar arasındaki güveni baltalaması sebebiyle- toplumun huzurunu bozacağı muhakkaktır. Kendisi hakkında birinin iyi düşünmediğini duyan veya gören kimse ona karşı iyilik hisleri beslemeyebilir ve aynı tavrı o kimseye gösterebilir, böylece “müminler kardeşir” prensibine zarar verilmiş olur.¹⁸⁰

Sû-i zandan kaçınılması hususunda, **“İyice bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, kalp, bunların hepsi o şeyden sorumludur”**,¹⁸¹ **“İnsan bir söz söyler söylemez, mutlaka onu kaydetmekle görevli bir gözcü vardır.”**¹⁸² mealindeki ayetler dikkat çekicidir. Çünkü bu ayetler insanın şimdi ve buradaki hayatta tesadüfe yer olmadığı, âlemin kayıt altında olduğu, yapacaklarından sorumlu olarak var edilen insanın yapıp ettiği her şeyden sorumlu olduğu ve aynı zamanda bütün fiillerinin Allah tarafından takip ettirilip kayıt aldığına aldırıldığı anlaşılmaktadır. Keza **“Hâlbuki sizi gözetleyen, yaptığınız her şeyi kayda geçiren değerli melekler vardır.”**¹⁸³ ayeti de aynı hususu vurgulamaktır. Ebu Hüreyre’den Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **“Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayırlı/faydalı söz söylesin veya sussun.”**¹⁸⁴ Allah’ın Rasûlü en faziletli Müslümanın kim olduğu sorusuna karşılık; **“Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir.”**¹⁸⁵ demişlerdir. Bir başka hadiste Ebû Hüreyre, Rasûlullah’ı şöyle söylerken işittiğini haber vermiştir: **“Bir Kul Allah’ın hoşnut olduğu kelimelerden bir kelimeyi ehemmiyet vermeyerek söyler de, Allah o kimseyi bu kelime sebebiyle birçok dereceye yükseltir. Bir kul da Allah’ı gazaplandırarak kelimelerden bir kelimeyi, hiç ehemmiyet vermeden söyler de, kendisi o kelime sebebiyle cehennemine içine düşer.”**¹⁸⁶ İnsan diline sahip olmalıdır. Her duyduğu sözü, araştırmadan, incelemeden başkasına anlatmamalıdır. Kişi her yaptığından ve her konuştuğundan sorumlu olacağını bilmelidir.

180 Çalışkan, *Hucurât Süresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili*, 88.

181 İsra 17/36.

182 Kâf 50/18.

183 İnfîrâr 82/10-12.

184 Buhârî, “Edeb” 27; Müslim, “Lükata”, 47.

185 Buhârî, “İman”, 4, 5; Müslim, “İman”, 64.

186 Buhârî, “Rikak”, 23.

Bu inanç, sahibini her zaman dikkatli olmaya sevk eder ve hayatını zanlar üzerine kurmaz.¹⁸⁷

Zannın bir diğeri çeşidi olan Hüsn-i zan; biri Allah'a diğeri de insanlara olmak şeklinde değerlendirilebilir. Kulun, Allah'a hüsn-i zannı itikat açısından, Allah'ın günahları affedeceğine inanarak, ümit kesikliğıne düşmeden ibadetini yerine getirmek suretiyle korku ve ümit içerisinde bulunmaktır. İnsanın diğeri insanlara olan hüsn-i zannı ise insanların iyiliğini düşünmek, hiç kimseyi peşinen suçlu ilan etmemektir. İnsanlar aslında suçsuz telakki edilir. Kötülüğüne şahit olunmayan kimselerin cezalandırılması söz konusu değildir. Çünkü berâet-i zimmet asıldır. Nitekim Allah Teâlâ ifk hadisesiyle ilgili, **“Ey Müminler! O iftira dedikodusunu işittiğiniz zaman, mümin erkekler ve kadınlar olarak birbiriniz hakkında sırf iyi niyet (hüsn-i zan) ve düşünceler besleyip, ‘Bu düpedüz bir iftiradır’ demeniz gerekmez miydi?”**¹⁸⁸ buyurmuştur. Bu âyette Hz. Âişe annemizin, hakkında zan edildiği gibi davranmadığı, onun suçsuz olduğu her hangi bir günaha düşmediği Allah Teâlâ tarafından ortaya konmuştur. Müslüman bir şahsiyetin özellikle bir başka Müslüman hakkında kesin bilmediği meselelerde acele davranmaması, kesin yargılı ifadelerle toplum içerisinde konuşmaması gerekir.

Hüsn-i zan besleyen kimseden haset etmesi, kin ve garaz içerisinde bulunması, kardeşini yardımsız bırakması, ona zulmetmesi, onu hor görmesi beklenemez. Hz. Peygamber, **“Her biriniz ancak Allah'a iyi zanda bulunarak can versin”**¹⁸⁹ buyururken hüsn-i zannın iman konusundaki önemine işaret etmiştir. Yine aynı konu ile ilgili olan **“İyi ve güzel zan imandandır”**¹⁹⁰ hadisi de güzel zannı teşvik etmiş ve suçlayıcı ifadelerden uzak durulmasını istemiştir.

Zan konusuyla alakalı son söz yerine şunlar denilebilir; Müslümanlar olarak hakkında kesin malûmata sahip olmadığımız durumlarda konuşmaktan kaçınmalıyız. Her şeyi bilen, duyan, gören bir Rabbimizin bizi

187 Çalışkan, *Hucurât Süresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili*, 90.

188 Nur 24/12.

189 Müslim, “Cennet”, 81-82; Ebû Davûd, “Cenâiz”, 13.

190 Ebû Davûd, “Cenâiz”, 13.

bir gün hesaba çekeceği şuurunda olarak, suçsuzluğun esas olduğunu unutmadan, bir başkası hakkında daha sonra mahcûp olacağımız konuşmalardan ve davranışlardan sakınmalı, ümmetin birliğini zedeleyecek her şeyden uzak durmalıyız.

II. 2. Tecessüs/Kusurların Peşine Düşmek

Tecessüs (c-s-s) kökünden türemiş olup lügatte, bir insanın nabzını ölçmek suretiyle sağlıklı olup olmadığını araştırmak anlamına gelen ‘cess’ kökünden gelir.¹⁹¹ İnsanların ayıplarını veya sırlarını araştırmak anlamına gelmektedir. Bu eylemi yapan kimseye de câsûs denir. Tefe’ül babının yüklediği anlamla ortaya konulan eylemin zor, meşakkatli ve te-kellüflü olduğu hissedilmektedir.

Hucurât on ikinci ayette müminlere hitaben **“Tecessüste bulunmuyunuz”** buyurulmuş olması, insanların ve özel olarak mümin insanların birbirinin gizli yanlarını ortaya çıkarmak için araştırma yapmamayı, bu konuda meraklı davranmamayı tembihler. Her tecessüs yasak olmamakla beraber, sû-i zanla yapılan tecessüsten müminler özellikle men edilmiştir. Hz. Peygamber’in **“Kişiye her işittiğini söylemesi günah olarak yeter”**¹⁹² şeklindeki ifadesi, konuşulan söze dikkat edilmesi hususunda önemli bir uyarı niteliğindedir. Gizli tutulan ayıp ve kusurların araştırılmamasının sebebi, o kimsenin utandırılıp aşağılanmasına fırsat verilmemesi olduğu kadar, onun hayâ perdesinin yırtılmasına da meydan vermemektir. Nitekim Muaviye’nin rivayetinde Rasûlullah, **“Eğer sen insanların ayıp ve kusurlarını araştırmaya kalkarsan onları ifsat edersin veya onları buna zorlarsın”**¹⁹³ buyurmuştur. Bu manada şu rivâyet de dikkat çekicidir: **“Bir mü’mini câhillik yapmaya zorlayan, bundan doğacak günahı yüklenmiş olur.”**¹⁹⁴ İbnü’l-Esîr rivâyetin içeriği hakkında şu yorumu yapar: ‘Yani kim o mü’mini aslında karakterinde bulunmayan bir duruma zorlar

191 el-İsfehâni, *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'ân*, 196.

192 Ebu Dâvûd, “Edeb”, 88.

193 Ebu Dâvûd, “Edeb”, 44.

194 İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/311.

ve böylece öfkelenmesine sebep olursa, bunun günahı o kimseyi böyle bir duruma zorlayanın üzerindedir.¹⁹⁵

İnsanları mahcup etmek için eksik ve kusurlarını araştırmak suretiyle ortaya dökmenin sonuçta bu davranışı sergileyene de zararı olacaktır. Hz. Peygamber bu manada; “*Müslümanların eksiklerini ve kusurlarını araştırmayın; her kim Müslümanların eksik ve kusurlarını araştırırsa Yüce Allah da onun ayıplarını ortaya döker ve evinin içinde bile olsa onu rezil ve rüsvâ eder.*”¹⁹⁶ buyurmuştur.

II. 3. Gıybet

Arapça (g-y-b) kökünden gelen gıybet, terim olarak bir kişinin bir başkasının gıyâbında, onun arkasından bu kimsenin duyduğunda hoşlanmayacağı, üzülop incineceği her türlü sözü söylemesidir. Merâğî (1883/1952), âyetin tefsirinde Hasan-ı Basrî'den rivâyetle onun, Allah'ın Kitâbında bir kimsenin gıyâbında konuşulması manasında gıybetin üç şeklinin olduğuna dair sözlerini aktarır. Bunlar; 1. **Gıybet**: Senin, kardeşindeki (bir vasfı)nı konuşmandır. 2. **İfk**: Senin, kardeşin hakkında (gerçeği olmayan bir durumundan) sana ulaşanı konuşmandır. 3. **Bühtân**: Senin, kardeşin hakkında onda olmayan (vasfın)ı konuşmandır.¹⁹⁷

Gıybetin mâhiyetini en güzel şekilde ortaya koyan şu rivâyet kolumuz açısından önemlidir: Ebû Hüreyre radiyallahu anh'dan. O şöyle demiştir: Rasûllullah sallallâhu aleyhi ve sellem: “*Gıybet nedir bilir misiniz?*” diye sordu. (Oradakiler:) Allah ve Rasûlü daha iyi bilirler! dediler. Rasûllullah sallallâhu aleyhi ve sellem de: “*Gıybet: Kardeşini (gıyâbında onun) hoşlanmayacağı bir şey ile anmandır.*” dedi. O söylediğimiz şey (sıfat) kardeşimizde varsa o yine gıybet mi olur? denildi. Rasûllullah sallallâhu aleyhi ve sellem de: *Eğer söylediğin şey kardeşinde varsa gıybet etmiş olursun. Eğer o şey kardeşinde yoksa ona iftirâ etmiş olursun!*” dedi.¹⁹⁸

195 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/311.

196 Tirmizî, “Birr”, 83.

197 Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî* (Lübân:2006), 25-26-27/252.

198 Müslim, “Birr ve Sıla”, 70; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35.

Gıybet, bir kimsenin gıyabında onun şahsiyetini zedelemeye yönelik, onu diğer insanların gözünde küçük düşürücü bir şekilde konuşulmasıdır. İslam kişilerin, malını, canını, namusunu, aklını muhafaza altına aldığına göre emir ve yasakların, ahlâkî prensiplerin bu doğrultuda gelmesi tabiidir. Başkasının haklarına saldırı zulümdür. Zulüm ise büyük günahlandırır. Gıybetin yasaklanmasıyla bu yolla işlenecek zulme engel olunmuştur.¹⁹⁹ İnsan, gıybet yaparak elde ettiği hazzın çekiciliğine kapılarak kalbini karartma pahasına bu fiili alışkanlık hâline getirir. Bu durumun iğrençliği²⁰⁰ ilâhî kelâmı da ifade edilmekte ve gıybet, ölü eti yemeye benzetilmektedir: “...Birbirinizin gıybetini yapmayın. Biriniz ölü kardeşinin etini yemeyi hiç arzu eder mi ki? Demek tiksindiniz! O hâlde Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok merhametlidir.”²⁰¹ Gıybetin kesin bir şekilde yasaklandığı bu âyetle, aynı zamanda ondan kurtuluşun çaresi de gösterilmekte ve kullarına karşı çok merhametli olan Allah’a tevbe edilerek bu günahı temizlenilebileceği bildirilmektedir.

Kişiyi gıybet etmeye yönelen ve buna zemin hazırlayan bazı durumlar söz konusudur. İnsan, içindeki öfke ve intikam ateşini söndürmek, haset ve kıskançlık, kibir, gösteriş, bir diğerini küçümseme gayeleriyle gıybet baş vurabilir. Oysa gıybet, insanların kusurlarını anlatıp onları küçülterek kendisini yüceltmek isteyen âciz kimselerin faaliyetidir. İnsanın sayılamayacak kadar çok olan hatalarını örtme maksadıyla diğerlerinin kusurlarını ortaya çıkarma ihtiyacıdır. Böylece, kusursuz ve mükemmel olmayan insanoğlu, kendi günahlarını telâfi etmek yerine, başkalarının günahını diline dolayarak kendininkilere bir yenisini eklemektedir. Kardeşini yargılayıp kınayamayacak kadar günahkâr olan insan, onun ayıbını ortaya çıkararak ve onu kötüleyerek iyi olamayacağı gibi, kardeşini küçülterek de kendisini yüceltmez. Bu yüzden o kişinin gerçekte öyle olması veya konuşulanların yeri geldiğinde o kişinin yüzüne de söyle-

199 Çalışkan, *Hucurât Süresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahlili*, 93.

200 Mustafa Çağrı, “Gıybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 1996), 14/63.

201 Hucurât 49/12.

nebileceğinin düşünülmesi, insana gıybet etme hakkını vermediği gibi, böyle bir savunma geliştirmek de gıybeti meşru kılmamaktadır.²⁰²

Sonuç

İnsanlık değerlerinin ters yüz olduğu, güzel ahlâk değerleri yerine mal, mülk ve gücün değer ölçüsü olarak ele alınıp insanların buna göre değerlendirildiği bir yaşayış şekli bu gün hepimizi rahatsız etmektedir. Tam da burada Hucurât sûresinin 11.ve 12. âyetlerinde geçen özellikle mü'minlere hitâben yapılan uyarıların dikkate alındığında Müslüman bir şahsiyetin öncelikle kendi huzuru, dünya ahiret saâdeti ve ümmetin vahdeti açısından bunların hayati önemi hâiz oldukları görülecektir.

Son söz yerine; Osman Keskiöğlü'nun (1907/1989) yıllar önce yazdığı makalesindeki²⁰³ konuyla ilgili müfit muhtasar ifadelerini rahmetine vesile olması için burada vermek isabetli olacaktır.

“Birbirimizin haysiyetini kırmamaya, izzet-i nefsinin incitmemeye çalışmalıyız. Kardeşliğe ve birliğe en muhtaç olduğumuz zamanda Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği ahlak kaidelerini duymayarak, rastgele iftirâ savurup, birbirimizi ithâm etmek, asla hoş görülecek bir şey değildir. Büyükleri küçüklere kızgın, küçüklere büyüklere dargın, fertleri birbirine küskün cemiyetler kabil değil, bu gürültü hayat sahnesinde, kendi millî şereflerine yakışır bir varlık gösteremezler. Onun için sağduyumuzu kullanalım. Tarih önünde mes'ûl olduğumuzu unutmayalım. Kırıcı, bozguna davranışlardan sakınelim. Ayırıcı değil, birleştirici; yıkıcı değil yapıcı olalım.”

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 cilt. İstanbul: 1992.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahihu'l-Buhârî*. 8 cilt. İstanbul: 1992.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *Mu'cemu's-Sihâh*. Beyrût: 2008.

202 Heyet, *Hadislerle İslam*, 3/433.

203 Keskiöğlü, “Hucurât Sûresi (Âyet: 10-12)”, 75.

- Çağrı, Mustafa. “Gıybet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/63. İstanbul: 1996.
- Çalışkan, Mehmet. *Hucurât Sûresinin Ahlâkî Prensipler Açısından Tahli-li*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Eş‘as. *es-Sünen*. 5 cilt. İstanbul: 1992.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüdin Muhammed b. Yakûb. *Besâiru zevi’t-temyîz fî letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 cilt. Beyrût: trs.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Beyrût: 2010.
- Işık, Emin. “Hucurât Sûresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/278. İstanbul: 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. yy.: trs.
- İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân. *Zâdü’l-mesîr fî il-mi’t-tefsîr*. Beyrût-Lübân: 2002.
- İbnü’l-Esîr, Mecdüddîn Ebu’s-Saâdet. *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs*. 5 cilt. Beyrût-Lübân: 2002.
- Heyet. *Kur’ân Yolu*. Ankara: 2008.
- Heyet, *Hadislerle İslâm*, 7 cilt. İstanbul: DİB, 2020.
- Keskioglu, Osman. “Hucurât Sûresi (Âyet: 10-12)”. *Diyanet Dergisi* 82-83 (Mart-Nisan 1969), 72-75.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi‘ li ahkâ-mi’l-Kur’ân*. Beyrût: 1998.
- Mevdûdî, Ebu’l-A‘lâ. *Tefhîmu’l-Kur’ân*. çev. Kurul. 7 cilt. İstanbul: 1991.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîrü’l-Merâğî*. 30 cilt. Lübân: 2006.
- Müslim b. Haccâc, Ebu’l-Hüseyn. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 3 cilt. İstanbul: 1992.

Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Tefsîrû'n-Nesefî Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. Beyrût-Lübnân; 2008.

Râğıb el-İsfehânî. *Müfredâtu elfâzı'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrût-Dımeşk: 2009.

Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrût: 1401/1990.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 cilt. İstanbul: 1992.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: trs.

Toplumsal Birliğin ve Düzenin Temininde Nebevî Adalet

Nizamettin KARATAŞ

Dr. Öğretim  yesi,

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Adalet, tarih boyunca d Ő n rlere tarafından tartiŐılmıŐ fakat mahiyeti ve tanımı üzerinde uzlaŐılamamıŐ ilkesel ve yüksek insani idealler ihtiva eden bir kavramdır.  zerinde uzlaŐılamayan bir kavram olması adaletin ilkedeki teoriye ve uygulamaya giden yolda farklı Şekillerde tezahür etmesine neden olmuştur. Bu süreçteki farklı tezahürlere, başlangıçta adaletin ilkesel kaynağını tespit etmenin zorluğundan dođmuŐ görünmektedir. Süreç içerisinde ise adaletin soyut ve teorik yapısının sebep olduğu tartiŐmalarla adaleti sağlamak üzere verilen hükümler arasındaki bazı uyuŐmazlıklar bu durumu destekler niteliktedir.

Adalet temelde soyut ve herkesçe kabul edilen bir ilke olarak hukuk ilminin dayandığı  ss 'l-esas; hukuk, kanunların yapılmasında kendisine dayanılan bir ilim; hüküm, kanunun somut olarak davalara tatbiki neticesinde verilen karardır. Adaletin somut olaylara tatbikinde bile bu kadar çok aracının (hukuk, kanun, hâkim, icthad, hüküm gibi) olması onu tarif etmekle ona ulaşmak arasındaki mesafeyi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Falsefi bir terim olarak adalet kavramının içeriğine dair söylenen Őeylerle onun hukukî uygulamaları arasındaki bağlantının net bir Şekilde gösterilmesi çok zordur. İlke ile uygulama arasındaki bu uçurum sıkı Őekil Őartları ihdas edilerek bir nebze aŐılmaya çalışılmıştır. Ancak sıkı Őekilciliđin ve karmaŐık mevzuatın adaleti geciktirdiği ve zamanla işi bir

seremoniye dönüştürdüğü şeklinde yapılan eleştiriler dikkate alınmalıdır. İslam hukuku açısından meseleye baktığımızda böyle bir zorluğun büyük oranda aşıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü İslam hukuku açısından adaletin tecellisi kitap ve sünnete dayanarak hükmetmek suretiyle tahakkuk edecek bir şeydir. Kitap ve sünnetteki her bir tikel şer'î hüküm ve küllî kaide aynı zamanda âdil bir norm olarak bulunmaktadır.

Bu çalışmada adaletin sözlüklerde geçen temel anlamlarına ve mahiyetine yer verildikten sonra adalete duyulan ihtiyaca, adaletin çeşitleri ve adaletin tatbik edilmesi ile toplumda birliği tesis etmek arasında doğrudan ilişkiye yer verilecektir. Adalete duyulan ihtiyaç ifade edildikten sonra, Hz. Peygamber'in inançta, amelde ve ahlakta insicamlı bir bütünlük arz eden örnek toplumu inşasında getirdiği dinin esasları tespit edilecek ve O'nun pratik uygulamalarından yola çıkarak adaletin çeşitli tezahürleri tartışılacaktır.

1. Adaletin Tanımı ve Mahiyeti

Adalet kelimesi a-d-l fiil kökünden türetilmiş bir isim olup çeşitli sözlüklerde şu manalar verilmiştir: “*doğru davranmak, doğru olmak, eşitlemek, eşit olarak paylaşmak, denklik, aynı olmak, orta yol, istikamet, eş, benzer, bir şeyin karşılığı*”.²⁰⁴ Adl kelimesi mastar formuyla ve isim/sıfat formuyla Yüce Allah'a nispet edilir. Zira Allah, son derece âdil olan²⁰⁵ ve kullarına asla zulmetmeyendir.²⁰⁶ O, en hayırlı hükmü veren²⁰⁷ ve en iyi hükmedendir.²⁰⁸ Adalet kelimesi “*karşılık vermede eşit davranmak, eşit kılmak, davranış ve hükümde doğru olmak, hak ve hakikate göre hüküm vermek, Yüce Allah hakkında kullanıldığında şirk koşmamak*”²⁰⁹ şeklinde

204 Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (Beyrut: Müessesetü'l-'A'lemî, 1988), 2: 38-40; Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Daru Sâder, 2003), 10: 61-65; Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî 'Garibi'l-Kur'an*, (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye,1997), 551-553; Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-'A'yuni'n-Nevâzir fî 'İlmi'l-Vucûh ve'n- Nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerîm Kazım er-Râdî, (Beyrut: 1984), 439.

205 En'am 6/115; Nahl, 16/90; Tirmizi, “Deavât”, 83.

206 Enfal,8/ 51; Tevbe, 9/ 70; Yunus, 10/ 44.; Hud, 11/101; Kâf, 50/ 29.

207 Arâf 7/87

208 Tin 95/8

209 İsfehânî, *el-Müfredât*, 319-320.

yapılan tanımları itibariyle daha çok ferdî ve sosyal hayatta dirlik ve düzeni temin edip hakkaniyet ve insaf ölçülerine göre davranmayı sağlayan bir erdem ve hukuk ilkesi anlamında kullanılmıştır.²¹⁰ Adalet, dinî açıdan yasak olan şeylerden sakınmak suretiyle doğru yol üzere olmaktır.²¹¹ Ahlaki açıdan adalet başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlak kanununa itaatle gerçekleşen ruhi denge ve ahlaki kemaldir.²¹² Adaletin zıddı cevrdir. Cevr, “*düzgün ya da kuralına uygun olmayan iş, haksızlık, taraf tutma, adam kayırma, zulüm ve insafsızlık*” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹³

Adalet kavramı isim ve fiil formlarıyla birlikte toplam 28 ayette geçmekte ve şu anlamlarda kullanılmaktadır: Dengeli ve ölçülü yapmak,²¹⁴ denk tutmak, ortak koşmak,²¹⁵ adaletle hükmetmek, adaleti sağlamak, âdil ve eşit davranmak, eşitlik²¹⁶ tevhit ve eşitlik.²¹⁷ Özellikle Nahl süresinin 90. ayeti etrafında yapılan zengin ve kapsamlı açıklamalar dikkat çekicidir. Bu ayette geçen adalet kelimesi, tevhidî, itidali ve insanın kendisine, diğer insanlara ve varlıklara karşı davranışlarını da kapsayan oldukça geniş kapsamlı anlam haritasına sahip bir kavram olarak açıklanmıştır.²¹⁸

210 Mustafa Çağrırcı, “Adalet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 1988, 1: 341- 343.

211 Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf Cürcânî, *Kitâbü'l-Ta'rifât*, (Beyrut:1403/1983), 147.

212 Çağrırcı, “Adalet”, 341.

213 Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, VI, 176; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3: 236-238; İsfehânî, *el-Müfredât*, 211.

214 İnfîtâr 82/6-8. Bu ayetlerde geçen adl fiilini müfessirler “yaratılış dengeli yapmak, organları uyumlu yaratmak” şeklinde açıklamışlardır. Bkz.: Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidü'l-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi'l-Te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 4: 702; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 19: 161-162.

215 En'âm 6/1;150; Neml 27/60.

216 A'râf 7/181; Nisâ' 4/135. Nisâ' 4/58. Ayrıca bk. Bakara 2/282; Nisâ' 4/3, 129; Mâide 5/8; En'âm 6/115, 152; A'râf 7/159, 181; Nahl 16/76; Şûrâ 42/15; Hucurât 49/9.

217 Nahl 16/90. İbn Abbas bu âyetteki adl kelimesini “Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet etmek, O'nun eşi ve ortağı olmadığını söylemek, tevhid” şeklinde tefsir etmiş; bazı müfessirler de onu takip etmiştir. Bkz.: Huseyn b. Muhammed Dâmegânî, *Kâmüsu'l-Kur'an: Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Beyrut: 1983), 318.

218 Bkz. Mustafa Kara, “Kur'an'da Adalet Kavramı ve Güncel Değeri”, On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34/34 (Eylül 2013): 137-172.

2. Adaletin Çeşitleri

İnsanı şerefli, kerim ve mükellef olarak kabul eden İslâm açısından adalet sadece mahkemelerde tevzi edilen bir şey değildir. İslâm'ın adalet mefkuresine baktığımız zaman insan-Allah, insan-nefis, insan-toplum ve insan-çevre arasında olmak üzere dört farklı adalet çeşidi olduğunu görürüz.

İnsanın Allah'a karşı adil olması Allah'a iman etmesi, O'nun emir ve yasaklarına uyması ve O'nun koyduğu ölçülere göre yaşamasını ihtiva eden kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Allah'a inanan insan adaletin temelini atmış usul ve esasını kabul etmiş demektir. İnançta adaleti söz ve fiillerde adalet takip edecektir. Bu geniş ve derin kapsam kelim, fıkıh, ahlak ve tasavvuf eserlerinde ele alınmıştır.

Kendi nefesine karşı adil olmayan insanın başkalarına karşı adil davranması zordur. İnsanın kendine karşı adil olması itidali hayatının merkezine alması ile başlar. İtidal kavramı inanç, ibadet, her tür söz, davranış ve ahlakı kapsayan oldukça geniş bir anlam haritasına sahiptir. Adil insan öncelikle nefsi helake götüren şeylerden sakınıp ifrat ve tefritten uzak, dengeli bir yaşam ile mükellef olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu kabulden sonra adil bir yaşam için ömür boyu sürecek zorlu mücadele gerçekleşecektir. Bu mücadele neticesinde insanın aklı aklı selime, kalbi kalbi selime, zevki de zevk-i selime ulaşacaktır.

İnsanın yukarıda arz ettiğimiz akıl, kalp ve zevk bakımından selim bir noktaya ulaşma mücadelesi toplum içinde gerçekleşecektir. Çünkü adalet ve ahlak ancak toplum içinde tahakkuk edecek erdemlerdir. Her şeyden önce insan başta ailesi olmak üzere içinden çıktığı topluma karşı sorumludur. Bu sorumluluk gereği toplumun ıslahı, iyiliği ve kalkınması için elinden gelen her şeyi yapmak insanî ve İslâmî bir vazifedir. Ayrıca toplumda var olan bir takım yanlış, dengesiz, kötü vs. durumlardan şikâyet etmek yerine çözüm üretmek adına harekete geçmek topluma karşı adilce davranmak anlamına gelecektir. Her toplumda olabilecek birtakım olumsuzluklara bakarak ondan ümit kesip kendi kendini tecrit etmek çoğu zaman bencilce bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Toplumda

meydana gelen haksızlıklar ve anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması, toplumda adalete duyulan ihtiyaç, toplumun temel dokunulmazlık alanları, toplumda adalet kurumları vb. hususlar aşağıda ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

İnsana verilmiş adalet duygusundan nasiplenecek son halka insanı kuşatan çevresidir. Çevre dediğimiz zaman fiziki coğrafyası ile bütün dünya ve dünyamıza yakın uzay çevresini kastediyoruz. Allah güneşi, ayı ve yeryüzündeki dağları, denizleri, nehirleri, toprağı, bitkileri, ağaçları, havayı ve suyu insanın hizmetine verdiğini haber vermektedir.²¹⁹ Şu hâlde insanın çevresini oluşturan bu unsurlar cansız, ruhsuz, amaçsız birtakım maddelerden ibaret objeler değildir. Aksine hepsi birtakım maksatlar için yaratılmış ve insanın hizmetine emaneten sunulmuş nimetlerdir. İnsan çevresinde kendini dört bir yandan kuşatan bu muhteşem tabiat ve kâinata nimet ve emanet gözüyle bakarak onlara karşı adil olmanın birinci adımını atabilir. Bu bilinç sayesinde insan çevresine karşı müsrif değil iktisatlı, hor ve hoyrat değil nazik ve saygılı, orayı kirleten değil temiz ve bakımlı tutan birine dönüşebilir. Tabiatı Allah'ın insanın emrine emanet olarak verdiği değerli bir eseri olarak görmeyen insan onun dengesini bozacaktır. Dengesizliğin adaletin zıddı olduğu malumdur. Tabiata adil davranılmadığında onda birtakım bozulmaların meydana geleceğini Kur'an açıkça haber vermektedir.²²⁰

3. Toplumda Adalete Duyulan İhtiyaç

Toplumda dirlik ve düzenin sağlanması için gücünü hak ve hukuktan alan bir otoriteye ihtiyaç vardır. Çünkü insanlar yaratılışları itibariyle hem iyi hem de kötü dürtülerle donatılmış²²¹ halde yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar. Bu durum kötücül duyguları baskın, hırslı, bencil, müfrit, zorba, hakkına razı olmayan, başkasının malına ve hakkına tecavüz etmekten çekinmeyen kişilerin toplumda her zaman bulunabileceği anlamı-

219 İbrahim, 14/32-34; Nahl, 16/10;

220 Rum, 30/41. Bu ayetin kısa bir tefsiri için bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2020) 4/322-325.

221 Şems, 91/8.

na gelmektedir. Bu da kaçınılmaz olarak bir arada yaşayan bazı insanlar arasında ihtilaflar, husumetler, çekişmeler ve çatışmalara sebep olacaktır.²²²

Toplum hayatının barış, huzur, güven, birlik ve beraberlik içerisinde devam edebilmesi için en önce ikame edilmesi gereken ilke adalettir. Çünkü adalet hem şahsı hem aileyi hem toplumu hem de devleti ayakta tutan en önemli ilkedir. Adalete olan inanç fertlerde diri, toplumda yaygın, devlette de sistem olarak cârî ise işler yolunda demektir. Aksi durum fert, aile ve toplumun çöküşünü intâc edecek bir dizi bozulma ve çözülme sürecine işaret eder. Adalet huzurlu ve istikrarlı bir toplumun temel dayanağıdır.²²³

Bir toplumda adalet olmazsa rüşvet, iltimas, ihtikar, tefecilik, gasp, hırsızlık, aldatma, sahtecilik vb. reziletler bir kanser hücresi gibi toplumu sarar. İnsanların birbirlerine güveni kalmaz. Güçlü olan zayıfı ezer, cinayetler ve kan davaları kısır döngü oluşturacak şekilde nesilleri esir alır. Haksızlığa uğrayanın hakkını adalet dağıtılan mahkemelerden alamadığı toplumlarda tefeciler ve irili ufaklı mafyatik örgütler zuhur eder. Toplum adaleti tevzî edemeyen devlet otoritesinden şikâyet etmeye başlar ve bu durum devletin çöküşü ile sonuçlanabilecek bir dizi felakete davetiye çıkarır. Adaletin sağlanamadığı toplumlarda aile hayatında huzursuzluk, ekonomide zayıflık ve dengesizlik, siyasette güvensizlik, yolsuzluk, keyfilik ve istikrarsızlık kaçınılmaz sonuçlar olarak karşımıza çıkar.

Bir arada yaşamanın dengeli bir şekilde sürdürülebilmesi ancak insanların birbirleriyle ve diğer mahlukatla ilişkilerini düzenleyecek birtakım kurallar ve kanunlar ile mümkündür.²²⁴ Günümüz hukuk anlayışında toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar olarak zikredilen din, ahlak, görgü ve hukuk kuralları, klasik fıkıh edebiyatında bir bütün olarak vardır. Yani fıkıh bu dört kuralın tamamını ihtiva eden bir yapıya sahiptir.²²⁵ Fakihler

222 H. Yunus Apaydın, “Adalet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet”, bilimname, XXXV, (Nisan 2018), 459-476.

223 Mehmet Şeker, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, (Ankara: 1991), 50.

224 H. Yunus Apaydın, “Adalet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet”, bilimname, XXXV, (Nisan 2018), 459-476.

225 Necmeddin Güney, “Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33 (Nisan 2019): 159-176.

adaletin temini ve devamlılığı için birisi şahsî adaletin gerçekleştirilmesi diğeri de hakkı ve hukuku üstün tutmak şeklinde özetleyebileceğimiz iki temel esas önermişleridir. Şahsî adalet genel olarak büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrar etmemek, iyiliği kötülüğünden, doğrusu yanlışından çok olmamak şeklinde açıklanmıştır.²²⁶

İnsan tab'an medenî (*el-insan medeniyyün bi't-tab'*) bir varlıktır.²²⁷ Çünkü insan bedeni tabiatta tek başına yaşamaya müsait değildir. Bir de insanın insan olma haysiyeti itibariyle kendisine verilen üstün özellikleri ancak toplu halde yaşamak suretiyle ortaya çıkabilir. İşte toplu halde yaşamaya mahkûm olan insanlar için Allah akıl, vicdan, elçi ve kitap gibi rehberler vermiştir. Bu rehberlerin en isabetlileri elçi ve tahrif edilmemiş ilahi kitap sonra da bunlara göre kendisini terbiye eden akıl ve vicdandır. Burada en isabetliden kastımız, toplumda tevhide ve adaleti sağlamada ortaya konulan kaide ve kurallar bakımındandır.

“Allah niçin elçiler ve kitaplar göndermiştir?” sorusuna pek çok usul ve kelam alimi çeşitli cevaplar vermişlerdir. Bunlardan birine Teftâzânî'nin (ö.792/1390) yapmış olduğu şu açıklamalar iyi bir örneklik teşkil edebilir: “*Allah'ın insanların bu dünyada yaşamlarını sürdürmek için koyduğu nizam kıyamete kadar sürecektir. Bu nizamın temelinde fertlerin korunması vardır. Çünkü insan türünün bekası fertlerin korunmasıyla mümkündür. İnsan bedenî yapısı gereği giyinme ve barınma gibi ihtiyaçlarının giderilmesi için birtakım zanaatlara ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçların karşılanması insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışma ile mümkündür. İnsan neslinin devamı için elzem olan evlilik ve birtakım maslahatların temini gerekir. Bütün bunların adaletle sağlanabilmesi için Şâri' teâlâ tarafından vaz edilmiş bazı küllî kaidelere ihtiyaç vardır. Çünkü her kes kendi çıkarına olan şeyleri ister, aynı şeyleri başkasının istemesine de öfkelenir. Bunun sonucunda düzenin bozulmasına yol açan*

226 H. Yunus Apaydın, “Adalet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet”, bilimname, XXXV, (Nisan 2018), 459-476.

227 Taşköprülüzade, *Miftâhü's-seâde ve misbâhu's-siyade*, (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1985), 1: 97.

cevrler/adaletsizlikler meydana gelir. İşte şer'î hükümler toplumsal düzenin doğru düzgün ve adil yürümesi için vaz edilmiştir."²²⁸

Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in tebliğ edip hakkıyla temsil ettiği İslam dininin temel esası tevhiddir. Tecelli yorumunu benimseyen İslâmî telakkiye göre insanlardaki hak ve adalet düşüncesinin temeli Allah'ın el-Hak ve el-Adl isimleridir. Şu hâlde insanlarda ve onların oluşturduğu toplumlarda hakkın ve adaletin tesisi ancak Allah'a ve onun elçisine inanıp bağlanmakla kâmil manada gerçekleşecektir. Allah ve elçisi kullarını adalete, merhamete, dürüstlüğe, ahde vefaya, insafa davet etmiştir. Canı ve dini aziz bilmeyi, namusu, aklı ve malı korumayı emretmiştir. Dikkat edilirse bunlar bir toplumu bir arada tutacak ve orada insanca bir arada yaşamayı temin edecek temel esaslardır. İşte Hz. Peygamber'in inşa ettiği İslam toplumu bu temeller üzerine kurulmuştur. Hz. Peygamber'in risalet hayatı boyunca yaptığı kutlu mücadeleye baktığımızda onun toplumda birliği ve düzeni sağlamak için yapılması gereken her şeyi mükemmel bir şekilde yaptığını görürüz. Onun Mekke de müminleri inanç bağıyla birbirine bağlayıp aynı amelleri/ibadetleri ve ahlaki erdemleri yaparak muazzam ölçüde dayanıklı, fedakâr, cefakâr, diğerkâm bir cemaat meydana getirmiştir.

Toplumsal düzenin doğru düzgün çalışması, birlik ve dirliğin temini için vaz' edilen şer'î kuralların tebliğcisi ve temsilcisi olan Hz. Peygamber âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir.²²⁹ Onun ilk başta gelen nebevî merhameti adalettir. Çünkü adaletin kendisi kapsamlı rahmettir. Allah Hadîd Sûresi 25. Ayet'te şöyle buyurmuştur: "*Andolsun biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı(ölçüyü) indirdik ki, insanlar adaleti yerine getirsinler. Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar).*"²³⁰ Bu ayetler insanlar arasında adaletle muamele

228 Sa'deddin Mesud Teftazânî, *et-Telvih ale'l-Tavzih*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, y.y.), 2: 300.

229 Enbiya, 21/107.

230 Hadid, 25

etmenin peygamberlerin gönderiliş gayelerinden biri olduğunu göstermektedir.

4.Hz. Peygamber'in İnşâ ve Tatbik Ettiği Adalet

Kur'ân-ı Kerîm'den ve onun canlı bir uygulaması mahiyetinde olan Hz. Peygamber'in hayatından istifade edilerek tespit edilebilecek adalet ilkesine ilişkin bazı hususlardan bahsetmek uygun olabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de adaletin tesisinin önemli ve zaruri olduğu²³¹, her hak sahibine hakkını vermek gerektiği²³², yargı önünde her kesin eşit haklara sahip olduğu²³³, kimseye gücünün üstünde yük yüklenemeyeceği²³⁴, şahsî sorumluluğun esas olduğu²³⁵, cezanın ağırlaştırılmasında niyetin dikkate alınması gerektiği²³⁶, hâkimin adalet, ilim ve hikmet vasıflarını taşıması gerektiği²³⁷, hak sahibinin suçluyu affetmesinin erdemli bir davranış olduğu²³⁸, tarafsızlık prensibinin titizlikle korunması gerektiği²³⁹, gibi temel adalet ilkelerine dikkat çeken ayetler vardır.

Hz. Peygamber gerek fertlerin kalp ve ruh dünyalarındaki manevi hastalıkların tedavisinde gerek aile ve toplumdaki dengesizlik ve çözümlerin düzeltilmesinde Kur'ân-ı Kerîm'den süreçlerinin tamamını inançta, amelde, ahlakta adaleti/dengeyi sağlayacak bir program çerçevesinde davasını tebliğ etmiş ve zikredilen bozulmaları tedavi edecek maddi ve manevi çözüm önerileri vaz' edip bunları fiilen tatbik etmiştir.

Hz. Peygamber işe insanın merkezi olan kalpten (teklifin mahalli, akıl, idrak, şuur ve irade anlamında) başlamıştır. Önce kalbe yerleşmiş batıl inançları, vehimleri, korkuları ortadan kaldıracak güçlü, dinamik, canlı ve işlevsel bir imanı insanlara teklif etmiştir. Bu teklifi kabul eden müminler her şeye yeni bir gözle bakmaya ve yeni bir şuurla idrak edip

231 Nisa, 4/135.

232 Rahman, 55/7; Taha,20/ 50.

233 Nahl, 16/90.

234 Bakara, 2/286.

235 Şura, 42/40; Zümer, 39/7; Necm, 53/38.

236 Bakara, 2/178; Nisa, 4/93.

237 Nisa, 4/58; Nisa, 4/135; Sad, 38/26.

238 Şura, 42/40; Maide, 5/45.

239 Maide, 5/8.

ona göre yaşamaya başlamışlardır. Bu yeni bakışın ve idrakin temelinde tevhid, merhamet, hikmet ve adalet vardır.

Hz. Peygamber dosdoğru olmakla²⁴⁰ ve insanlar arasında adaleti ika-me etmekle emrolunmuştur.²⁴¹ Bu emirler doğrultusunda toplumu tedri-cen şirkten tevhide, kötülükten iyiliğe, batıldan hakka, tefrikadan birliğe, keyfilikten nizam ve intizama doğru dönüştürmüştür. Cahiliye toplumun-da yüzyıllardır devam eden adaletsizlikleri ilahi bir program çerçevesinde ve bir süreç içerisinde çözüme kavuşturmuştur. İnsanlar arasında büyük zulümlere sebep olan zenginlerin, soyluların ve güçlü erkeklerin üstün olduğu fikrini reddetmiş bunun yerine isteyen herkesin erişebileceği iman ve takvayı koymuştur. Cinsiyet, soy, güç, itibar ve zenginlik gibi şeylerin sadece imtihan vesilesi olduğunu bunlarla övünmenin veya dövünmenin yersiz olduğunu anlatarak bozulmuş zihinlere adalet/denge getirmiştir. Özellikle kız çocuklarına ve kadına karşı toplumdaki geleneksel bakışı yıkmış, onların Allah'ın kulları olduğunu bu bakımdan erkeklerden fark-larının olmadığını ve erkekler gibi birtakım haklara ve sorumluluklara sahip mükellefler olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede kadınlara mal edin-me, mirasçı olma, özgür iradeyle evlenme ve şeraitin kabul ettiği sebep-ler çerçevesinde boşanma, hukuki özne olma gibi temel haklar verilerek adalet sağlanmıştır.

Adalet ilkesinin gereğini yerine getirmeyen toplumların zulüm üre-tecekleri ve üretilen zulümlerin insanî değerleri ve toplumu çürüteceği bilinmektedir. Hz. Peygamber'in gönderildiği toplumda da türlü zulüm-ler vardı. Hz. Peygamber cahiliye toplumundaki bu zulümleri tedricen tek tek ortan kaldırdı. O haksızlıklarla mücadele etmeye daha peygamber olarak görevlendirilmeden önce başlamıştı. Malı gasp edilen, sattığı malın bedeli verilmeyen veya başka türlü haksızlığa uğrayan kişilere yardımcı olmak için kurulan *Hilfî'l-fudûl* cemiyetine katılmış, nübüvvet görevini ifa ederken de bu hatırasından şöyle bahsetmiştir: “*Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde yapılan yemine ben de katıldım. Bu harekete katılmayı*

240 Hud, 11/112.

241 Şûra, 42/15.

pek çok kırmızı (değerli) develerimin olmasına tercih ederim. Peygamber olduktan sonra da böyle bir hareket için çağrılısam yine katılırım."²⁴²

Hz. Peygamber nübüvvetten önceki hayatı da dahil olmak üzere tüm yaşamı boyunca adaleti hâkim kılmak için mücadele etmiş gerek Müslümanlar gerekse gayr-ı müslimler arasındaki muamele ve hükümlerde adalet ilkesine sadık kalarak örnek hükümler vermiş ve adaleti toplumsal huzur ve barışın teminatı olarak görmüştür. Hz. Peygamber'in hayatını incelediğimiz zaman, O'nun hem yaşadığı bölgede hem de mesajını ulaştırdığı diğer gölgelerde adaleti tesis etmeye çalıştığını görürüz. O nübüvvetten önce Kâbe'nin onarımı sürecinde kabileler arasında bir savaş çıkmasına ramak kalacak kadar hassas bir vaziyet almış Hacerülesved taşının yerine konulması meselesinde ortaya koyduğu çözüm önerisi ile en güzel adalet örneklerinden birini vermiştir.²⁴³

Medine'ye hicret ettikten sonra yurtlarından yuvalarından göç etmiş, fakir ve muhtaç duruma düşmüş muhacirlerle onlara yurtlarını açan ensar arasında kardeşlik anlaşması tesis ederek toplumsal birliği ve dayanışmayı temin etmiştir.²⁴⁴ Öte yandan Medine toplumunda bir arada yaşamak zorunda olan Müslümanlarla Yahudiler arasında tarihe Medine sözleşmesi olarak geçen sadece İslam tarihi için değil bütün insanlık tarihi için de bir devletin vaz ettiği ilk anayasa olma özelliği taşıyan bir belgeyi yürürlüğe sokarak farklı inanç mensupları arasında adaleti sağlamaya çalışmıştır.²⁴⁵ Bu belge aynı zamanda o toplumda ilk defa yargı organının tesisi anlamına geliyordu. Böylece fertlerin ve kabilelerin ihkâk-ı hak anlamına gelen önceki uygulamalarına son verilmiş, başıboşluk ve keyfilik yerine toplumsal düzeni sağlayan hukuk kuralları mer'î hale gelmiştir.²⁴⁶ Medine vesikası ile kamu hukuku alanında bazı konularda düzenleyici kaideler

242 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II/ 516.

243 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III/ 425.

244 Buhari, "Menakıbü'l- Ensar", 5/7; "Savm", 76; Müslim, "Fedail", 203, 204, 205, 206; Ahmed b, Hanbel, *el-Müsned*, III/111; Ibn Hişam. *Es-Sîre*, (nşr. Mustafa es-Sakka v, dğr.) Kahire 1355/1936, II, 150, 151, 152; Ibn Sa'd *Tabakat*, Beyrut, ts, (Dâru Sadr), I, 238-239, III, 9, 22, 88, 139, 140, 174, 175, 410.

245 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yay., 1990), 1: 189, 202-210.

246 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2:917-918.

getirilmiş, kurulan bu yeni devlet iktidarının, teşri, icrâ ve kazâ fonksiyonları faaliyete geçmiş²⁴⁷ ve böylece dışarıya karşı bir bütünlük tesis edildiği gibi içeride de nizam ve intizam sağlanmıştır. Hz. Peygamber'in Medine döneminde risalet vasfı yanında devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, hâkimlik ve şârilik (yasa koyucu) yaptığı tarihî bir gerçektir.²⁴⁸

4.1. Zarûrât-ı Hamse ve Adalet

Bazı klasik usul eserlerinde bütün peygamberlerin, ilahi kitap ve suhurların ana gayelerinin, korunması zorunlu olan beş temel değeri (zarûrât-ı hamse: din, can, akıl, nesil ve mal) muhafaza etmek olduğu yazılıdır.²⁴⁹ Bu beş temel değerın korunması aynı zamanda adaletin ikamesi anlamına gelmektedir. Farz/vacip ve haram kategorisine giren bütün şer'î hükümlerin bu beş temel değer üzerine inşa edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumda adaletin gerçekleşmesi için bu beş temel değerın korunması hayati öneme haizdir. Bu noktada adil yönetici ve hakimlerin yanı sıra kimin neye layık, kimin neyi hak ettiği konusunda doğru, hakkaniyete uygun, dengeli ölçülere ve adalet ilkesine göre tanzim edilmiş hukuk kurallarına ihtiyaç vardır. Bahsedilen bu ölçü, denge ve hukuk kuralları ilahi, nebevi irşaddan bağımsız olarak inşa edildiğinde ortaya zarurat-ı hamsenin korunduğu bir hukuk düzeninin çıkması oldukça güçtür. Çünkü insanların kendilerini aşmaları, beşerî kayıtlardan, cemiyet kültür ve değerlerinden etkilenmemeleri mümkün değildir. Bu etkilenmenin derinliği ve kapsamı ilahi, nebevi irşadın vadettiği adaletin sağlanmasına mâni bir durum arz etmektedir. İşte bu nedenle uygulamada adaletin vicdanları tatmin edecek ve toplumda iyiliğin, güzelliğin ve doğruluğun hâkim olmasının teminatı olacak bir tutumağa sahip olması için sağlam hukuk kuralları, ahlâk ve kamu denetimine ihtiyaç vardır. Bu da ancak İslam'ın üç

247 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 331.

248 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 333.

249 Muhammed el- Gazzalî, *el-Mustasfa*, (Mısır: 1937), I, 288; Ebû İshak eş-Şatîbî, *el-Muvâfakât fi usûl ş-şerîa*, (Mısır: 1975), II, 8 vd.; Seyfüddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkam*, (Mısır: 1967), III, 252.

temel sac ayağı mesabesinde olan iman, dürüst davranışlar (salih amel) ve güzel ahlak ilkelerinin benimsenmesi ile olacaktır.

Allah ve Resulü bu beş temel değerın korunması için çeşitli hükümler vaz' etmiştir. Dinin korunması dine bir bütün olarak iman ettikten sonra onun emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmakla mümkündür. Bunun için kalbin ibadeti olarak imanın yanı sıra namaz, oruç, hac ve zekât farz kılınmıştır. Dinin korunması için; iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak (el-emru bi'l ma'rûf ve'n- nehyi ani'l-münker), bidat ve hurafelere karşı ilim ve irfanla mücadele etmek ehline vazife olarak teklif edilmiş, dine dışardan ve içerden yapılacak her tür saldırıya karşı da cihad farz kılınmıştır.²⁵⁰

Can azizdir ve Allah'ın emanetidir. Bütün haklar ve yükümlülükler ancak cana bağlı olarak var olabilir. O nedenle İslam onun muhafaza edilmesini emretmiş ve haksız yere bir cana kıymayı bütün insanları öldürmeye eş büyük bir suç ve günah olarak görmüştür.²⁵¹ Haksız yere ve kasten adam öldürmenin veya yaralamanın cezası kısas olarak belirlenmiştir. Bu canın korunması için konulabilecek en ağır ve caydırıcı cezadır. Çünkü kendisinin de öldürüleceğini bilen bir başkasını kolay kolay öldüremez. Böylece hem öldürme niyetinde olan kişinin hem de karşı tarafın canı korunmuş olur. Bu cezayı ve amacını Kur'an-ı Kerim şöyle açıklar: *"Ey inananlar! Öldürülenler hakkında kısas size farz kıldı."*²⁵² *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır, umulur ki suç işlemekten sakınırsınız."*²⁵³ Adam öldürme ve yaralamada kasıt yoksa kısas yerine diyet cezası verilmiştir. Ayrıca kürtaj ve intiharın yasak olması da bu ilkenin bir gereğidir.²⁵⁴

Malın korunması ve mal emniyetinin sağlanması şer'i hükümlerin amaçlarındandır. Her kesin kendi rızkını temin etmek için çalışması farz kılınmıştır. Rızık temin etmenin tabii sonuçlarından biri de mal sahibi

250 Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, (İstanbul: Hikmetevi yay.,2015),112.

251 Maide, 5/32.

252 Bakara, 2/178.

253 Bakara, 2/179.

254 Saffet Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 111.

olmaktır. Dolayısıyla her kesin en azından kendisine yetecek kadar mal sahibi olması, sahip olduğu malı iktisatlı ve dengeli kullanması farz, saçıp savurması da haramdır. Fıkıh konuları içinde en fazla yekûnu tutan ve en ayrıntılı hükümleri ihtiva eden muamelat bahislerinin tamamı doğrudan veya dolaylı olarak malla ilgilidir. Eşya, borçlar, miras, vakıf, arazi, ticaret, icra ve iflas hukuku hep mala dairdir. Dolayısıyla adaletin tevzisinde mahkemeleri en fazla meşgul eden davalar da mal davalarıdır.

İslam insanlar arasındaki mal mübadelesini karşılıklı rızaya dayandırmış, sahibinin rızası dışında bir başkasının mülkiyetine geçmeyeceğini vaz' etmiş,²⁵⁵ malın belirli ellerde birikip sadece onlar arasında dolaşmasına yol açacak şeylere müsaade etmemiştir.²⁵⁶ Malın korunması için hırsızlık²⁵⁷, gasp, itlaf, aldatma, rüşvet, ihtikar, yolsuzluk²⁵⁸, kumar²⁵⁹, faiz²⁶⁰ vb. haramların yanı sıra mala zarar veren pek çok tasarruf yolları yasaklanmıştır.²⁶¹ Malın yerli yerinde tasarruf edilmesi emredilmiş,²⁶² israf ve gereksiz yere saçıp savurma yasaklanmıştır.²⁶³

Akıl Allah'ın insanlara verdiği en büyük nimettir. Çünkü insan ancak bu nimet sayesinde Allah karşısında sorumlu tutulabilmektedir. Akıl insanı diğer canlılardan ayıran, ona insan olma özelliği veren en ayrıcalıklı şeydir. Bu şey sayesinde insan inanmakta, kültür ve medeniyetler inşa etmektedir. Dolayısıyla bu nimetin korunması ve geliştirilmesi için iman ve ilim farz kılınmış, onu örtüp işlevsiz kılacak içki, uyuşturucu vb. maddeleri kullanmak yasaklanmış ve bu yasaklara uymayanlar için bazı cezalar konulmuştur.²⁶⁴ Aklı bulandıracak her tür yalan, dedi kodu, falcı-

---

255 Nisa, 4/29.

256 Haşr, 59/7.

257 Maide, 5/38.

258 Bakara, 2/188.

259 Maide, 5/90.

260 Bakara, 2/275.

261 Bu tasarruf yolları hakkında ayrıntılı bilgiler fıkıh kitaplarının muamâlat bahislerinde mevcuttur.

262 İsra ,17/ 27-28.

263 Araf, 7/31; İsra, 17/ 26-27.

264 Buhârî, "Hudûd", 4; Müslim, "Hudûd", 35; Tirmizî, "Hudûd", 14,15.

lık²⁶⁵, hurafe ve batıl inanç²⁶⁶ haram kılınmış, aklın dengesini bozacak her tür zulüm ve baskı yasaklanmıştır.²⁶⁷

Canlıların neslinin devamı için erkek ve dişinin birleşmesi gerektiği malumdur. İnsan canlı türünün en yukarısında yer aldığı için onun neslinin devamı için rastgele bir birleşme değil; usulü, ölçüsü, kuralı, kaidesi ve töresi olan bir birleşmeden bahsetmek gerekir. İslam neslin devamı için evlenmeyi meşru kılmış, zorunlu haller dışında boşanmaya hoş bakmamıştır. Evlenmeye gücü yetmeyenlerin oruç gibi ibadetlerle kendilerini kontrol etmeleri gerektiğini tavsiye etmiş, topluma da maddî imkanları kısıtlı olan kimselerin evlendirilmesi görevini yüklemiştir.²⁶⁸ Nesli bozan aile ve toplumu ifsat eden zinayı²⁶⁹, fuhşu²⁷⁰ ve her tür cinsel sapkınlığı yasaklamıştır.²⁷¹ İffetli birine zina isnat edenler hakkında kazf²⁷² ve liân²⁷³ gibi hükümler koymuştur.

5. Hz. Peygamber'in Muhakeme Usulüne Dair koyduğu İlkeler ve Bazı Adlî Tasarrufları

Kur'an-ı Kerim'de; *“Şüphesiz Allah, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla sizlere ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitir ve görür.”*²⁷⁴ buyrulmuş, Hz. Peygamber de bu ayetin yaşayan bir timsali olmuş²⁷⁵ ve yargılama faaliyetinin çok önemli olduğu ve ağır

265 Maide, 5/90.

266 Buhari, “Tıb”, 19; Müslim, “Selam”, 102-109.

267 Buhârî, “Mezâlim”, 8; Tirmizi, “Birt”, 83.

268 Nur, 24/32.

269 İsrâ, 17/ 32.

270 Nur, 24/33.

271 Araf, 7/81.

272 Nur, 24/4

273 Nur, 24/ 6-9.

274 Nisa,4/58.

275 Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili şu hadise anlatılmaktadır: “Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince burada Kureyş kabilesinin çeşitli ailelerinde bulunan bazı selâhiyet ve vazifeleri yeniden düzenlemiş, bir kısmını kaldırmıştı. Kaldırmadığı hizmetler arasında Mescid-i Harâm ve çevresinin hizmetiyle su işleri vardı. Birinci hizmet Abdüddâroğulları adına Osman b. Talha'da, ikinci hizmet ise Hâşimoğulları'ndan –aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası olan– Abbas'ta idi. Hz. Peygamber, vazifelerle ilgili yeni bir düzenleme yapmak üzere Kâbe'nin anahtarını Osman'dan almıştı, amcası Abbas bu hizmetin de kendisine verilmesini talep etti. Bunun

bir sorumluluk getirdiğini haber vermiştir. Nitekim Hz. Peygamber hakimlik vazifesinin manevi ağırlığını ifade etmek üzere; “*İnsanlar arasında hüküm vermek üzere hakimliğe tayin edilen kişi ateşten gömlek giymiştir.*”²⁷⁶ “*Hakimler üç kısımdır. Bir kısmı cennette, diğer iki kısmı ise cehennemdedir. Cennette olanlar hakkı bilip onunla hükmedenlerdir. Hakkı bildiği halde hükümünde zulmeden ile insanlar arasında bilgisizce hükmeden hakimler cehennemdedir.*”²⁷⁷ buyurmuştur.

Hz. Peygamber hakimlik görevinin ağır mesuliyeti hususunda yaptığı ikazların yanı sıra ehliyetli ve liyakatli hakimlerin yaptıkları vazife dolayısıyla ecir ve mükafata nail olacağını da haber vermiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: “*Hâkim hüküm verirken icthâd ettiğinde; eğer içtihadında isabet ederse kendisine iki ecir vardır. Şayet içtihadında hata ederse kendisine bir ecir vardır.*”²⁷⁸ Bu hadis-i şerifleriyle O hakimlerin hüküm verirken adalete, hukuka ve insanlığa bağlılıkla gösterdikleri gayret ve çabanın ecre layık olduğunu ilan etmiştir. Tabi bu müjdeye ulaşmak için hakimlerin dikkat etmeleri gereken bazı hususlar vardır. Mesela yargılama esnasında hâkimin sağlıklı düşünmesine mâni olacak şekilde aç, susuz veya öfkeli olmaması,²⁷⁹ rüşvet ve haksız kazanca götüren yollardan titizlikle sakınıp uzak durması gerekmektedir.²⁸⁰

Hz. Peygamber’in yaptığı yargılamalar ve özellikle hukuk alanında ifade buyurduğu hadis-i şerifleri sayesinde bazı muhakeme hukuku ilkelere ulaşmak mümkündür. Muhakeme usulünde en temel yargılama prensiplerinden biri olarak kabul edilen “ispat yükü iddia eden davacıya aittir” ilkesi “*İspat edici delil getirmek davacıya yemin ise iddiayı reddeden davalıya düşer*”²⁸¹ hadis-i şerifi ile vaz’ edilmiştir. Bu hadis-i şerif şu ifadelerle mecellenin 76. kaidesi olmuştur: “*beyyine müddei için ve yemin*

üzerine emanet âyeti geldi ve anahtar yine Osman b. Talha’ya teslim edildi (Müslim, “Hac”, 390).

276 İbn Mace, “Ahkam”, 1; Ebu Davud, “Akziye”, 1.

277 İbn Mace, “Ahkam”, 2, 3; Ebu Davud, “Akziye”, 2; Tirmizi, “Ahkam”, 1.

278 Buhari, “İtisam”, 21; Müslim, “Akziye”, 15; Ebu Davud, “Akziye”, 2; Tirmizi, “Ahkam”, 2.

279 Müslim, “Akziye”, 16; İbn Mâce, “Zühd”, 1.

280 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 287-288.

281 Tirmizi, “Ahkam”, 12.

münkir üzerinedir.” Bu ilke ile mevcut durumun aksini ileri süren zayıf taraftan kuvvetli delil (beyyine), mevcut durumu savunan kuvvetli taraftan ise zayıf delil (yemin) istenerek taraflar arasında biri denge sağlanmıştır. Ancak burada şu husus dikkatten uzak tutulmamalıdır: Davacı (müddei) veya davalı (müddea aleyh) muhakeme sürecinde hukuki sonucu bulunan herhangi bir iddia ileri sürdüklerinde bu iddialarını ispat etmekle mükelleftirler. Dolayısıyla delil getirme yükümlülüğü sadece davayı açan kişiye yüklenmiş ve diğerine yeminden başka bir sorumluluk getirilmiş değildir. Muhakeme sürecinde ortaya çıkabilecek ve hukuki sonucu olan her yeni iddia için ispat mükellefiyeti (ister davacı ister davalı olsun) iddia edene aittir.²⁸² Ayrıca aynı davada davacının davalı, davalının da davacı sıfatıyla yer değiştirmeleri de mümkün olabilir.

Bu hadis-i şeriften çıkarılan bir başka muhakeme usulü ilkesi de “*özellikle medeni hukuk alanına dair hakların ancak mahkemeden talep edilerek elde edileceği, hakimlerin talep olmadığı sürece re’sen müdahale ile insanlar arasında hüküm veremeyeceği esasıdır*”.²⁸³

Hz. Peygamber davalarda ispat edici delil olarak şahitliğe ayrı bir önem vermiştir. Şahit terim olarak bir olaya veya duruma tanık olan veya tanıklık eden kişi demektir. Kur’an-ı Kerim’de hukuki muamelelerle ilgili belgelerin adil şahitler huzurunda düzenlenmesinin -hakkın ispatı için- önemine işaret edilmiş,²⁸⁴ pek çok hukuki işlem ve tasarruf için şahit tutulması emredilmiş,²⁸⁵ Şahitlere zarar vermek yasaklanmış, şahitlik yapılması talep edilen kişilerin bundan kaçınmamaları istenmiş,²⁸⁶ şahitliği gizleyen kimselerin kalplerinin günahkâr olduğu haber verilmiş,²⁸⁷ şahitlik vazifesini yerine getirmek iyi ve ahlaklı insanların özellikleri arasında

282 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber’in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 334.

283 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber’in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 335.

284 Bakara, 2/282.

285 Nisa, 4/6; Maide, 5/106; Talak, 65/2.

286 Bakara, 2/282.

287 Bakara, 2/283.

sayılmış,²⁸⁸ adaletin yerine getirilmesi için şahitliğin önemi vurgulanmış ve kimseyi kayırmadan adaletle şahitlik yapmak emredilmiştir.²⁸⁹

Hz. Peygamber muhakeme yaparken hâkimin her iki tarafı da dinleyip geçerli delillere dayanak hüküm vermesini istemiştir. Nitekim O bu hususta “*eğer hâkimler insanların tek taraflı beyan ve iddialarına dayanarak hak verecek olsalar kan davaları ve mal davaları üzerinde doğru ve adil olmayan hükümler verilir*”²⁹⁰ buyurmuştur. Bu konuyla ilgili O’nun Hz. Ali’ye verdiği talimatlar meseleyi daha iyi anlamamıza yardımcı olacak mahiyettedir. Hz. Ali şöyle anlatıyor: Ben gençtim ve daha önce hiç hakimlik yapmamıştım. Resûlullah beni Yemen’e hâkim tayin etti. Tereddüt ettim fakat O beni cesaretlendirdi ve bana şu talimatı verdi: “*İki taraf karşında yerlerini alınca, birini dinlediğin gibi, diğer tarafı da dinlemeden aralarında hüküm verme! Böyle yapman daha isabetli karar vermen için gereklidir*” buyurdular. Hz. Ali bu talimatları alıp görevinin başına gittiği andan itibaren bu usulle hüküm vermeye devam ettiğini ve asla tereddüde düşmediğini haber vermektedir.²⁹¹

Ceza hukukunda en temel ilke olan “*kanunsuz suç ve ceza olmaz*” prensibi adaletin tevzînde çok önemli bir yer tutar. “*...Biz onları günahları/suçları sebebiyle helak ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik.*”²⁹² Ayet-i kerimesi ile “*Şüphesiz Allah Teâla üzerinize gereken miktarı belli cezalar dışında, insanların kanlarını akıtmayı, mallarını almayı ve namuslarını lekelemeyi haram kılmıştır*”²⁹³ hadis-i şerifi bu ilkeye işaret etmektedir. Ayrıca kitap ve sünnetle sabit olan hadd ve kısas suçları ile bunların dışında kalan ve ulü’l-emrin tespit ettiği tazir kapsamına giren suçlar bu ilkenin somut örneklerini oluşturmaktadır.²⁹⁴ Suç ve cezalarla ilgili ayrıntılı hükümler, kanunlaştırma hareketinin başlangıcı kabul edilen Mecelle’den önce fıkıh kitaplarında yazılı halde bu-

288 Mearic, 70/33.

289 Nisa, 4/135; Maide, 5/8.

290 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, I/ 342,351; Nesai, “Âdâbu’l-kudât”, 36.

291 Ebu Davud, “Akziye” 6; Tirmizi, “Ahkam”, 5;

292 En’am, 6/6.

293 Buhari, “Hudud”, 9.

294 Abdulkadir Udeh, *et-Teşrîu’l-cinâi’l-İslâmî mukarenen bi’l-kânûni’l-vaz’i*, (Beirut: t.y.), 1: 66.

lunuyorken, Mecelle'den sonra da kanun maddesi halinde düzenlenerek tatbik edilmiştir.

Bilindiği gibi mahkemeler adaleti tevzî ederken sadece önündeki delillere ve zahir duruma bakarak hüküm vermek zorundadırlar. Bu durum bazı davalarda haklı ile haksızın tespit edilmesinde isabetsiz hükümlerin verilmesine yol açabilir. Yani haklı hakkını alamazken haksız olan taraf davayı kazanabilir. İşte bu tür durumların yaşanmaması için Hz. Peygamber insanların vicdanına seslenerek ahireti hatırlatmış ve haklı olmadığı halde mahkemede kendini daha iyi savunduğu için davayı kazanan kişinin gerçekte ahiret hayatı bakımından kaybettiğini, dini ve ahlaki bakımdan bunun kabul edilemeyeceğini haber vererek şöyle buyurmuştur: “*Ben ancak bir insanım. Siz bana çeşitli davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerine göre daha güzel ifade eder ve ben de ondan duyduğuma göre onun lehine hüküm vermiş olabilirim. Bu şekilde kime (yanlışlıkla) kardeşinin hakkından vermişsem asla onu almasın. Zira bu takdirde ona ancak ateşten bir parça vermiş olurum.*”²⁹⁵ Hz. Peygamber bu ifadeleriyle; hâkimin hükmünün helali haram, haramı helal yapmayacağını, toplumda düzenin sağlanması ve adaletin tevzii bakımından hâkimin zahir delillere göre hüküm vermesinin vazgeçilemez bir yargılama kuralı olduğunu, kazaen verilen hükümlerin taraflar bakımından bir de diyânî/ahlakî/uhrevî yönü olduğunu ve bunun hesaba katılması gerektiğini ortaya koymuştur.²⁹⁶

Yargılamada adaletin tecellisini etkileyen önemli hususlardan biri de davaların makul bir süre içinde ve gecikmeden karara bağlanmasıdır. Milletimizin dilinde anonim bir söz olarak dolaşan “geciken adalet adalet değildir, zulümdür” anlayışı “adaletin vaktinde tecelli etmesi gerekir” ilkesinin veciz bir ifadesidir. Adaletin gecikmeden tecellisine örnek olarak; Hz. Peygamber’in iddia sahibi iki şahit bulamazsa bir yemin ve bir şahidin yeterli olacağına hükmettiğine²⁹⁷ ve bazı durumlarda karşılıklı

295 Buhari, “Mezalim”,17; Müslim, “Akziye”, 5.

296 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber’in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 337.

297 Müslim, “Akziye”,3; Ebu Davud, “Akziye” 21.

yeminleşerek davayı karara bağladığına²⁹⁸ dair rivayetler bilinmektedir. Bu konuyla ilgili rivayetlere toplu olarak baktığımızda; bu tür tasarrufların taraflar arasında konum ve delil bakımından eşitliğin bulunması sebebiyle karşılıklı yeminleşmenin istendiği, davaların daha çok malla ilgili olduğu, tarafların yeminleşmesinden sonra taraflar arasında kura yoluyla taksimat yapılan durumlarla ilgili olduğu görülmektedir.

Toplumda birliği ve dirliği temin eden en önemli adalet ilkelerinden biri de kanun önünde her kesin eşit kabul edilmesidir. Bu ilke Hz. Peygamber döneminde yapılan muhakemelerde mükemmel bir şekilde tatbik edilmiştir. Bunlardan birisi hakkında kaynaklarda aktarılan bilgi şöyledir: *Hz. Aişe anlatıyor: “Benî Mahzûm kabilesinden hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyşlileri çok üzmüştü. Onlar, bu konuyu Rasulullah ile kim konuşabilir, diye kendi aralarında müzakere ettiler. Bazıları, buna ancak Rasulullah’ın çok sevdiği Üsâme b. Zeyd’den başka kimse cesaret edemez, dediler. Üsâme onların istekleri doğrultusunda Rasulullah ile konuştu. Bunun üzerine Rasul-i Ekrem Üsâme’ye, “Allah’ın koyduğu cezalardan (had) birinin uygulanmaması için aracılık mı yapıyorsun?”* diye çıkıştıktan sonra kalkıp insanlara söyle hitab etti: *“Şüphesiz sizden önceki (bazı) toplumların helak olmalarının başlıca sebebi, aralarında itibarlı bir kimse suç işlediği zaman ona dokunmamaları; zayıf ve kimsesiz biri suç işlediğinde ise onu cezaya çarptırmaları olmuştur. Allah’a yemin ederek söylüyorum ki, şayet bu hırsızlığı kızım Fatıma da yapsaydı, mutlaka onun da ellerini keserdim.”*²⁹⁹

Hz. Peygamber hayatın her alanında olduğu gibi yargılama alanında da adalet ilkesine sadık kalarak hakça bir sistem inşa etmiştir. Ondan önce cezaların tatbiki hususunda pek çok toplumda cârî olan kabile, soy sop, zenginlik ve statü gibi nisbî değişken durumlara göre hüküm verme adetini kaldırmış, onun yerine her kesin kanun önünde eşit olduğu prensibini yerleştirmiştir.³⁰⁰

298 İbn Mace, “Ahkam” 11; Ebu Davud, “Akziye” 22.

299 Buhârî, “Enbiyâ” 54, “Megâzî” 53, “Hudûd” 11, 12; Müslim, “Hudûd” 8, 9. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Hudûd” 4; Tirmizî, “Hudûd” 6; Nesâî, “Sârik” 6; İbni Mâce, “Hudûd” 6.

300 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber’in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 341.

Hz. Peygamber'in hem dini hem hukuki tüm alanlarda geçerli olmak üzere vaz' ettiği, "*ameller niyetlere göredir*"³⁰¹ prensibi çok mühimdir. Çünkü bu prensip, insanların hem inanç ve ibadet hayatlarında hem de her tür hukuki tasarruflarında karşılıklarına çıkacak pek çok problemi olabilecek en insani bir şekilde çözecek bir ilke hüviyetindedir. Bu ilke ve-silesiyle kazaen veya cebr altında işlenen suçlar ile kasten işlenen suçlar aya ayrı değerlendirilir. Bu prensip sayesinde çocuğun, delinin, baygın veya uykuda olanın, unutanın veya muztar olanın özel durumları hukuk sisteminde ayrı ayrı değerlendirilmiştir.³⁰² Nitekim Resülullah şöyle buyurmuştur: "*Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyan kimseden, bülüğa erinceye kadar çocuktan, akli erene kadar mecnundan.*"³⁰³

Ameller niyetlere göredir prensibi; hukuki eylem, hukuki şahsiyet, sorumluluk ve ceza gibi temel hukuk kavramlarına tesirleri olan bir ilke olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkeye göre *iradesi olmayan şeyler* ceza hukukunun konusu olamaz. Bu cümleden olarak mesela, hayvanlar, bitkiler, madenler veya insan yapımı olan eşyalar cezalandırılmaz. Hz. Peygamber'den önce Araplar arasında birinin ölümüne sebep olan kuyu, maden ocağı veya hayvan kan bedeli olarak ölenin yakınlarına verilir. Yani bu şeylere ceza tatbik edilmiş olurdu. Bu durumdan Resülullah'a bahsedildi; o da buna cevaben "*konuşamayan hayvanlar, maden ocakları ve kuyular sorumluktan beridir.*" buyurmuştur.³⁰⁴ Bu tür uygulamalar Hz. Peygamber'in koyduğu yüksek adalet ilkeleri ve tatbik ettiği hukuk nizamı ile İslam beldelerinden kalksa da gayr-ı müslim pek çok coğrafyada, bu arada batıda da devam etmiştir. Mesela 19. Yüzyılda *Judicature Act* yürürlüğe girene kadar İngiltere'de mahkemeler tarafından şayet bir

301 Buhari, "Bed'ül-vahy", 1; İbn Mace, "Zühd", 26; Ebu Davud, "Talak", 11.

302 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 341.

303 İbn Mace, "Talak", 15; Ebu Davud, "Hudud", 17; Tirmizi, "Hudud", 1; Dârimî, "Hudud", 1.

304 Buhari, "Diyat", 28; İbn Mace, "Diyat", 27; Ebu Davud, "Diyat", 2.; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 926.

kimsenin ölümüne sebep olmuşsa, arabalar, ağaçlar, duvarlar, gemiler, hayvanlar vs. ölüm cezasına çarptırılıyordu.³⁰⁵

Ceza hukukunun temel prensiplerinden bir olan “*şüpheden sanık yararlanır*” ilkesini Hz. Peygamber, “*Mümkün olduğunca hadleri düşürünüz, şayet bir çıkış yolu bulursanız bunu sanığın lehine kullanıp onu cezadan kurtarınız. Zira hâkimin affetmekte yanılması cezalandırmada yanılmasından daha hayırlıdır*”³⁰⁶ buyurarak ortaya koymuş, fakihler ve usulcüler de bu hadis-i şeriflerin hedefini gayet iyi anlayıp “*şüphe had-di düşürür*” kuralını çıkarmışlardır. Tabi bu kuraldan cezaların uygulanmaması gibi bir yanlış anlamaya ulaşılmamalıdır. Zira Hz. Peygamber cezaların uygulanması gerektiği hususunda önemle durmuş, bu hususta adaletle güveni sarsacak gevşekliklere müsaade etmemiştir. Nitekim vücutça zayıf bir kişi zina ederken yakalanmış, durum Hz. Peygamber’e iletilmiş, O da bu suçluya hadd uygulanmasını emretmiştir. Ancak ashab bu kişinin yüz sopa vurularak infaz edilecek cezayı kaldıramayacağını, hatta ölebileceğini haber verince, yüz ince daldan oluşan bir demet çubuk ile bir defa vurulmak suretiyle cezanın hiç olmazsa şeklen uygulanmasını emir buyurmuştur.³⁰⁷ Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’in “*Yeryüzünde, işlenen bir suça karşılık hukuki bir ceza uygulanması yeryüzü halkı için kırk sabah yağmur yağdırılmasından daha hayırlıdır*”³⁰⁸ Buyurması hukukun tarafsız ve tavizsiz bir şekilde uygulanmasının toplum için bir rahmet olduğunu göstermektedir.³⁰⁹ Bu hadis-i şerif adaletin tevzisinin toplumun birliği, beraberliği, dirliği, düzeni ve refahı için vaz geçilemez bir şey olduğuna çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç

305 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2: 926.; Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 342.

306 İbn Mace, “Hudud”, 5; Tirmizi, “Hudud”, 2.

307 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, V/222; İbn Mace, “Hudud”, 18.

308 İbn Mace, “Hudud”, 3.

309 Murat Şimşek, *İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber'in Tasarrufları*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 346.

Din, ahlak, görgü ve hukuk kurallarının toplumsal düzeni sağlayan kurallar olduğu bilinmektedir. Geleneksel toplumlarda veya cemaat toplumlarında din ve ahlak kuralları toplumsal düzeni sağlamada daha belirleyici konumda iken modern kozmopolit toplumlarda hukuk kuralları toplumsal düzeni sağlayan en önemli kuralardır. Hukuk kurallarının hedefi de adaleti gerçekleştirmektir. Adaletin mahiyeti çalışmamız içinde tartışılmıştır. Buna göre ulaştığımız sonuç ve değerlendirmeleri şu şekilde özetleyebiliriz: Toplumsal düzeni sağlayan adalet ilkesi sadece hukuku değil inanç ve ahlakı da kapsayan geniş ve derin bir anlam zenginliğine sahiptir. Kişinin kendisine, ailesine ve topluma karşı adil davranmakla mükellef olduğu inancı adaletin tecellisinde önemli bir bilinç düzeyini göstermektedir.

İslam'da bütün bir varlığın ve değerlerin kaynağı Allah'tır. Allah'ın *el-adl* ve *el-muksit* isimleri adaletin menşei, dayanağı ve garantisi olarak görülmelidir. Allah her şeyi bir ölçüye göre yaratmış, adalet ve rahmetle de devamını sağlamıştır. Şu hâlde toplumda birlik, beraberlik, dirlik ve düzenin sağlanması adalet ve muhabbet ilkelerinin peşinden gitmekle sağlanacaktır. Bu yolculukta önder, örnek ve rehber Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber inançta, ibadette, ahlakta örnek olduğu gibi adaletin tesisinde de örnektir. Onun hayatına bakarak adaletle dair temel kaideleri çıkarmak mümkün olduğu gibi, adil davranmadan adil yargılamaya kadar çeşitli örnek uygulamaları tespit etmek de mümkün gözükmektedir. Hz. Peygamber hayatın her alanında örnek şahsiyettir. O kendisini takip edenleri iyi, doğru ve güzele ulaştıracak en selametli yol, Allah'ın rızasına ulaştıracak en doğru rehberdir.

Toplum hayatında huzur, emniyet ve asayişin temini, birlik ve beraberlik, yardımlaşma ve dayanışmanın devamı için en önce ikame edilmesi gereken ilke adalettir. Hedefi adaleti gerçekleştirmek olan hukuk kuralları da öncelikle din, can, akıl, nesil ve mal emniyetini sağlayacak şekilde tanzim edilmelidir. Bu temel değerleri koruyacak şekilde düzenlenmeyen hukuk kurallarının adaleti tesis edemeyeceğini ifade etmek gerekir. Çünkü bu değerler korunmazsa o toplumda dinin vicdan üzerindeki etkisi

zayıflar, can ve mal güvenliği temin edilemediği için cinayetler yaygınlaşır, mala yönelik suçlar zirve yapar, insan süfli arzularının peşinde koşan yıkıcı ve tehlikeli bir bireye dönüşür ve neticede babasız çocuklar, anne şefkatinden mahrum aileler çoğalır.

Hz. Peygamber'in tebliğ ve tesis ettiği adalet ilkelerine baktığımız zaman, bugün evrensel hukuk ilkeleri olarak kabul edilen pek çok ilkeye işaret ettiğini tespit etmek mümkündür. Bu ilkelere örnek mahiyetinde; hakkın üstün olduğu, verilen zararın ve yapılan haksızlığın giderilmesi gerektiği, yargının bağımsızlığı, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı, suç ve cezanın şahsiliği, delilsiz ve ispatsız hüküm verilemeyeceği, hâkimin adil karar vermesini etkileyecek her türlü olumsuz şeye karşı korunması gerektiği, hâkim ve şahitlerin adaletten ayrılmamaları gerektiği, kanun önünde her kesin bir tarağın dişleri gibi eşit olduğu vs. gibi pek çok hukuk kuralını saymak mümkündür. Bu kurallar ve burada tek tek zikredemeyeceğimiz pek çok kaide hep adaletin tesisine hizmet için vaz' edilmiştir.

Kaynakça

- Âmidî, Seyfuddin. el-İhkâm fî usûli'l-ahkam. Mısır: 1967.
- Apaydın, H. Yunus. "Adalet Nedir? Mahiyet ve Keyfiyet". bilimname, XXXV, 2018/1.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf. Kitâbü't-Ta'rifât. Beyrut, 1403/1983.
- Çağrıçı, Mustafa. "Adalet". TDV İslam Ansiklopedisi. 1: 341-343.
- Ebu'l-Ferec, Abdurrahmân. Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzır fî 'İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir. thk. Muhammed Abdülkerîm Kazım er-Râdî, (Beyrut: 1984).
- Gazzalî, Ebû Hâmid Muhammed. el-Mustasfa. (Mısır: 1937),
- Güney, Necmeddin. "Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy.33 2019.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân. Kitâbü'l-'Ayn. Beyrut, Müessesetü'l-'A'lemî, 1988.

- Hamidullah, Muhammed. İslam Peygamberi. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları. 1990.
- Huseyn b. Muhammed Dâmeğânî. Kâmûsu'l-Kur'ân: Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm. Beyrut: 1983.
- Ibn Sa'd. Tabakat. Beyrut: Dâru Sadr. t.y.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mûkerrem. Lisâ-nü'l- 'Arab. Beyrut, Daru Sâder, 2003.
- Kara, Mustafa. "Kur'an'da Adalet Kavramı ve Güncel Değeri". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34 (2013): 137-172.
- Köse, Saffet. İslam Hukukuna Giriş. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed. el-Câmî' li Ahkâmî'l-Kur'ân. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed. el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân. Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1997.
- Şatıbi, Ebû İshak. el-Muvâfakât fi usûl'ş-şerîa. Mısır: 1975.
- Şeker, Mehmet. İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri. Ankara: 1991.
- Şimşek, Murat. İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımında Hz. Peygamber'in Tasarrufları. Konya: Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Taşköprülüzade. Miftâhü's-seâde ve misbâhu's-siyade. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1985.
- Teftâzânî, Sa'deddin Mesud. et-Telvîh ale't-Tavzîh. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y.
- Udeh, Abdulkadir. et-Teşrü'l-cinâi'l-İslâmî mukarenen bi'l-kânûni'l-vaz'î. Beyrut, ty.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

Vahdetin İnşasıyla İlgili Bazı Hadislerin Arap Belâgatının Üslûp ve Sanatları Yönünden İncelenmesi

Osman ARPAÇUKURU

Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

1. Vahdet

“Vahdet”, birbirinin farklılıklarını bilerek, birbirine saygı duyarak, inanarak, güvenerek aynı ideal etrafında birleşmek ve “toplum” denen yekpare büyük yapıyı meydana getirmektir. Vahdet bu yönüyle, çokluk-tan teklîğe dönüşmenin; küçük birçok iken, büyük tek olmanın adıdır. Vahdet, birlik ve bütünlüğü; birlik ve bütünlük de büyüklük ve gücü getirmektedir. Bu açıdan vahdet; gelişme, kalkınma ve medeniyet demektir.

İnsan, yaşamı kolaylaştıran gelişmeleri yalnız başına değil başkalarıyla dayanışma ve paylaşma sonucunda gerçekleştirebilmektedir. Birlik ve beraberliğin, sosyal dayanışma ve paylaşmanın teminatı olan vahdet, toplum hayatını kolaylaştırmakta, toplumun mutluluk ve huzur içinde yaşaması için gerekli ortam ve fırsatları oluşturmaktadır. Vahdeti sağlayamamış; birbirine sırt çeviren, paylaşma ve dayanışmadan uzak, kendilerini yalnızlaştırmış fertlerden meydana gelen bir toplumun birlik ve dirliğinden, kalkınma ve bekasından söz edilemez.

Diğer yandan kültür, bilim ve medeniyeti birey değil toplum üretmektedir. İnsanlar toplum halinde değil de birbirinden kopuk fertler halinde yaşamış olsalardı hiçbir zaman bir kültür ve medeniyet meydana getiremezlerdi. Bu sebeple Allah ve Resulü, vahdete zarar verici, onu yı-

kıcı nitelikteki her türlü söz ve davranışı yasaklamış, vahdeti inşa edici ve sağlamaştırıcı nitelikteki söz ve davranışları ise, tavsiye ve emretmiştir.

Bu bölümde, vahdetin inşası ve muhafazasıyla ilgili birtakım davranış ve huyları vurgulayan hadislerden beş tanesini Arap belâgatının üslûp ve sanatları yönünden incelenecektir. Seçilen hadislerde ele alınan davranışların bir kısmı ilk bakışta fertle ilgili hatta belli bazı fertlere özgü gibi görünmekle beraber dikkatle düşünüldüğünde bunların toplumun birlik ve bütünlüğüne yönelik olduğu görülecektir. Zira fert, toplumun yapı taşıdır, toplum fertlerin toplamından meydana gelmektedir. Fertlerin düşünceleri toplumsal düşüncüyü, onların eylem ve davranışları da toplumsal davranışı meydana getirmektedir.

2. Vahdetin İnşasıyla İlgili Bazı Hadislerin Arap Belâgatı Yönünden İncelenmesi

Bu başlık altında vahdet ile ilgili beş hadisin, önce vahdetin inşası ve muhafazası bakımından önemi ortaya konacak ve ardından metinleri Arap belâgatının üslûp ve sanatları yönünden incelenecektir.

2.1. Hadis 1

«لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ»

“Hiçbiriniz kendisi için arzulayıp istediği şeyi kardeşi için de arzulayıp isteyinceye kadar iman etmez.”³¹⁰

2.1.1.Hadisın Vahdetin İnşası Bakımından Önemi

Kendisi için istediği menfaat ve faydayı başkası için de isteyip, hiçbir çıkar gözetmeksizin başkasına yararlıkta bulunmaya çalışmak, kalplerden kıskançlık, nefret ve bencillik duygularını giderir. Bu suretle toplumda merhamet, iyilik ve dayanışma yayılır ve vahdet gerçekleşir. Kendi şahsî menfaatini herkesinkinden üstün tutarak, yalnızca kendi fayda ve çıkarlarına uygun davranışlar sergilemek demek olan bencilliğin toplumun birlik ve beraberliğine yönelik yıkıcı etkisi ortadadır. Yalnız

310 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr - el-Yemâme, 1407/1987), “İman”, 6 (No. 13); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, t.y.), “İman”, 71 (45).

kendini düşünen, şahsî çıkarını önceleyen insanların çoğunlukta olduğu toplumda vahdetten; birlik ve beraberlikten söz etmek mümkün değildir.

Hadiste, vahdetin inşasında önemli olan, kendisi için istediği menfaat ve faydayı başkası için de isteme davranışı iman ile ilişkilendirilmiş ve bu mizaca sahip oluncaya kadar kişide -tam manada- imanın bulunmadığı haber verilmiştir. Hz. Peygamber, söz konusu davranışı iman ile ilişkilendirmek suretiyle fertler arasında iyice yaygınlaştırmayı ve böylece Müslümanlar arasında vahdeti inşa ve muhafaza etmeyi hedeflemiştir.

2.1.2. Hadisin Belâgat Yönünden İncelenmesi

Hadiste *لَا يُؤْمِنُ* “*iman etmez*” sözünde mübalağa³¹¹ sanatına başvurulmuştur. Bundan ötürü, “*iman etmez*” sözünden maksat, imanın bizatihi kendisinin bulunmayacağını bildirmek değil, onun tam olmayacağını bildirmektir.³¹² Buna göre, söz, “imani tam olmaz” anlamındadır. Bu söz mübalağa değil de hakiki manasında alındığı takdirde bundan, iman esaslarını kabul etmiş olup da söz konusu mizaca sahip bulunmayan kimsenin mümin olmadığı anlaşılır. Öte yandan iman esaslarını kabul etmeyip de bu mizaca sahip bulunan kimsenin de mümin olduğu anlaşılır. Halbuki bu anlamlar, doğru olmadıkları gibi hadisin söylenme maksadı da değildirler. Buradan bu sözden hakiki mananın değil mübalağa anlamının kastedildiği anlaşılıyor. Sözün, mübalağa sanatına başvurularak, imanın tam olmayacağını değil de hakikaten yokluğunu bildiren bir üslûpla söy-

311 *Mübalağa*: Bir şeyin vasfını veya manasını gerçekleşmesi zor hatta bazen aklın kabul edemeyeceği şekilde imkânsız seviyeye çıkararak ifade etme anlamında bir bedî’î sanattır. bk. Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Ömer el-Kazvîni, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1431/2010), 275–276; Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Ali es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, nşr. Halil İbrâhim Halil (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1438/2017), 2/260-264; Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, nşr. Abdülhamid Hindâvî (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013); Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtasari's-Sa'd*, nşr. Halil İbrâhim Halil (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013), 4/88-100; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2015), 307; *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006), 31/425.

312 Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Kurtubî, *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîsi kitâbi Müslim*, nşr. Muhyiddin Dîb Müstü vd. (Dimaşk - Beirut: Dâru Ibn Kesîr - Dâru'l-Kelimi't-tayyib, 1417/1996), 1/224; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derâri fî şerhi Şahîhi'l-Buhâri* (Beirut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1401/1981), 1/95; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *en-Nuket 'alâ Şahîhi'l-Buhâri*, nşr. Ebu'l-Velid Hişâm b. Ali es-Su'aydenî vd. (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2005), 1/245; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sâri li-şerhi Şahîh-i Buhâri* (Kahire: el-Matba'atü'l-kübrâ'l-emiriyye, 1323), 1/96.

lenmesinin sebebi, “kendisi için istediği menfaat ve faydayı başkası için de istemenin” çok önemli ve muhakkak yapılması gereken bir davranış olduğunu vurgulamaktır.

Ayrıca “*iman etmez*” sözünde îcâz-ı hazif³¹³ sanatı bulunmaktadır. Bu sanat, yukarıda sözü edilen mübalağa sanatıyla da ilişkilidir. Bu ifade hem aklen hem de bağlamından kolaylıkla anlaşılabilir, *الإيمان الكامل* “tam ve kamil iman” ifadesi hazfedilmiştir. Buna göre *iman etmez* sözünün anlamıdır. ³¹⁴ Anlatımda îcâz-ı hazif sanatına başvurmaktan maksat, duygu ve düşüncüyü, asıl önemli husus; kendisi için istediği menfaat ve faydayı başkası için de isteme tutumu üzerinde toplamaktır.

Aynı şekilde *kardeşi için* sözünde de îcâz-ı hazif bulunmaktadır. Aklen ve bağlamdan anlaşılabilir *الإسلام* “İslam/din” kelimesi hazfedilmiştir. Buna göre söz konusu ifade, *دِينِهِ فِي الْإِسْلَامِ* “din kardeşi için” anlamındadır.³¹⁵ Din kardeşliğinden maksat da bütün müminlerdir.³¹⁶ Zira Allah müminleri birbirine kardeş yapmıştır.³¹⁷ Bu kardeşlik vasfı müminlerde malum olduğu için hadiste ayrıca anılmasına gerek duyulmamış ve *kardeşi için* denilmekle yetinilmiştir.

Öte yandan *kardeşi için* ifadesinde geçen “kardeş” kelimesi hakiki manasında değil mecaz³¹⁸ anlamda gelmiştir. Zira burada hazif

313 *Îcâz-ı hazif*: Kendileri bulunmadan da anlamın tamam olduğu kelime veya cümlelerin hazfedilmesi yoluyla sağlanan îcâzdır. bk. Kazvîni, *el-Îzâh*, 145–151; Rüküddin Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *el-İşârât ve'l-tenbihât fi 'ilmi'l-belâga*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1432/2011), 122–125; Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtaşaru'l-me'ânî*, çev. ve dipnotlar: Mehmet Ali Arslan (Diyarbakır: Seyda Kitabevi, 2015), 2/304-321; Nusretin Bolelli, *Belâgat: Arap Edebiyatı -Beyân-Me'ânî-Bed'î İlimleri-* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2011), 360; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 151–157; Mehmet Ali Yekta Saraç, “Îcâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 21.

314 Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Şahihi'l-Buhâri li-Ibn Battâl*, nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 1/65; İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Şahihi'l-Buhâri*, 1/245; Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 1/96; Muhammed el-Emîr b. Abdullah el-Herevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdu'l-behhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, çev. Hâşim Muhammed Ali Mehdi vd. (Mekketü'l-Mükerrre: Dâru'l-Minhâc -Dâru Tavki'n- necât, 1430/2009), 2/352.

315 Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî el-Kuşeyrî, *Şerhu'l-Erba'ine'n-Neveviyye fi'l-eħâdîsi's-şahihi* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003), 63.

316 Şemsüddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, 1/95.

317 bk. “Müminler ancak kardeşlerdir” (el-Hucurât 49/10) âyeti.

318 *Mecaz*: Bir ilgi ve karine ile gerçek anlamı dışında kullanılan kelime veya terkiptir. bk. Ebû

bulunmadığı ve “kardeş” kelimesi de kan bağıının meydana getirdiği kardeşlik olarak hakiki manasında kabul edildiği takdirde bu sözden, öz kardeşinden başkasını yabancı gibi görme, tefrika ve gruplaşmaya özenme, vahdeti kurma değil yıkmaya yönelik anlamlar çıkarmak mümkündür. Bu, kesinlikle doğru bir anlayış değildir. Din, akıl ve bağlam, bu ifadeye hazif bulunduğunu, ayrıca “kardeş” sözünün hakiki manasında değil mecaz anlamda geldiğini göstermektedir.

Yine *مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ* “kendisi için arzulayıp istediği şeyi” ifadesinde de *îcâz-ı kısar*³¹⁹ sanatı bulunmaktadır. Sözün bildirdiği anlam, kelimelerinin miktarından daha fazladır. Nitekim insanın kendisi için arzuladıklarını tek tek sayıp dökmek mümkün değildir fakat bu özlü ifade onların hepsini kapsamaktadır. Söz, bilinen şeyler birer birer sayılıp dökülerek uzatılmış ve dikkatler bu sayede asıl ve önemli konuya; ; kendisi için istediği menfaat ve faydayı başkaları için de isteme durumuna yöneltmiştir.

Ayrıca hadisin *لَا يُؤْمِنُ* “*iman etmez*” sözü haberî cümle olarak gelmiştir. Ne var ki sözün, yönlendirme ve özendirme makamında gelmiş olmasından, haberî cümlenin inşâ cümle yerinde³²⁰ geldiği anlaşılıyor. Sözde, edebinden dolayı emir kipinden kaçınmak için emir manası haberî cümle kipinde ifade edilmiştir. Buna göre, “*iman etmez*” sözü, “*iman et-sin*” anlamındadır.

Ya’küb Yüsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’ilmiyye, 1432/2011), 470; İbnü’n-Nâzım Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Miştâh fi’l-me’ânî ve’l-bedî*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’ilmiyye, 1422/2001), 171; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 162; el-Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza el-Alevî et-Tâlibî, *et-Tırâzü’l-mütezzammin li-esrâri’l-belâga*, nşr. eş-Şirbînî Şerîde (Beyrut: Darü’l-Hadis, 1431/2010), 1/61-63; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 468, 470; Bolelli, *Belâgat*, 82; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 289; İsmail Durmuş, “Mecaz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 28/217.

319 *Îcâz-ı kısar*: Sözün herkesçe kullanılan yaygın şekline nazaran lafızlarının az, anlamının çok olmasıdır. bk. Kazvîni, *el-İzâh*, 143-145; Bahâüddîn es-Sübki, *’Arûsü’l-efrâh*, 1/586-591; Teftâzânî, *Muhtaşar*, 2/298-303; Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Muhtaşar*, 2/658-665; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 147-150; Saraç, “Îcâz”, 21; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 120-122; Bolelli, *Belâgat*, 357.

320 Haberî cümlenin inşâ cümle yerinde gelmesi hakkında bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 431; İbnü’n-Nâzım, *el-Miştâh*, 154; Kazvîni, *el-İzâh*, 118; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 432; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 116; Hikmet Akdemir, *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 87.

Buna göre hadis, “Her biriniz kendisi için arzulayıp istediği şeyi din kardeşi için de arzulayıp isteyerek imanını tam ve eksiksiz hale getirsin!” anlamındadır.

2.2. Hadis 2

«الْمُؤْمِنُ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ، وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ.»

“Mümin ülfet eder ve kendisiyle ülfet edilir. Ülfet etmeyen ve ülfet edilmeyen kimsede hayır yoktur.”³²¹

2.2.1. Hadisin Vahdetin İnşası Bakımından Önemi

Hadiste insanlarla münasebetlerde önemli iki davranış ve kişilik özelliği dile getirilmiştir. Bunlar ülfet etme ve ülfet edilme özellikleridir. “Ülfet” kelimesi birkaç anlama agelmektedir. Bunlardan biri, yakınlık kurup dostluk etme, uyum sağlamadır.³²² Buna göre, mümin fert, insanlarla tanışma, yakınlık kurup kaynaşma, dostluk etme ve uyum sağlamada girişken ve becerikli kişidir. Dolayısıyla o, insanlardan uzak bir hayatı kendisine yaşam tarzı olarak benimsemez.

“Ülfet” kelimesinin diğer anlamı, bir şeyden ayrılmayıp, daima onunla beraber olmaktır.³²³ Buna göre de mümin fert, yaşadığı toplumda sevilen, kendisiyle muhabbet edilmek istenen, beraber olunmaktan mutluluk duyulan kişidir.³²⁴ Toplumı meydana getiren fertler, bu davranış ve kişilik özelliğini benimseyip içselleştirdikleri oranda aralarında derin bir gönül bağı oluşur ve birbirlerine güçlü bir şekilde bağlanırlar. Bu sayede toplumda vahdet gerçekleşir ve sağlam bir sosyal yapı kurulur.

İnsan içine karışmamak, insandan âdeta kaçmak, toplumdan uzak yalnız bir yaşam sürmek Müslümanların birlik ve beraberliğine zarar ve-

321 Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsağ*, nşr. Târik b. İvadullah (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.), 6/58 (5787); Ebü'l-Hasan Nüreddin el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 8/87 (13096-13099), 10/273-274 (17975-17978); Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Cem'u'l-cevâmi'* (*el-Câmi'u'l-kebir*), nşr. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezheru's-şerîf, 1426/2005), 4/128 (49/11714).

322 Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 9/10.

323 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 9/10.

324 Abdulvahap Özsoy, “Mümin Ülfet Eden ve Kendisiyle Ülfet Edilendir”, *Diyanet Aylık Dergi* -/345 (Eylül 2019), s. 40.

ren, onları bölüp parçalayan ve zayıf düşürüp güçsüz bırakan kötü bir davranış ve kişilik özelliğidir. Bu sebeple Allah resulü (sav) müminlerin ülfet etmelerini ve kendileriyle ülfet edilen kişiler olmalarını emir buyurmuş, bu özellikte olmayan kimsenin hayırdan nasibinin bulunmadığını haber vermiştir.

2.2.2. Hadisin Belâgat Yönünden İncelenmesi

Hadiste anlam ve yargı herhangi bir tekit edatı kullanılmadan dile getirilmiştir. Bu kullanım, muhatapların söz konusu anlam ve yargıya dair önceden edinilmiş herhangi ön bilgilerinin olmadığını, bu meselede zihinlerinin tümüyle boş olduğunu göstermektedir. Bu durumdaki muhataba söylenen haberî cümlelere meânî ilminde ibtidâî haber³²⁵ adı verilir. İbtidâî haberin maksadı, muhatabı bilgisi olmayan konuda bilgilendirmektir. Bu bilgilendirme, haberî cümlenin söylenmesindeki asıl maksattır. Bu konu da meânî ilminde haberin maksatları başlığı altında fâide-i haber³²⁶ tabiriyle ele alınmıştır.

Hadisin metni *يُؤْلَفُ الْمُؤْمِنُ بِأَلْفٍ وَيُؤْلَفُ وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ* şeklinde vâv (و) atf harfiyle birbirine bağlanan cümlelerden meydana gelmiştir. *يُؤْلَفُ* (يُؤْلَفُ) ve *الْمُؤْمِنُ بِأَلْفٍ وَيُؤْلَفُ* cümlelerinde atfedilen cümle (يُؤْلَفُ), kendisine atfedilen cümleyle (يَأْلَفُ) haberî cümle olmaları hasebiyle tür olarak aynıdırlar. Sonraki cümlenin vâv (و) atf harfiyle önceki cümleye bağlanması, meânî ilminde vasıl³²⁷ başlığı altında incelenen bir anlatım üslubudur. Cümlelerin tür olarak aynı olmaları, cümlelerde aynı konunun (ülfetin) ele alınması ve vasıl yapmaya mâni bir durumun olmama-

325 *İbtidâî haber*: Haberin içerdiği hükmün doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında herhangi bir fikre sahip olmayan, kendisinde kuşku ve inkar belirtileri görülmeyen, konuya dair zihni boş durumdaki muhataba verilen haberdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 258; Kazvîni, *el-İzâh*, 28–29; Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibü'l-fettâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, nşr. Halil İbrâhîm Halil (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'ilmiyye, 1424/2003), 1/156-159; Bolelli, *Belâgat*, 206; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 112.

326 *Fâide-i haber*: Muhatabın bilmediği, haberin içerdiği hükmü muhataba bildirme, öğretme amacına denir. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 254; Kazvîni, *el-İzâh*, 27; Bahâüddin es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh*, 1/131; Tefâzânî, *el-Mutavvel*, 181; İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibü'l-fettâh*, 1/154; Bolelli, *Belâgat*, 195; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 83.

327 *Vasıl*: Arap belâgatında cümlelerin vâv (و) atf harfi ile birbirine bağlanmasıdır. bk. Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-'i'câz*, nşr. Mahmûd Muhammed Şakîr (Cidde - Kahire: Dâru'l-Medenî - Mektebetü'l-Hancı, 1413/1992), 222; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 382; Kazvîni, *el-İzâh*, 118, 126, 130; Yahyâ b. Hamza, *et-Tırâz*, 2/28; Tefâzânî, *el-Mutavvel*, 434, 452, 462; Bolelli, *Belâgat*, 333; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 488.

sı sözün bu üslûpla söylenmesini gerektirmiştir. Bu üslûp, atfedilen ile kendisine atfedilen cümlelerde bildirilenlerin birbirinden farklı ve başka olduğunu göstermektedir.

Hadiste *مُؤْمِنٌ يَأْلَفُ وَيُؤْلَفُ* “*Mümin ülfet eder ve kendisiyle ülfet edilir*” sözü haberî cümledir. Fakat *وَلَا خَيْرَ فِيمَنْ لَا يَأْلَفُ وَلَا يُؤْلَفُ* “*Ülfet etmeyen ve ülfet edilmeyen kimse de hayır yoktur*” yergi cümlesinden, bu haberî cümlelerin, asıl maksadı olan haber verme işlevinden başka bir maksatla; inşaî cümle (emir-irşat) yerinde geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre, “*Mümin ülfet eder ve kendisiyle ülfet edilir*” cümlesi, “*Ülfet ediniz ve ülfet edilen kimseler olunuz*” anlamındadır.

Hadiste *يُؤْلَفُ* ve *يَأْلَفُ* cümlesinde haberler (yüklem) *يَأْلَفُ* ve *يُؤْلَفُ* lafızlarıyla muzâri fiil kipinde gelmiştir. Haberin muzâri fiil kipinde gelmesi, ülfet davranışının insanlarla bir araya gelindiği her defasında yeniden yapıldığını, tekrarlandığını göstermektedir.³²⁸

2.3. Hadis 3

«تُفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ، فَيَعْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا رَجُلًا كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحَاءٌ، فَيُقَالُ: أَنْظَرُوا هَدَيْنَ حَتَّى يَصْطَلِحَا، أَنْظَرُوا هَدَيْنَ حَتَّى يَصْطَلِحَا.»

“*Cennetin kapıları pazartesi günü ve perşembe günü açılır. Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayan her kul bağışlanır. Kardeşi ile arasında darğnlık ve husumet bulunan kimse hariç. Bu iki kişi hakkında “Bu ikisini barışıncaya kadar bekletiniz! Bu ikisini barışıncaya kadar bekletiniz! Bu ikisini barışıncaya kadar bekletiniz!” denir.*”³²⁹

2.3.1. Hadisin Vahdetin İnşası Bakımından Önemi

Hadis, hoş gitmeyen bir davranış veya söz gibi çeşitli sebeplerle bir kimseye karşı nefret ve düşmanlık duyguları beslemenin ve o kimseye

328 Fiilin yeniden yapılma, yeniden meydana gelme ve tekrarlanma bildirmesi hakkında bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 308, 320; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 122; Kazvîni, *el-İzâh*, 86; Yahyâ b. Hamza, *el-Tırâz*, 2/208; Tefâtâzânî, *el-Mutavvel*, 312-313; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye: Üsûsühâ ve ‘ulûmühâ ve funûnühâ* (Dımaşk - Beyrut: Dâru’l-Kalem - ed-Dâru’ş-Şâmiyye, 1434/2013), 1/217.

329 Müslim, *Müslim*, “el-Birru ve’s-sıla”, 35 (2565); Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî, *el-Muvafta*, nşr. Muhammed Mustafa el-A’zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004), “Hüsnü’l-huluk”, 3369/695.

selamı sabahı kesip görüşmez olmanın, şirk koşmayan herkesin cennete girdiği günlerde onlarla cennete girmeye engel bir davranış olduğunu haber vermektedir.

Hadisin ifadesinden, dünyadaki dargınlık ve husumetin ahiretteki neticesinin dünyadaki neticesine aynı veya benzer olduğu anlaşılıyor. Aralarındaki her türlü ilişkiye son vermiş, dargın kimselerin halk tarafından topluca yapılan eğlence gibi birtakım faaliyetlere diğerinin de orada bulunma ihtimalinden dolayı Müslümanların birliğinden ayrı kalıp onlara katılmadıkları çokça görülen bir durumdur. Aynı şekilde dünya hayatında çeşitli sebeplerle birbirlerine karşı nefret ve düşmanlık duyguları besleyen, dargın kimselerin ahirette de herkesin cennete girdiği ve mutlu olduğu günlerde o mutlu insanlardan ayrı tutuldukları, onların arasına katılmalarına izin verilmediği görülmektedir. Bu kimselerin, sevinç içinde cennete girmekte olan cennet halkının arasına ancak aralarındaki dargınlık ve husumete son verip barıştıklarında ve bu suretle, vahdeti yeniden inşa ettiklerinde alınacakları bildirilmektedir.

Çeşitli sebeplerle gücenip darılarak, her türlü ilişkiyi kesip görüşmez olma davranışına ahirette aynıyla verilen bu ağır ceza, dünya hayatında Müslümanların birlik ve beraberliğinin mutlaka gerçekleştirilmesi ve her ne olursa olsun muhakkak devam ettirilmesi gerektiğini göstermektedir.

2.3.2. Hadisin Belâgat Yönünden İncelenmesi

Hadiste geçen *نُفْتُحُ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ* “*Cennetin kapıları açılır*” sözü, büyük günahların bağışlanıp, yüksek derecelerin ihsan edilmesinden kinaye³³⁰dir.³³¹ “Kapıların açılması”, hakiki anlamda da olabilir ve bu takdirde

330 *Kinaye*: Bir sözü, hakiki anlamına da gelebilecek şekilde fakat hakiki anlamının dışında mecaz anlamı kastederek kullanılmaktır. bk. Kazvîni, *el-İzâh*, 241; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Delâ ilü'l-i'câz*, 66, 70, 262, 306, 430-431; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 512; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 630; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 189; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 185; Yahyâ b. Hamza, *et-Trâz*, 1/283, 304, 307; Boilelli, *Belâgat*, 171; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 269; Mehmet Akif Özdoğan, *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 224; İsmail Durmuş, “Kinaye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/34-36.

331 Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu Muvaftâi'l-İmâm Mâlik*, nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü's-Sekâti'd-diniyye, 1424/2003), 4/419; Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî, *el-Baḥru'l-muḥiṭu's-seccâc fî şerḥi Şaḥîhi'l-İmâm Müslim b. el-Ḥaccâc* (Demmâm (Suudi Arabistan): Dâru İbni'l-Cevzî, 1436/2014), 40/389; Herevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 24/315.

kapalı cennet kapılarının amellerin arzından sonra³³² açılması, bağışlamanın sebebi ve işareti olur.³³³ Nasıl ki nimet verme, imkân ve fırsat sunma durumları bazen “kapıyı açmak” sözüyle ifade edilir ve örneğin, “O çok yardımsever biridir, hayır kapıları herkese sonuna kadar açıktır” denir.

Hadisin ana metni haberî cümle yapısında gelmiştir. Ana metin içinde yer alan *أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّىٰ يَصْطَلِحَا* “*Bu ikisini barışıncaya kadar bekletiniz!*” sözü, inşaî talebî cümledir. Haberî cümleden (...يُقَالُ) inşaî cümleye (...أَنْظِرُوا) geçiş yapılması bir anlatım sanatıdır. Bu sanat meânî ilminde iltifât³³⁴ adıyla bilinir. Hadiste iltifât sanatı sayesinde söz, monotonluktan kurtarılmış, söze merak ve edebî estetik kazandırılmıştır.

Hadiste *تُنْفَخُ* “açılır”, *يُغْفَرُ* “bağışlanır” ve *يُقَالُ* “denir” fiillerinin gerçek faili zikredilmeyerek fiiller meçhul kipte getirilmiştir. Failin zikredilmemesinin sebebi, Kıyamet günü gerçekleşen bu fiillerin failinin ancak Allah olduğunun aşikar olmasından dolayıdır. Zira dünyanın ve ahiretin yegâne sahibi ve mutasarrıfı Yüce Allah’tır ve bu fiillerin Allah’tan başkası tarafından gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Cümlede fail görevinde olan lafza-yı celâl zikredilmemek suretiyle Allah’ın yücelik ve azametine işaret edilmiştir.

332 El-Emîr Muhammed b. İsmâil b. Salâh el-Hasenî, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'u's-Şağîr*, nşr. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm (Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1432/2011), 5/77.

333 Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücebî el-Bâcî, *el-Müntekâ şerhu'l-Muvafta* (Mısır: Matba'atu's-Se'ade, 1331/1913), 7/217; Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, nşr. Yahyâ İsmâil (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 8/33; Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *Şerhu'l-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Meşâbih (el-Kâşif 'an hakâ'iki's-sünen)*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî (Mekke-Riyad: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 10/3210; Zürkânî, *Şerhu Muvafta*, 4/419; İtyûbî, *el-Bahru'l-muhtâ ş-seccâc*, 40/389.

334 *İltifât*: Sözü durumun gereğine uygun olarak belli bir şahıs, zaman, fiil kipi, sayı, edat veya cümle türü üzere sürdürürken, beklenmedik ve durumun gereğine aykırı bir şekilde diğer bir şahıs, zaman, fiil kipi, sayı, edat veya cümle türüne geçiş yapmaktır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülüm*, 296; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 116; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 54; Kazvîni, *el-İzâh*, 68; Yahyâ b. Hamza, *et-Tirâz*, 2/105; Tefâtânî, *el-Mutavvel*, 286; Hasan Tabl, *Üslûbu'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1418/1998), 12; Mehmet Dağ, *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği: İltifât (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş)* (Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2008), 84–90; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 177; İsmail Durmuş, “İltifât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000), 22/152–153; Osman Arpaçukuru, “Meâller İltifât Sanatını Yansıtır mı? -Mâzi ve Muzâri Fiil Kipleri Arasındaki İltifât Sanatı Örneği-”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 1435–1437.

Hadiste *أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا* “*Bu ikisini barışmıncaya kadar bekletiniz!*” sözü üç defa tekrar edilmek suretiyle itnâb³³⁵ sanatına başvurulmuştur. Hadiste tekrar yoluyla itnâb sanatına başvurulmasının maksat ve faydası, dargınların barışmasının önemine dikkat çekmek, bu anlamı tekit etmek ve meselenin iyice anlaşılmasını sağlamaktır.

Ayrıca *رَجُلًا* “*kimse*” isminin sıfatı görevindeki *أَخِيهِ* “*arasında anlaşmazlık ve husumet bulunan*” sözünde müsnedün ileyh *شَحْنَاءُ* lafziyle nekre gelmiştir. Müsnedün ileyhin nekre getirilmesi³³⁶ meânî ilminde bir anlatım sanatıdır. Hadiste bu sanata başvurmadan maksat, nekre ismin gösterdiği kimseyi yaptığı işten dolayı küçük görmek, aşağılamaktır.

Hadisin ana metni haberî cümle yapısında gelmiştir. Bununla beraber, hadiste üç defa tekrar edilmiş olan *أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى يَصْطَلِحَا* “*Bu ikisini barışmıncaya kadar bekletiniz!*” yergi ve kınama cümlesinden, haberi cümleden maksadın inşâ talebî cümle olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre hadis, “Çeşitli sebeplerle birbirinize darılıp, gücenerek birinizle selamı sabahı kesmeyin, görüşmezlik yapmayın! Aksine her ne olursa olsun, birlik ve beraberliğinizi koruyun ve devam ettirin!” anlamındadır. İnşâ cümle yerinde haberî cümle getirilmesinin sebep ve maksadı, dargınlığa son verilip birlik ve beraberliğin yeniden tesis edilmesi gereğini, edebinden dolayı, zorlayıcı emir formunda değil de şefkat ve merhametle haber vermektir.

Hadiste cümleler *فَيَقَالُ ... أَنْظِرُوا ...* “*... bekletiniz... denir*” şeklinde “ve” bağlacı ile birbirine bağlanmadan getirilmiştir. Böylece anlatımda fasıl³³⁷

335 *Itnâb*: Bir edebî fayda ve nükteden dolayı bir anlamı, halkın günlük konuşma dilindeki geleneginden daha fazla kelimeyle ifade etme sanatıdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 387; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 142; Muhammed el-Cürçânî, *el-İşârât*, 125; Kazvîni, *el-İzâh*, 151; Yahyâ b. Hamza, *ef-Tîrâz*, 2/183; Tefîzânî, *el-Mutavvel*, 491; Bolelli, *Belâgat*, 366; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 245; İsmail Durmuş, “Itnâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999), 19/215–219.

336 Müsnedün ileyhin nekre getirilmesi hakkında bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 286; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 111; Muhammed el-Cürçânî, *el-İşârât*, 43; Kazvîni, *el-İzâh*, 49; Yahyâ b. Hamza, *ef-Tîrâz*, 3/218; Tefîzânî, *el-Mutavvel*, 234; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 337; Mehmet Akif Özdoğan, *Arap Gramerinde Mecâz* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 38.

337 *Fasıl*: Bir söz içinde artarda gelen cümleler arasında vâv (3) atf harfini kullanmamaktır. bk. Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, 222; Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 357; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 133; Muhammed el-Cürçânî, *el-İşârât*, 101; Kazvîni, *el-İzâh*, 118; Yahyâ b. Hamza,

sanatına başvurulmuştur. “*denir*” cümlesi haberî, أَنْظِرُوا “*bekletiniz!*” cümlesi de inşâî cümle kipindedir. İki cümlenin kipi farklı olduğundan fasıl gerekli olmuştur.

Yine أَنْظِرُوا هَدَيْنَ حَتَّى يَصْطَلِحَا، أَنْظِرُوا هَدَيْنَ حَتَّى يَصْطَلِحَا، أَنْظِرُوا هَدَيْنَ حَتَّى يَصْطَلِحَا “*Bu ikisini barışıncaya kadar bekletiniz!*” sözünde de lafzı ve manası aynı cümleler art arda getirilmek suretiyle fasıl sanatına başvurulmuştur. Böylece dargınların barışması ve birlik ve beraberliğin yeniden tesis edilmesi anlamı iyice pekiştirilmek ve muhatabın zihnine yerleştirilmek hedeflenmiştir.

Hadiste إِلَّا رَجُلًا “*kimse hariç*” ifadesinde îcâz-ı hazif vardır. Bu sözün aslı إِلَّا ذَنْبَ رَجُلٍ “*kimsenin günahı hariç*” şeklindedir. Muzâf konumundaki mansub ذَنْبَ “günahı” hazfedilmiş, muzâfun ileyh konumundaki رَجُلٍ “kimsenin” kelimesi onun yerini ve irabını almıştır.³³⁸ Çünkü hakikatte zatların kendileri bağışlanmaz; bağışlanan onların hata, suç ve günahlarıdır. Burada davranış sahibi kişi öne çıkarılmak istendiğinden söz buna uygun olarak hazifle gelmiştir.

Hadiste kendilerinden söz edilen kimseler (mef’ûl-i bih) هُمَا “ikisini” şeklinde zamir yerine هَدَيْنَ “*bu ikisini*” şeklinde işaret ismiyle belirtilmişlerdir. Sözde zamir yerine işaret isminin kullanılması edebî bir üslûptur. Bu üslûba başvurmaktan maksat, birbirine dargın ve hasım kişileri diğerlerinden tam olarak ayırıp belirlemek³³⁹ ve dargınlıklarından; vahdeti bozmalarından ötürü onları azarlayıp, paylamaktır.³⁴⁰

2.4. Hadis 4

عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوْصِنِي. قَالَ: «اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتَّبِعِ السَّبِيلَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا، وَخَالَقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ».

Ebü Zer (ra) şöyle demiştir: “Allah Resulüne “Ya Resulallah bana öğüt veriniz” dedim. Allah Resulü (sav) şöyle buyurdu: “Her nerede olur-

el-Ûrâz, 3/248; Tefâtâzânî, el-Mutavvel, 434; Bolelli, Belâgat, 333; Bulut, Belâgat Terimleri, 85; İsmail Durmuş, “Fasıl”, TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 12/206.

338 Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Meşâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 8/3149.

339 bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh*, 8/3149.

340 İtyûbî, *el-Baḥru'l-muḥîṭu's-seccâc*, 40/391; Zürkânî, *Şerhu Muvaṭṭa*, 4/420.

san ol, Allah'a itaat ederek azabından sakın. Kötülüğün ardından onu silip yok edecek iyiliği yap ve insanlara güzel ahlakla davranıp hoşça geçin."³⁴¹

2.4.1. Hadisin Vahdetin İnşası Bakımından Önemi

Hadiste, belirli bir kişinin şahsında, vahdetin inşasında önemli bazı davranış ve tutumlar bildirilmektedir. Bu davranışlar arasında anılan, kötülüğün ardından onu silip yok edecek iyilikten maksat, kötülüğün kendi cinsinden zıttı olan iyiliktir. Çünkü kötülük en iyi bu şekilde silinip yok edilir.³⁴² Buna göre, birine bir kötülük yapan kimse, o kötülüğün ardından aynı kişiye kötülüğün etkisini ve günahını silip yok edecek, kötülüğün zıttı olan iyiliği yapacaktır. Bu sayede, zarar gören, bozulan insani ilişkiler onarılacak ve düzelecektir.

Fertler hadiste belirtilen dinî ve ahlakî davranışları gösterdikleri zaman kendilerinde iç barış ve huzur, toplumda da sosyal barış ve huzur gerçekleşecektir. Böylece toplumda sevgi, merhamet, saygı ve dayanışma ruhu güçlenecektir. Kendilerinde vahdeti gerçekleştirmiş olan bireylerin davranışları toplumun davranışını üretecek ve toplumda vahdet; birlik ve beraberlik tesis edilmiş ve güçlendirilmiş olacaktır.

2.4.2. Hadisin Belâgat Yönünden İncelenmesi

Hadiste السَّيِّئَةُ “kötülük” sözünde icâz-ı hazif sanatı bulunmaktadır. Bu sözün hazifsiz aslı, صَحِيفَةُ الْكِرَامِ فِي صَحِيفَةِ الْمُتَّبِعِينَ “Kirâmen kâtibinin sayfasında yazılı olan kötülük” şeklindedir. Bu takdirin karinesi تَمْحُو “silip yok eder” fiilidir.³⁴³ Burada “kötülük” kelimesinin sıfatı olan فِي الْمُنْتَبِعَةِ

341 Ebü İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi 'u l-kebir -Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Ebvâbu'l-birri ve s-sıla”, 56 (No. 1987); Ebü Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen (el-Müsned)*, nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğni, 1412/2000), “Rikak”, 74 (No. 2833); Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 35/319 (No. 21403). Hadisin metni Ahmed. b. Hanbel'e aittir.

342 Tîbî, *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkât*, 10/3235; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin el-Münâvî, *Feyzü'l-ğadîr şerhu'l-Câmi'i ş-şagîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübrâ, 1356), 1/406.

343 Tîbî, *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkât*, 2/486; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Ğütü'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Nâsır b. Muhammed b. Hâmid el-Garbî (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-kurâ / Külliyyetü'd-Da've ve usulü'd-dîn, 1424. Doktora Tezi), 2/638.

صَحِيفَةَ الْكِرَامِ الْكَاتِبِينَ “Kirâmen kâtibinin sayfasında yazılı olan” sözü hazfedilmiştir. Çünkü kötülük ve günahın kendisi yok olmaz; Kirâmen kâtibîn meleklerinin, kulların amellerinin hesabını tuttıkları defterdeki kötülük ve günah kayıtları silinip yok olur.³⁴⁴ Hadiste sıfatın hazfinden maksat, dikkati doğrudan doğruya mevsûfa (kötülük ve günaha) yöneltmektir. Böylece âdetâ bütün izleri ve etkileriyle kötülük ve günahın bizzat kendisi yok ediliyor ve bu suretle günahı tam arınma gerçekleşiyor hissini vermektedir.

Benzer şekilde اَتَّقِ اللَّهَ “Allah’tan sakın” sözünde de icâz-ı hazif bulunmaktadır. Bu sözün de hazifsiz aslı اَتَّقِ غَضَبَ اللَّهِ “Allah’ın gazabından sakın” şeklindedir. Muzâf olan غَضَبَ kelimesi hazfedilmiş ve onun muzâfun ileyh’i olan اَللَّهُ “Allah” ism-i celâli muzâfın yerini almıştır.³⁴⁵ Hadiste muzâfın hazfinden maksat, muzâfun ileyh konumundaki ism-i celâlin (Allah kelimesinin) gösterdiği Yüce Allah’ın adını gazapla bir arada anmamak ve bu suretle O’nun şanını yüceltmektir.

Hadisin ilk cümlesi اَتَّقِ “sakın” lafzıyla emir kipinde inşâi cümle formunda gelmiştir. Ardından diğer cümleler de اَتَّبِعْ “ardından yap” ve خَالِقِ “hoşça geçin” sözleri de emir kipinde inşâi cümle yapısında gelmiştir. Cümlelerin tür bakımından uyuşması, cümlelerin öznelere aynı olması, ayrıca cümleler arasında bağlaç kullanmamayı gerektiren özel bir durumun da bulunmaması sebebiyle cümleler vâv (و) atf harfiyle birbirine bağlanmışlardır. Bu üslûp, belâgat ilminde “vasıl” adıyla bilinir. Anlatımda bu üslûba başvurmakla, her bir cümlenin gösterdiği davranışın diğerlerinden bağımsız ve farklı olduğu kastedilmiştir.

Hadiste وَخَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقٍ حَسَنٍ “İnsanlara güzel ahlakla davranıp hoşça geçin” sözü خَالِقِ “...-la davranıp hoşça geçin” fiiliyle başlamakta ve bu fiille aynı kökten gelen خُلُقٍ “ahlak” ismiyle bitmektedir. Sözün başındaki bir kelimenin aynısının yahut benzerinin sözün sonunda tekrar edilmesi,

344 Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsine hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*, nşr. Şuayb el-Arnaût - İbrâhim Bâcis (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001), 1/451.

345 Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'in*, nşr. Ahmed Câsim Muhammed el-Muhammed vd. (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008), 350.

söze güzellik katan edebî sanatlardandır. Belâğatın bölümlerinden bedî‘ ilminde bu sanata “reddü’l-acüz ale’s-sadr”³⁴⁶ adı verilmiştir. Sözün sonunun başı ile bağlantılı olması, başı söylenince sonunun nasıl geleceğinin anlaşılır bir özellik taşıması, sözün belîğ olduğunun göstergesidir. Hadiste tekrarlanan öğe anlatıma edebî güzellik kattığı gibi “güzel ahlakla davranma, hoşça geçinme” anlamını da pekiştirerek bu anlamın zihne iyice yerleşmesini sağlamaktadır.

Cümlede iyilik; var olan bir şeyi yok etme, varlığını ortadan kaldırma yetenek ve gücüne sahip bir canlıya (insana) benzetilmiştir. Benzeyen (iyilik) söylenmiş fakat kendisine benzetilen (insan) söylenmemiş; onun yerine özelliklerinden “*silip yok etme*” davranışı ipucu olarak zikredilmiştir. Beyan ilminde bu özellikteki anlatıma “istiâre-i mekniyye”³⁴⁷ denir. Bu istiâre sayesinde Allah resulü (sav), kötülüklerin ardından yapılan iyiliklerin, kötülüklerin sorumluluk ve günahını tümüyle silip yok ettiğini yerinde, güzel ve etkili bir sözle haber vermiştir.

Hadiste وَأَتَّبِعَ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمَحُّهَا “*Kötülüğün ardından onu silip yok edecek iyiliği yap*” cümlesinde “iyilik”, silip yok etme (تَمَحُّو) fiilinin faili olarak getirilmiştir. Halbuki “iyilik” soyut bir kavramdır ve silip yok etme kudret ve yeteneğine sahip değildir. Dolayısıyla anılan davranışın faili olması mümkün değildir. Bu hal karinesi, sözde aklî/İsnadî mecaz³⁴⁸ üslûbuna başvurulduğunu göstermektedir. Burada “silip yok etme” fiilinin

346 *Reddû’l-acüz ale’s-sadr*: Lafız ve mana açısından aynı olan veya lafızları aynı, manaları farklı olan veya aynı kökten türeyen lafızparagrafın ilk ve son cümlelerinde veya şiirde beytin birinci ve ikinci dizelerinde zikretmektedir. bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 541; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 195; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 233; Kazvîni, *el-İzâh*, 294; Yahyâ b. Hamza, *et-Tîrâz*, 2/303, 3/281; Tefâtzânî, *el-Mutavvel*, 689; Bolelli, *Belâgat*, 455; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 363; İsmail Durmuş, “Reddû’l-acüz ale’s-sadr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), 34/521.

347 *İstiâre-i mekniyye*: Benzeyen ve benzetilenin, kendisinin tayin edilmesini sağlayacak, bir özelliği ile yapılan teşbihtir. bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 487; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 178; Kazvîni, *el-İzâh*, 234; Tefâtzânî, *el-Mutavvel*, 487; Abdurrahman el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-’Arabîyye*, 2/243-244; Bolelli, *Belâgat*, 92; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 194; İsmail Durmuş – İskender Pala, “İstiâre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 23/316.

348 *Aklî/İsnadî mecaz*: Bir alakadan Tefâtzânî, *el-Mutavvel*, 203–204 ötürü bir iş veya oluşun, gerçek failinden başkasına isnat edilmesi ve bu İsnadın hakiki olmasına engel bir karinenin bulunmasıdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 503; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 172; Abdurrahman el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-’Arabîyye*, 2/295; Kazvîni, *el-İzâh*, 31; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 28–31; Yahyâ b. Hamza, *et-Tîrâz*, 3/215; Bolelli, *Belâgat*, 160; Akdemir, *Belâgat*, 210; Durmuş, “Mecaz”, 28/220.

gerçek faili Allah'tır ve iyiliğin kötülüğü silmesinden maksat da Allah'ın yapılan kötülüğü bağışlamasıdır.³⁴⁹ Öte yandan kötülün silinip yok edilmesinden maksat da kötülüğün bizatihi varlığının tümüyle ortadan kaldırılması değil, Allah'ın, kötülüğün hemen ardından yapılan iyilik sebebiyle, günahın kalpte bıraktığı izi kalpten veya yazıcı meleklerin defterinden silmesidir.³⁵⁰

Hadiste *يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي* “*Ya Rasulallah bana öğüt veriniz!*” ifadesindeki emir fiil gerçek maksadı dışında istek, rica anlamında gelmiştir. Zira daha aşağıda konumda bulunan sahabenin insanlığın en üst konumunda bulunan Hz. Peygambere hakikaten emir vermesi mümkün değildir. Aynı şekilde *اتَّقِ اللَّهَ، وَأَتِيعِ السَّبِيَّةَ الْحَسَنَةَ، وَخَالِقِ النَّاسَ* “*Allah'a itaat ederek azabından sakın. Kötülüğün ardından iyiliği yap ve insanlarla hoşça geçin*” cümlelerinde gelmiş olan emir fiiller de gerçekten emretme maksatları dışında irşat etme; muhatabı faydasına yönelik belli bir tutum almaya yöneltme amacıyla söylenmişlerdir. Emir kipinin kendi asıl anlamı dışında başka bir maksatla kullanılması³⁵¹ edebî bir üslûptur. Bu üslûp sayesinde, fiillerin bildirdikleri işlerin muhakkak yapılması gerektiğine işaret edilmiştir.

Ayrıca hadiste iki zıt/karşıt durum; kötülük ve iyilik aynı sözde bir araya getirilmiş, bu suretle anlatımda “tıbak/tezat”³⁵² adı verilen bir söz sanatına başvurulmuştur. Burada zıtlar bir arada anılarak bu suretle iyilik ve kötülükten her biri diğerinden tamamen ayrılmış, belirgin hale getirilmiş ve zihinde iyice tutunmaları sağlanmıştır.

349 Münâvî, *Feyzü'l-kâdir*, 1/406.

350 Halid Abdulaziz ez-Zevî, *el-Belâgatü'n-nebevîyye fi'l-Erba'îne'n-Nevevîyye* (Sudan: Câmi'atu Ummi Durmân el-İslâmiyye, Kısmu'd-Dirâsâti'n-nazariyye, Yüksek Lisans Tezi, 1430/2009), 84.

351 Emir kipinin kendi asıl anlamı dışında başka bir maksatla kullanılması hakkında bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l- ulûm*, 428; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 152; Kazvîni, *el-İzâh*, 116; Muhammed el-Cürçânî, *el-İşârât*, 97; Yahyâ b. Hamza, *et-Tırâz*, 3/232; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 424; Bolelli, *Belâgat*, 239; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 80; Salim Öğüt, “Emir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), 11/120.

352 *Tibâk/tezat*: Anlam bakımından aralarında hakikaten veya mecazen zıtlık bulunan kelimelerin bir sözde bir araya getirilmesi sanatıdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l- ulûm*, 533; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 210; Kazvîni, *el-İzâh*, 255; Muhammed el-Cürçânî, *el-İşârât*, 207; Yahyâ b. Hamza, *et-Tırâz*, 3/281; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 641; Bolelli, *Belâgat*, 469; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 478; İsmail Durmuş, “Tezat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 41/58.

2.5. Hadis 5

«لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ وَلَا يَحْقِرُهُ التَّقْوَى هَاهُنَا». وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ «بِحَسْبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: دَمُهُ وَمَالُهُ وَعَرْضُهُ».

“Birbirinize haset etmeyiniz. Alıcısı olmadığınız halde fiyatın yükselmesi için birbirinizin satışını kızıştırmayınız. Birbirinizin satışından müşteriye kendi lehinize soğutup kaçırmayınız.³⁵³ Birbirinizden nefret etmeyiniz. Birbirinize sırt çevirip ilişkiyi kesmeyiniz. Kiminiz kiminizin satışı üzerine satış yapmasın.³⁵⁴ Allah’ın kulları, kardeş olunuz! Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona haksızlık etmez, onu ihtiyaç anında yardımsız bırakmaz ve ona aşağılayan, horlayan bir gözle bakmaz. Takva işte buradadır!” Bunu söylerken üç kere göğsüne işaret etti. “Kişiye kötülük ve fenalık olarak, Müslüman kardeşine aşağılayan, horlayan bir gözle bakması yeter. Müslümanın tamamı Müslümana haramdır: Canı, malı ve namusu.”³⁵⁵

2.5.1. Hadisin Vahdetin İnşası Bakımından Önemi

Hadiste belirtilen; birbirine haset etme, birbirinin satışını kızıştırma, birbirinden uzaklaşma ve nefret etme, birbiriyle ilişkiyi kesme gibi davranışların, Müslümanların kardeşlik ilişkilerine ve vahdetine zarar verici, yıkıcı etkisi ortadadır. Bu sebeple bu davranışlar Hz. Peygamber tarafın-

353 Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî et-Tûfî, *et-Ta'yîn fi şerhi'l-Erba'in*, nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman (Beyrut - Mekke: Müessesetü'r-Reyyân - el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998), 1/296; Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alf b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî, *el-Mu'in 'alâ tefehümü'l-Erba'in*, nşr. Dağş b. Şebîb el-'Acemî (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-eser, 1433/2012), 402; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 552.

Bu cümlenin “Birbirinizin satışından müşteriye kendi lehinize soğutup kaçırmayınız” anlamında olması da mümkündür. bk. Ahmed b. Ömer el-Kurtubî, *el-Müfhim*, 6/536; İbn Dakikül'îd, *Şerhu'l-Erba'ine'n-Neveviyye*, 117.

354 Bundan maksat, “Alışverişi iptal edip, aldığın ürünü iade et. Ben sana o ürünün daha iyisini daha ucuz fiyattan satarım” gibi sözlerle, yapılmış bir satışı bozularak Müslüman kardeşine zarar vermektir. Bu davranış yasaklanmıştır. bk. İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 556; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şaḥîhi Müslim b. Ḥaccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsî'l-'Arabî, 1392/1972), 10/158; İbn Dakikül'îd, *Şerhu'l-Erba'ine'n-Neveviyye*, 117; Muhammed b. İzzüddîn Abdillâtîf b. Abdilaziz Firiştâ, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne li'l-İmâm el-Begavî*, nşr. Nureddîn Tâlib (1433/2012: İdâretü's-sekâfeti'l-İslâmiyye), 3/420-421.

355 Müslim, *Müslim*, “el-Birru ve's-sıla” 32 (2564).

dan yasaklanmıştır. Öte yandan hadiste, birbirine haksızlık etmeme, aşağılamama, horlayan bir gözle bakmama, birbirini ihtiyaç anında yardımsız bırakmama gibi davranışlarda dile getirilmiştir. Öncekilerin aksine bu davranışların kardeşlik ve vahdeti onarıcı ve inşa edici etkisi aşıkardır. Müslümanların birbirleriyle ilişkilerini ve birbirlerine karşı davranışlarını iyileştiren ve geliştiren, kardeşlik ruhudur. Bu sebeple hadiste kardeşliğe vurgu yapılmış, müminlere müminlerle ilişkilerini her zaman kardeşlik ruhu temelinde kurmaları emredilmiştir.

2.5.2. Hadisin Belâgat Yönünden İncelenmesi

Hadiste *لَا تَبَاغَضُوا* “*Birbirinizden nefret etmeyiniz*” ifadesinde bildirilen nefret, kalbe ait bir duygudur. Duyguların istenildiği zaman oluşturulması veya yok edilmesi, dilediğince kullanılması, yönlendirilmesi mümkün değildir. Duyguları oluşturmak veya yok etmek, insanın imkan ve gücü dâhilinde olan bir davranış değildir. Bu sebeple bu sözle, hakiki anlam değil onun alakalı başka bir anlam kastedilmiştir. Bu, mecaz anlamdır.

Nefret, sebeplerin ortaya çıkardığı, getirdiği sonuçtur. Bu sözde, sonuç (nefret) söylenmiş fakat onunla, sonucu ortaya çıkaran sebep kastedilmiştir. Hakiki anlam (nefret) ile mecaz anlam (nefretin sebepleri) arasındaki ilişki müsebbebiyet alakası³⁵⁶ olduğundan geçen ifade de mecazın türü “mecaz-ı mürsel”dir.³⁵⁷ Buna göre, “*Birbirinizden nefret etmeyiniz*” sözü, “*Birbirinizden nefret etmenize yol açacak davranışlarda bulunmayınız!*” anlamındadır.³⁵⁸

Aynı şekilde *وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا* “*Allah’ın kulları, kardeş olunuz!*” sözünde geçen kardeş olmaktan maksat da hakiki anlamda kardeşlik değil-

356 *Müsebbebiyet*: Mecaz-ı mürseli meydana getiren alakalardan biridir. Sebebin ortaya çıkardığı sonucu söyleyip, onu ortaya çıkaran sebebi kasetmektir. bk. Muhammed el-Cürçânî, *el-İşârât*, 182; Kazvîni, *el-İzâh*, 208; Yahyâ b. Hamza, *et-Tirâz*, 2/75; Bolelli, *Belâgat*, 146; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 311; Akdemir, *Belâgat*, 215.

357 *Mecaz-ı mürsel*: Hakiki anlamın kastedilmesini engelleyen lafzî veya hal karinesi sebebiyle, benzerlik dışında bir alakayla hakiki anlamından başka bir manada kullanılan lafızdır. bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 473; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 172; Kazvîni, *el-İzâh*, 205; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 473; Bolelli, *Belâgat*, 144; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 291; Durmuş, “Mecaz”, 28/218.

358 İbn Dakîkul’id, *Şerhu’l-Erba’ine’n-Neveviyye*, 117; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-mübîn*, 554; İbnü’l-Mülakkın, *el-Mu’in*, 402.

dir. Zira hakiki anlamda kardeş, anne ve babaları ya da bunlardan birisi aynı olan kimsedir. Hadiste bu durumun emredilmiş olması ihtimali bulunmadığından burada kardeşlik hakiki anlam değil mecaz anlamdır. Anlatımda mecaz-ı mürsel sanatına başvurulmuştur. Aynı dine mensup olma ile aynı anne babaya mensup olma; din bağı ile kan bağı arasında ilgi kurulmuş ve “kardeş” kelimesi hakiki anlamı dışında aynı din bağıyla birbirine bağlı kimse anlamında kullanılmıştır. Ayrıca kardeşlik söylenmiş fakat onunla kardeşliğin gereği ve sonucu olan davranışlar kastedilmiştir.³⁵⁹ Buna göre, “*Kardeş olunuz!*” sözü, “Her biriniz diğerini öz kardeşi gibi benimseyin. Öz kardeşler nasıl birbirini karşılıksız seviyor, acıyıp esirgiyor, dayanışıyorlarsa, siz de birbirinize karşı kardeşliğin gereği olan davranışlarda bulununuz!” anlamındadır.³⁶⁰

Hadiste *حَسْبُ امْرِي مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقَرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ* “*Kişiye kötülük ve fenalık olarak, Müslüman kardeşine aşağılayan, horlayan bir gözle bakması yeter*” cümlesinde müsned (haber/يَحْسَبُ) müsnedün ileyh’inden (mübtedadan/أَنْ يَحْقَرَ) önce getirilmiştir. Müsnedin müsnedün ileyh’inden önce getirilmesi³⁶¹ bir söz sanatıdır. Anlatımda bu edebî üslûba başvurulmasının nedeni, muhatapta müsnedün ileyh’e dair merak ve heyecan uyandırmak ve böylece söylenenleri şevk ve dikkatle takip edip, iyice anlayıp kavramasını sağlamaktır.

Hadiste yasaklanan davranışları bildiren *لَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا تَبَاغَضُوا* “*Birbirinize haset etmeyiniz. Alıcısı olmadığınız halde fiyatın yükselmesi için birbirinizin satışını kızıştırmayınız. Birbirinizin satışından müşteriyi kendi lehinize soğutup kaçırmayınız. Birbirinizden nefret etmeyiniz. Birbirinize sırt çevirip ilişkiyi kesmeyiniz. Kiminiz kiminizin satışı üzerine satış yapmasın*” fiil cümleleri art

359 Beyan ilminde bu duruma sebebiyet denir. *Sebebiyet*: Sebebi söyleyip, sebebin meydana getirdiği sonucu kastetmektir. bk. Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 182; Kazvîni, *el-İzâh*, 207; Yahyâ b. Hamza, *et-Türâz*, 2/74; Bolelli, *Belâgat*, 145; Bulut, *Belâgat Terimleri*, 373; Akdemir, *Belâgat*, 214.

360 İbn Dakîkûl’id, *Şerhu’l-Erba’ine’n-Neveviyye*, 117; İbnü’l-Mülakkın, *el-Mu’in*, 404; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-mübîn*, 554.

361 Müsnedin müsnedün ileyhten önce getirilmesi hakkında bk. Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 321; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 121; Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât*, 69; Kazvîni, *el-İzâh*, 87; Yahyâ b. Hamza, *et-Türâz*, 3/230; Tefîzânî, *el-Mutavvel*, 353 Ayrıca takdim-tehir hakkında bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ’ilü’l-i’câz*, 106; Akdemir, *Belâgat*, 120.

arda sıralanmış ve vâv (و) atif harfiyle birbirine bağlanmıştır. Bu üslûba meânî ilminde vasıl denir. Cümlelerin türünün aynı (inşâî cümle) olması, öznelerinin aynı olması, yüklemeleri arasında benzerlik (yasaklama) ilgisi bulunması ve vâv (و) atif harfini kullanmamayı (fasıl yapmayı) gerektiren özel bir durum bulunmaması vasıl yapmayı gerektirmiştir. Ayrıca cümlelerin bu şekilde art arda dizilmesi söze edebî güzellik de katmıştır.

Aynı şekilde وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا “Allah’ın kulları, kardeş olunuz!” emir cümlesi de tür olarak inşâî cümle olduğundan ve öncesindeki bağlı olduğu cümlelerle benzer belâgat özelliklerini taşıdığından bu cümlede de vasıl yapılmıştır.

Yine لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ، وَلَا يَحْقُرُهُ “Ona haksızlık etmez, onu ihtiyaç anında yardımsız bırakmaz ve ona aşağılayan, horlayan bir gözle bakmaz” cümleleri de lafzen haberî cümle kipindedirler. Bu cümleler tür olarak aynı, özneleri aynı, aralarındaki ilgi aynı (olumsuzluk) olduğundan ve fasıl yapmayı gerektiren bir durum da bulunmadığından söz vasıl ile gelmiştir.

Öte yandan وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا الْمُسْلِمِ أَخُو الْمُسْلِمِ “Allah’ın kulları, kardeş olunuz! Müslüman Müslümanın kardeşidir” cümlelerinde ise, fasıl sanatına başvurulmuştur. İki cümle arasında tam bir ilgi (kardeşlik durumu) bulunması, ikinci cümle birinciyi mana bakımından pekiştirici nitelikte olması ve cümle türlerinin farklı olmasından ötürü burada fasıl yapılmıştır. Fasil üslûbu sayesinde söz ilgi çekici bir forma bürünmüş ve böylece muhatabın, sözü merak ve dikkatle takip etmesi hedeflenmiştir.

Aynı şekilde الْمُسْلِمِ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْلِمُهُ “Müslüman Müslümanın kardeşidir, ona haksızlık etmez” cümlelerinde de fasıl yapılmıştır. İki cümleden birincinin isim, diğerinin fiil cümlesi olması ve ikinci cümle birincinin anlam ve maksadını açıklaması yahut ikinci cümle birinciden dolayı akla gelebilecek “Kardeşliğin gereği nedir?” vb. muhtemel bir soruya cevap niteliğinde olmasından dolayı cümleler fasılla gelmiştir.

Hadiste üç yerde de iltifat sanatına başvurulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki، وَلَا تَدَابُرُوا وَلَا يَبِعْ، “Birbirinize sırt çevirip ilişkiyi kesmeyiniz. Kiminiz kiminizin satışı üzerine satış yapmasın” cümlelerinde meydana

gelmiştir. Söz, baştan itibaren, وَلَا تَنَابَرُوا، وَلَا تَبَاعَضُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَنَاجَشُوا، وَلَا تَبَاعَضُوا، وَلَا تَنَابَرُوا”*“Birbirinize haset etmeyiniz. Alıcısı olmadığınız halde fiyatın yükselmesi için birbirinizin satışını kızıştırmayınız. Birbirinizin satışından müşteriyi kendi lehinize soğutup kaçırmayınız. Birbirinizden nefret etmeyiniz. Birbirinize sırt çevirip ilişkiyi kesmeyiniz”* şeklinde ikinci kişiye hitap ederken, beklenmedik bir şekilde بَيْعُ بَعْضٍ عَلَى بَيْعٍ بَعْضٍ “*Kiminiz kiminizin satışı üzerine satış yapmasın*” denilerek üçüncü kişiye geçiş yapılmıştır. Aynı şekilde وَلَا يَبِّعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا “*Kiminiz kiminizin satışı üzerine satış yapmasın. Allah’ın kulları, kardeş olunuz!*” cümlelerinde de söz، وَلَا يَبِّعُ “*satış yapmasın*” ifadesiyle üçüncü kişiyle devam ederken, beklenmedik şekilde كُونُوا “*olunuz*” denilerek ikinci kişiye geçiş yapılmıştır. Yine söz en baştan الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ “*Müslüman Müslümanın kardeşidir*” cümlesine kadar fiil cümleleri halinde devam ederken birdenbire isim cümlesine geçiş yapılmıştır. İltifat sanatı sayesinde söze heyecan ve hareket katılmış ve muhatapların sözü ilgi ve merakla takip etmeleri ve söylenenleri iyice anlayıp kavramaları hedeflenmiştir.

Yine hadiste كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: دَمُهُ وَمَالُهُ وَعَرَضُهُ “*Müslümanın tamamı Müslümana haramdır: Canı, malı ve namusu*” sözünde de itnâb sanatına başvurulmuştur. كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ “*Müslümanın tamamı Müslümana haramdır*” cümlesinde Müslümanın Müslümana nesinin haram olduğu belirsizdir. Ardından getirilen دَمُهُ وَمَالُهُ وَعَرَضُهُ “*Canı, malı ve namusu*” sözüyle haram olan şeyler belirtilerek, sözdeki kapalılık giderilmiştir. Bu suretle, kapalı olan manayı anlayamamanın verdiği sıkıntının ardından onu tam kavramanın haz ve mutluluğu muhataba yaşatılmak istenmiştir. İtnâb sanatıyla, mananın farklı şekilde sunulması, öğrenmenin zevkli hale getirilmesi, söylenenlerin muhatap tarafından daha iyi anlaşılması ve zihne iyice yerleşmesi amaçlanmıştır. Yine bu sanat, Hz. Peygamberin, konuşmasında ele aldığı meselelere çok değer verdiğini, önemli görülüp üstünde durduğunu göstermektedir.

3. Sonuç

Hız. Peygamberin vahdetin inşası bağlamında değerdendirilebilecek hadislerinden bazıları üzerinde yapılan araştırma ve inceleme sonunda görülmüştür ki:

Vahdet, çokluktan tekliğe dönüşmek; küçük birçok iken, büyük tek olmaktır. Tek parça, bütün, büyük ve güçlü olmaktır. Vahdet; gelişme, kalkınma ve medeniyet demektir.

Bu bakımdan Hız. Peygamber (sav), Müslümanların vahdetine çok önem vermiş ve birçok hadisinde vahdetin inşasına ve muhafazasına yönelik tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerinde vahdete zarar verici, bozucu nitelikteki tutum ve davranışları yasaklamış; vahdeti inşa edici, güçlendirici tutum ve davranışları ise, emretmiştir.

Allah resulü (sav) Müslümanların vahdetini çok önemsemiş, bu durumu iman ve ahiret hayatıyla ilişkilendirmiştir. Aralarındaki her türlü ilişkiyi ve görüşmeyi kesmek, birbirinden uzaklaşmak ve görüşmez olmak suretiyle Müslümanların birlik ve beraberliklerine halel getirenlerin imanlarının tam olmadığını; diğer Müslümanlar cennete alınırken, aralarında dargınlık ve husumet bulunan kimselerin barışınca kadar cennete alınmayacaklarını haber vermiştir. Bu suretle Müslümanların vahdetinin dünya hayatında muhakkak inşa edilmesi, devam ettirilmesi ve güçlendirilmesinin gereğine işaret etmiştir.

Hız. Peygamber vahdete dair emir ve tavsiyelerini dile getirirken Arap belâgatının edebî üslûp ve sanatlarından olabildiğince faydalanmıştır. Böylece sözüne, edebî estetiğın yanında dinleyicide merak ve heyecan uyandıran ilgi ve dikkat çekici bir form ve çeşitli ince ve derin anlamlar kazandırmıştır. Anlatımlarında başvurduğu üslûp ve sanatlarla, muhatabının, söylediklerini usanmadan merak ve ilgiyle takip etmesini, iyice anlayıp kavramasını hedeflemiştir. Bundan başka, kullandığı edebî sanatlar hadislerinin belâgat bakımından değerini de artırmıştır.

Hız. Peygamber geçen hadislerinde görüldüğü üzere anlatımlarında belâgat ilminin birçok üslûp ve sanatını kullanmıştır. Bu çerçevede emir kipinin kendi asıl anlamı dışında başka bir maksatla kullanılması, fa-

sıl-vasıl, haberî cümlenin inşâî cümle yerinde gelmesi, icâz, iltifât, itnâb ve müsnedin müsnedün ileyh'inden önce getirilmesi gibi meânî ilminin üslûp ve sanatlarına başvurmuştur. Bunun yanında anlatımlarında aklî/ isnadî mecaz, istiâre-i mekniyye, kinaye ve mecaz-ı mürsel gibi beyân ilminin üslûp ve sanatlarından ve yine mübalağa, reddü'l-acüz ale's-sadr ve tîbâk/tezat gibi bedî' ilminin üslûp ve sanatlarından da faydalanmıştır.

Kaynakça

- Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve funûnühâ*. 2 Cilt. Dımaşk - Beyrut: Dârü'r'l-Kalem - ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 4. Basım, 1434/2013.
- Akdemir, Hikmet. *Belâgat: Meânî-Beyân-Bedî*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Arpaçukuru, Osman. “Meâller İltifât Sanatını Yansıtıyor mu? -Mâzi ve Muzâri Fiil Kipleri Arasındaki İltifât Sanatı Örneği-”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/3 (2020), 1429–1454. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1236171>
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat: Arap Edebiyatı -Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri-*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 6. Basım, 2011.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2015.
- Dağ, Mehmet. *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği: İltifat (Zamanlar ve Şahıslar Arası Geçiş)*. Ankara: Salkımsöğüt Yayınları, 2008.
- Durmuş, İsmail. “Fasıl”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/206. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Durmuş, İsmail. “İtnâb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/215–219. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1999.
- Durmuş, İsmail. “İltifât”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/152–153. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.

- Durmuş, İsmail – Pala, İskender. “İstiare”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/315–318. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Kinaye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/34–36. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Durmuş, İsmail. “Mecaz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/217–220. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Durmuş, İsmail. “Reddü’l-acüz ale’s-sadr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/521–522. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Durmuş, İsmail. “Tezat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/58–60. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî. *el-Muvaṭṭa*. nşr. Muhammed Mustafa el-A’zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî. *Şerhu Muvaṭṭai’l-İmâm Mâlik*. nşr. Tâhâ Abdurraûf Sa’d. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü’s-Sekâti’d-diniyye, 1424/2003.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî. *el-Câmi’u’s-şahîh*. nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr - el-Yemâme, 3. Basım, 1407/1987.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî. *el-Kevâ-kibü’d-derâri fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-turâsi’l-’Arabî, 2. Basım, 1401/1981.
- Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî. *Delâ’ilü’l-i’câz*. nşr. Mahmûd Muhammed Şakir. Cidde - Kahire: Dâru’l-Medenî - Mektebetü’l-Hancî, 3. Basım, 1413/1992.
- Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Mu’in ‘alâ tefehhümi’l-Erba’in*. nşr. Dağş b. Şebîb el-’Acemî. Kuveyt: Mektebetü Ehli’l-eser, 1433/2012.

- Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî es-Sübki. *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîşi'l-Miftâh*. nşr. Halîl İbrâhim Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1438/2017.
- Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî. *el-Câmi'u'l-kebîr -Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî. *es-Sünen (el-Müsned)*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî. *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Meşâbih (el-Kâşif 'an haka'iki's-sünen)*. nşr. Abdülhamîd Hindâvî. 13 Cilt. Mekke-Riyad: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1432/2011.
- Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 2. Basım, 1392/1972.
- Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Heytemî. *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'in*. nşr. Ahmed Câsim Muhammed el-Muhammed vd. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1428/2008.
- Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Şahîh-i Buḥârî*. 10 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-kübrâ'l-emîriyye, 7. Basım, 1323.
- Ebû'l-Abbâs Ziyâüddîn Ahmed b. Ömer b. İbrâhim el-Kurtubî. *el-Müfhim limâ eşkele min Telhîşi kitâbi Müslim*. nşr. Muhyiddin Dîb Müstü vd. 7 Cilt. Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelimi't-tayyib, 1417/1996.
- Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî. *Kûtü'l-muğtezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Nâsır b. Muhammed b. Hâmid el-Garbî. 2 Cilt. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-kurâ / Külliyyetü'd-Da've ve usûli'd-dîn, 1424. Doktora Tezi.

- Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Cem'ü'l-cevâmi'* (*el-Câmi'ü'l-kebîr*). nşr. Muhtâr İbrâhîm el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezheru'ş-şerîf, 2. Basım, 1426/2005.
- Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem er-Rüveyfî. *Lisâ-nü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. nşr. Yahyâ İsmâil. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *en-Nüket 'alâ Şahîhi'l-Buhârî*. nşr. Ebu'l-Velîd Hişâm b. Alî es-Su'aydenî vd. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2005.
- Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî. *Câmi'ü'l-'ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim*. nşr. Şuayb el-Arnaût - İbrâhîm Bâcis. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.
- Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî el-Kuşeyrî. *Şerhu'l-Erba'îne'n-Nebeviyye fî'l-eḥâdîsi's-şahîhati'n-nebeviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 6. Basım, 1424/2003.
- Ebü'l-Hasan Nûreddîn el-Heysemî. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.
- Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Battâl el-Kurtubî. *Şerhu Şahîhi'l-Buhârî li-İbn Battâl*. nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1423/2003.
- Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirḳâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişḳâti'l-Meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'ü's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, t.y.
- Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsaḩ*. nşr. Târik b. İvadullah. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, t.y.

- Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Ömer el-Kazvînî. *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 2. Basım, 1431/2010.
- Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücebî el-Bâcî. *el-Müntekâ şerhu'l-Muvaţta*. 7 Cilt. Mısır: Matba'atu's-Se'ade, 1331/1913.
- Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî et-Tüfî. *et-Ta'yîn fi şerhi'l-Erba'in*. nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman. Beyrut - Mekte: Müessesetu'r-Reyyân - el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419/1998.
- Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed İbn Ya'küb el-Mağribî. *Mevâhibü'l-fettâh fi şerhi Telhîşî'l-Miftâh*. nşr. Halîl İbrâhim Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1424/2003.
- el-Emîr Muhammed b. İsmâîl b. Salâh el-Hasenî. *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi'u's-şagîr*. nşr. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyad: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1432/2011.
- el-Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza el-Alevî et-Tâlibî. *et-Tırâzü'l-mütezzâmin li-esrâri'l-belâga*. nşr. eş-Şirbînî Şerîde. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Hadîs, 1431/2010.
- Halid Abdulaziz ez-Zevî'. *el-Belâgatu'n-nebeviyye fi'l-Erba'ine'n-Neveviyye*. Sudan: Câmî'atu Ummi Durmân el-İslâmiyye, Kıs- mu'd-Dirâsâti'n-nazariyye, Yüksek Lisans Tezi, 1430/2009.
- İbnü'n-Nâzım Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mâlik ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *el-Mişbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. nşr. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1422/2001.
- Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî. *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ Muhtaşari's-Sa'd*. nşr. Halîl İbrâhim Halîl. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1434/2013.
- Muhammed b. Alî b. Âdem el-Îtyûbî. *el-Baħru'l-muħîtu's-seccâc fi şerhi Şaħîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. 45 Cilt. Demmâm (Suudi Arabistan): Dâru İbni'l-Cevzî, 1436/2014.
- Muhammed b. İzzüddîn Abdillatîf b. Abdilazîz Firişta. *Şerhu Mesâbîhi's-sünne li'l-İmâm el-Begavî*. nşr. Nureddîn Tâlib. 6 Cilt. 1433/2012: İdâretü's-sekâfeti'l-İslâmiyye.

- Muhammed el-Emîr b. Abdullah el-Herevî. *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdu'l-behhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*. çev. Hâşim Muhammed Ali Mehdi vd. 26 Cilt. Mekketü'l-Mükerreme: Dâru'l-Minhâc -Dâru Tavki'n-necât, 1430/2009.
- Öğüt, Salim. “Emir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 11/119–121. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Özdoğan, Mehmet Akif. *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Özdoğan, Mehmet Akif. *Arap Gramerinde Mecâz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Özsoy, Abdulvahap. “Mümin Ülfet Eden ve Kendisiyle Ülfet Edilendir”. *Diyanet Aylık Dergi* -/345 (Eylül 2019), 40–41.
- Rüknüddîn Muhammed b. Alî el-Cürcânî. *el-İşârât ve't-tenbîhât fî 'ilmi'l-belâga*. nşr. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, 2. Basım, 1432/2011.
- Sa' deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî. *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*. nşr. Abdülhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 3. Basım, 1434/2013.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. “Îcâz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/392–393. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000.
- Tabl, Hasan. *Üslûbu'l-iltifât fî'l-belâgati'l-Kur'âniyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1418/1998.
- TDV İslâm Ansiklopedisi*. 45 Cilt. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Muhtasarül Meani*. çev. ve dipnotlar: Mehmet Ali Arslan. Diyarbakır: Seyda Kitabevi, 2015.
- Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn el-Münâvî. *Feyzü'l-kâdir şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübrâ, 1356.

Emniyet Halkalarını Birleştirmek: Vahdetin İnşasında Nebevî Usul

Özkan ÖZTÜRK

Dr. Öğretim Üyesi,

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Enfüsten Âfâka, Ben'likden Biz'liğe, Birlikten Birlikteliğe

İnsanoğlu, kendini bilme ve tanımaya yönelik eşiği, öncelikle “*Ben kimim?*” sorusunu kendisine sorarak geçer. İnsan için en temel bilişsel veri, benlik bilgisi ve öz-bilinçtir. Kendini bilme-tanım ve belirleme-tanımlama ile insan kendi varlığını, müstakil bir “oluş” olarak, farklı oluşlardan ayırarak bilir. İnsan kendini ancak bağımsız ve otantik bir oluş olarak tanımladığında kendisine “*Ben*” diyebilir. Bu nedenle insanın kendi ile ilgili ilk tanımı kendisine “*Ben*” demesidir. Ya da “*Ben, benim.*” yargısıyla, bilen özne ile bilineni karşı karşıya getirmesidir. Bu manada insan, kendi “*Ben*”ini soyutlayarak, imgeleştirerek onu kendisi ile özdeşleştirebilen bir varlıktır. Yani insan kendini “*Ben*” olarak bilen, kendisine “*Ben*” diyebilen bir varlıktır. İnsan kendi kendisi açısından mutlaklığını burada işaretler. Benlik sınırı çekildikten sonra benliğin ötesi artık “*ben-olmayan*”ın alanıdır. Ben'lik hem kendilik hem de başkalık anlamında bir ayırım kategorisidir. İnsanın kendini algılaması, ötekini bilmesinin de başlangıcıdır. İnsan kendisini “*Ben*” olarak bildiğinde kendisini tekil ve ferdî olarak bir vahdet formu içerisinde bilmiş, kendisini bir “birlik” olarak tanımlamıştır. Bu, bilincin en yüksek ve en temel çıktısıdır.³⁶²

362 Bir şeyi bilmenin üç imkânı vardır: Kendi olarak bilmek (ene), ötekisi olarak bilmek (hüve), ötekilerle ilişkisi içerisinde bilmek (mâhiyet). Kısacası bir şey Ben'lik, O'luk ve Ne'lik bilgileri ile bilinebilir. Bu bilgi verilerinin yargısal yapısı, ilkinde “*Ben, Ben'im.*”, ikincisinde “*O, ben olmayandır.*”, üçüncüsünde ise “*O, ne ise O'dur.*” şeklinde ifade edilebilir. Tevrat'ta Tanrı kendisini “*Kendisini kendisi olarak bilen*” şeklinde tanımlar. Yani Tanrı'nın ilk adı “*kendisine Ben diyen*” şeklindedir. “*Musa şöyle karşılık verdi: İsraililere gidip, 'Ben'i size atalarınızın*

Vahdet “bir ve tek olmak, tek kalmak” anlamındaki “*vahd*” kökünden mastar olup “birlik, teklik, bütünlük” anlamında kesretin/çokluğun karşıtıdır. İnsan kendine fert ve bir (vâhid) adını vererek kendini kurar. Yani insanın ilk adı “Ben”dir. Varlık ve birlik kavramı insan bilincinden çıkan ilk kavramlardandır. Bu yönüyle insan, kendi bilincini “bir” olarak tanımladıktan sonra ancak bütün varlığı tasarlayabilir. Bir birlik olarak “Ben” ayrımı, çokluğun içerisinden sıyrılıp ayrılan faal bir ‘ben’ tarafından yapılan bir ayrımdır. Bilincimiz, kendini bize bir anlama ve idrak etme merkezi olarak sunar. Dolayısıyla mantıkî bir ilke olan *özdeşlik* (Ben, benim.) de bilinçten türer ve aslında bu özdeşlik insanın kendini bir birlik olarak tanımlamasının da aklî temelidir. Yani hayata, bilinç temelinde kurulan bir vahdet algısı ile geliriz. Vahdet ve ferdiyet, benlik ve bilincimizin ilkesidir. Hayatta gerçekleştirdiğimiz bütün tercihleri, bu Ben’in bilinçli seçimleri olarak kendimize layık görürüz. İnsan kendi tasarısıdır. Bütün yapıp etmelerimiz Ben’in bu özgünlük alanı içerisinde gerçekleşir. İnsan kendini özgür bir varlık olarak bilir. İnsanın iradesi, kendisini bilmesinden kaynaklanan bir bilince tabîdir. İnsan “Ben” diye bildiği şey ne ise, onun örgütlediği bütün bilme verileri üzerinden kendini âlem açar, fiille getirir. Bu yönüyle de insan, eyleyen bir varlıktır. Eylemde bulunan ve bu eyleyişinin ilkesini, irade olarak kendinde saklayan bir varlıktır.

Kendini anlamak ya da kendi mana kümesini bulmak, kendimizde saklı olan imkânların olduğunu keşfetmekle başlar. İnsan kendisini ben

---

tanrısı gönderdi’ dersem, ‘Adı nedir?’ diye sorabilirler. ‘O zaman ne diyeyim?’ Tanrı, ‘Ben Ben’im’ dedi, İsraililere dedi: “Beni size ‘Ben Ben’im’ diyen gönderdi.” Tevrat, Çıkış, 3:13-14. Tevrat’ta Tanrı’nın ne’liğine işaret eden bilgi ise “*atalarınızın tanrısı*” şeklindedir. Kur’ân’da ise Allah kendisini “*kendisini kendisi olarak bilen*” olmasının yanında, ne’liğe işaretle “*kendinden başka ilah olmayan*” şeklinde nitelendirir: “*Muhakkak ki Ben, Ben olan Allah’ım. Ben’den başka ilah yoktur.*” Tâ-hâ, 20/14. Hz. Mûsâ (as) ise kendini “*kendini kendi olarak bilen mutlak Ben*” ile ilişkilendirir. “*Mutlak Ben’e işaretle ben (Hz. Mûsâ) olan*” bir peygamber olarak gönderilmiştir. Bu anlamda Hz. Mûsâ (as) “*O (kendine Ben diyen), ne ise Ben O’nun elçisiyim.*” şeklinde bir bilgi verisi ile tanımlanabilir. Dolayısı ile kendisini “Ben” olarak bilmek, Tanrı’da olduğu gibi insan için de en temel bilinç verisidir ve insanın en üst bilinci kendisini “Mutlak Ben” ile ilişki içerisinde tanımlaması ile kurulabilir. Öte yandan çağdaş seküler düşüncenin önemli bir tanımlayıcı özelliği ise, düşüncenin “Mutlak’tan arındırılması olmakla birlikte, o, meydana gelebilecek boşluğu doldurabilecek alternatifler önermek yerine, bu boşluğu her türlü ‘sahte mutlaklarla’ doldurmayı önermektedir. bk. William Stoddart, “Anlamsızın Ardındaki Anlam”, *Kutsalın Peşinde: Geleneğin Işığında Modern Dünya (içinde)*, ed. S. Hüseyin Nasr-Katherina O’Brien, trc. Süleyman Erol Gündüz (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 12.

olarak bildikten sonra ikinci bir biliş süreci başlar. Ben-olmayı, ötekini, diğer varlıkları bilir. Diğer insanları, melekleri, Rabbini bilir. İkinci bilme serüveni ise benim oluşum, izlenimlerim, öne sürümlerim, anlam yüklemelerim dışında da bir hakikatin var olduğunu bilmektir. İnsan kendi dışının farkına varır. Yani insanın mutlak bir beni vardır ki bu öznel dünyadır. Fakat bunun dışında bir de ben-olmayan bir şey var ki orası bütün varlık alanıdır. İnsan bu öznel dünyayı aşır herkesin katıldığı bir nesnel dünyaya dâhil olur. Burası benlik tasarımıımızın da içinde yer aldığı varlık fezasıdır. İnsan ötekiler dünyasından yalıtılmış bir özne değildir. Ötekiler dünyasını da kavramak ve oranın çağrılarını da kulak vermek, dâhil olmak gerekir. “*Bir varlığın ben olabilmesinin en açık işareti, başka benlerin çağrılarına cevap vermesidir.*”³⁶³ Dünya, zaten her zaman başkalarıyla paylaştığım bir dünya olmak durumundadır. İnsan başkalarının da olduğu bu dünyada, özgürlük ve iradesini sınırlanmış olarak görür. Çünkü “ben-olmayan” irademin imkânsızlığı olabilir. Artık öznel benimden üreyen fiillerime, dışındaki bir dünya müdahale etmeye, onu sınırlandırmaya başlamıştır. Kendi benimle artık senli-benli değişimdir.

Kendimi bilmem düşünmemdi, başkalarını bilmeye başladığımda ise eylemlerim ortaya çıkmaya başlar. Kendi fiillerimi hep bir başkalarının da var olduğu bir alanı öngörerek gerçekleştiririm. Beni ben yapan süreç de işte tam bu noktada tekrarlanır. Yani kendi benimi, nesnel benlik alanına taşımamla, kendimi bilmem yeniden başlar. Kendimi eyleyen, fiilde bulunan bir varlık olarak bilirim ve keşfederim. Bu, şöyle bir örnekle açıklanabilir: Henüz evlenmeden kendimi bir baba olarak düşünebilirim. Fakat bu bilme türü, düşünmeden ibarettir sadece. Fiilî gerçekliği yoktur. Oysaki gerçekten baba olduğumda kendimi bir eylemin yani babalık bilincinin ve yüklemine içerisinde bilirim. Bu biliş daha gerçek bir öz-bilinç oluşur. Benliğim kendini bir “etkinlik” olarak ancak nesnel dünyada tanır. Dolayısı ile eyleyerek bir “etkinlik” olarak var olurum. Başka insanları, varlıkları da kendim gibi düşünür ve tasarlarım. Bu zemine girdiğimde başkaları etkinliklerimi sınırlar ve irademe bir engel teşkil eder. Ben de onlar için sınırlandırıcı bir özne olurum. Yani nesnel dünyamızda, öznel

363 bk., Mehmet S. Aydın, *İslâm'ın Evrenselliği* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000), 172-173.

dünyamızdaki kadar özgür değildir. Karşımızda ben-olmayan vardır. Aklımızda ise sorular ve kaygılar oluşmaya başlar. Nasıl davranmalıyım ben-olmayana; ötekine, tüm varlık âlemine?³⁶⁴

İnsan kendini tasarlayıp bilinci ile kendinde bir vahdet inşa ederken ötekini tanıdığı anda bu teklik ve bütünlük algısı dönüşür. Çünkü artık ötekini de tanımıştır, çokluğun içine düşmüştür. Dış dünyaya katılarak herkesin bir başkası olduğu “birlikte-varoluş” alanına girmiştir. Burası başkalık/fark kavramının yok edilemediği bir birliktelik alanıdır ve insan burada farklı iradelerin varlığından kaynaklanan bir diyalektiğin içine girer. İnsan birlikten, çokluk alanına çıkar. Çünkü herkes bir başkasıdır ve dışımızdaki kamusal ve kolektif alanlarda artık benliğimizde olduğumuz gibi olamayız. Ötekini tanımak, kendimin karşısına bir ben-olmayı, ötekini vaz etmek demektir. Öteki, benim mümkün bütün eylemlerimi kısıtlar ve sınırlandırır. İradelerin karşılaşması ve farkın yok edilememesi insanda utanma, tedirginlik, endişe, tereddüt, çatışma, sınırlanma gibi ruh durumları oluşturur. İşte tam bu noktada kendini bir vahdet/birlik olarak tanımlayan insan kaygının içine düşer. Bu durum cevabını vermem gereken sorular ortaya çıkarır: *Başkalarının da olduğu bir dünyada kendime layık eylem nedir; olası imkânlar arasından kendimi nasıl seçmeli, belirlemeliyim? Başkalarının varlığı, kendi ferdiyetimdeki vahdetim ve*

364 İbnü'l-Arabî'ye göre insanın ilk belirlenimi gayrılıkla, başkalıkla, ötekilikle ilişkilidir. Nitekim insan, ilmî varlıktan, aynı varlığa zuhur ederek ayrı, öteki, başka bir varlık olmuştur. Allah'ın irade ve ihtiyar ettiği ilk mevcut küllî ruhdur. Allah, ilk yarattığı cevhere celâl nazarıyla bakmış o cevherde hayâ ederek erimiştir ve onda saklı olan su âleme yayılmıştır. Avni Konuk bu durumu “*Allâh Teâlâ büyük bir beyaz inci yarattı; celâl ve heybet nazar etti; hayâdan eridi; onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ondandır bir duman hâsıl oldu; semâvâtı dumandan ve arzı onun köpüğünden halk eyledi. İmdi onun arzı su üzerinde vâki' oldu*” şeklinde zikrettiği bir hadis üzerinden açıklar. Buna göre Allah, mutlak vahdet mertebesini temsil eder. Büyük beyaz inci ile insanî hakikat olan aklı evvel mertebesi (mertebe-i vâhidiyet) kastedilir. Hak bu mertebeye celal ve heybet nazarı ile yönelmiş ve buradan mertebe-i gayriyyet olan ruh mertebesi zuhur etmiştir. İkiliğin zuhuru da hayâ ile temsil edilmiştir. Burada varlığın zuhurunun merkezindeki ilk tepkinin hayâ olması önemlidir. Çünkü ikilik ortaya çıkmıştır ve varlığın zuhurunun ilk aşamasını gayriyyet (ben ve ben-olmayan) olmuştur. Meratibu'l-vücüd taksiminde Hak ile kulun ayrıştığı mertebe (gayriyyet) ervâh mertebesidir. Burada “elestü” denilmiş ve yine burada “belâ” denilmiştir. İkiliğin zemini, başkalık, ötekilik, konuşma, özne-nesnelik, senlik-benlik nisbetleri hep bu mertebededir. Böylece mutlak varlık ile zafî varlıklar arasında bir başkalık ortaya çıkmıştır. Celal ve heybet nazarı şeklinde zikredilmesinin sebebi de bu farklılık, başkalık ve ötekilik ile ilişkilidir. Yoksa cemel tecellisinde gayriyyet perdesi yoktur bk. Ahmed Avni Konuk, *Tedbirat-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı (İstanbul: İz Yayınları, 1992), 1.; Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz. Osman Türer, Mustafa Tahralı, Sâfî Arpağuş (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 4/137, 375-376.

biricikliğim merkezinde inşa ettiğim benlik anlayışında nasıl bir tedirginlik oluşturur? Başkalarının eylemlerinden kendimi nasıl korumalıyım, ötekinin ve onun imkân dâhilinde olan eylemlerinin bende oluşturduğu tedirginliği nasıl giderebilirim? Bunu aşmak için kendimi nasıl bir psikolojik düzene ait hissetmeliyim? Bu düzen toplumsallığın içinde nasıl inşa edilir?

İşte bu noktada insanın hisleri yeni bir kavrama ihtiyaç duyar. Ötekinin olduğu bir yerde artık vahdet kavramının fiilen tasavvur edilmesi ve yeniden kurulabilmesi için başka bir kavrama ihtiyaç vardır. Çünkü ötekinin varlığı ile ikilik/kesret ortaya çıkmış ve vahdet tasavvuru fiilen parçalanmıştır. Vahdet, artık çokluk içerisinde yeniden tesis edilecek bir vazifeye dönüşmüştür. Bu vazife insan bilinci için vazgeçilmez önemdedir. Vahdet, çokluk içerisinde yeniden kurulmalıdır. Bu artık ben üzerinden kurulabilecek bir şey değil, çokluğu da içine alan ama vahdet fikrini de dışlamayan bir kavrama, ihtiyaçla gerçekleştirilebilir. Bu sebeple bir “Biz” fikrine ihtiyaç vardır. Birlik’ten Birliktelik’e geçilmesi gerekir. Yoksa çokluk ve parçalanmışlık insanın bilincini yaralar, hislerini tedirgin eder. Çokluğun anaforunda dağılan hisler, ancak bir “Biz” formu içinde emniyet ve güven duygusu üreterek itminana kavuşabilir. Demek ki insanın bilinç süreçleri vahdete, hissiyat alanı ise emniyete ihtiyaç duyar. Çünkü yaşam ötekini yok edip, kendi iradesini egemen kılma yönünde bir motivasyonu da içerir. Beşerin eylemlerinin temelinde başkalarına üstün gelmek de vardır.³⁶⁵ İnsan kendiliğindeki arzu akışlarını başkalarına da taşıyarak (tuğyan) ötekini zapt eden ve haddini aşan da bir varlıktır. Nitekim Kur’ân’da “*Sakin mizanda taşkınlık etmeyin.*”³⁶⁶ âyetinde ifadesini bulan “tuğyân” kavramı taşmak, kontrolden çıkmak, haddini aşmak aşırı olmak anlamlarında kişinin dışına yönelişindeki bir tiranlaşmaya,

365 İbn Haldûn insanın insana karşı ürettiği bu saldırgan tutumu tagallüb olarak tanımlar. Tagallüb insan benliğinde bir tabiat olarak bulunur. Ben’likten toplumsal alana evrilir. Burada kendini gerçekleştirecek bir asabiye içinde Biz’lik potansiyeli de bulur. Psikolojik bulunuş, kendini sosyolojik süreç içerisinde gösterir. Tagallüb bir asabiye içinde gelişirse ötekileri bastırmaya yönelik bir güç olarak belirirken tersinden de kurduğu hegemonya ile düzen sağlayıcı bir imkân olarak ortaya çıkabilir. bk. Özkan Öztürk, “Yanılığın Kesinliğinden Yenilginin Diyalektiğine: İbnü’l-Arabî ve İbn Haldun’da Galibiyetin Sosyolojik ve Metafizik İletleri”, *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 3/1 (2018), 109.

366 Rahmân 55/8.

bozucu, tahrip edici, yıkıcı bir taşkınlığa işaret eder. Ya da insan kendini başkalarına kilitleyerek olana bitene ilgisiz kalma yönünde, ünsiyet karşıtı bir benlik kavrayışı da benimseyebilir. Bu, kendi benlik dairesi dışında kimseye ihtiyacı olmadığını (istiğna‘) iddia eden ve Kur’ân’da “*Varlığında kendisini kimseye muhtaç görmeyerek tenezzül etmeyene gelince.*”³⁶⁷ ve “*Gerek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar.*”³⁶⁸ şeklinde ifadesini bulan müstağni benliktir. Bu benlik diğer benlere karşı soğuk, yabancılaşmış ve tenezzülsüzdür. Güven ihtiyacı konusunda kendini ötekilere kilitlemiş ve kendini yıkıcı bir atomize varoluşla vahdet tecrübesindeki derin coşkuya iştirak etmekten mahrum bırakmıştır.³⁶⁹ Bu yönüyle insan Thomas Hobbes’un (ö. 1679) ifadesiyle “*İnsan, insanın kurdudur*” ve Jean Paul Sartre’in (ö. 1980) deyimiyle “*Başkaları cehennemdir*” şeklinde bir pozisyonda durur. Başkaları irademizin iflasıdır. İrade özü itibarıyla talep esası üzere kuruludur. İnsan her şeyi kendi özü için arzular. Kendini tamamlamak için ötekine ihtiyacı olduğunu koşulsuz ve dolaysız olarak benimsemeye alışkın değildir. Ötekini, kendisinden uzak tutan bir sınırla algılar ve onu iter. Özgürlüğü birlikte betimlemekten ve birbirlerinin özgürlüklerine iştirak etmekten kaçınır. Peki, insanı ötekiyle ve ben-olmayanla hangi kavram temelinde buluşturmak ve barışı nasıl tesis etmek gerekir?

İslam’ın ve Hz. Peygamber (sas)’in âlemde vahdetin inşasına dair koyduğu ilkelere baktığımızda insanî birlikteliği *emniyet* kavramı merkezli temellendirdiğini görürüz. *Emn* kelimesi, emin olmak, doğru olmak, emniyette ve güvende hissetmek, gelecekte endişe duymamak, varlığı ile ilgili bir kaygı taşımamak anlamlarına gelir. Korkunun, tereddüdün, tedirginliğin zıddıdır. *Îmân*, kelimesi de aynı anlamsal çerçeveye dâhildir. *Îmân*, inanmak, güven vermek, güvende olmak, tasdik etmek, korkusuz ve huzurlu olmak demektir.³⁷⁰ Aynı kökten gelen kelimelerden *te’min* et-

367 Abese, 80/5.

368 Alak, 96/6-7.

369 Tuğyan ve istiğna hakkında ufuk açıcı değerlendirmeler için bk. Sadık Kılıç, “İbadetlerdeki Fıtrî Varoluşsal Vahdet Boyutunun Toplumsal İttihada Katkısı”, *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesi Dini Söylemin Önemi Tartışmalı İlmî Toplantı 16-18 Ekim 2015* (2016), 58-64.

370 bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: tsz.), 13/21; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhît* (Beyrut: 1986), 1518. el-İsfehânî, *Müfredât* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife: 1426/2005), 35-36. Murat Sülün,

mek ise, güven vermek, güvenlik garantisi altına almaktır. Bu garantiye *emân*, bunu gerçekleştirene *emîn*, yani güvenilir kimse denilir. Vahdet, psikolojik anlamda bilinci inşa ettiği gibi, emniyet/güven de hissiyatı yani duygu dünyasını yapılandırır. İnsan bilinç olarak, birlik olarak var olur fakat ötekinin ortaya çıktığı anda bu bilinçte meydana gelen ikilik tasavvuru insanı afâkî düzlemde ve fiiller alanında sınırlar. Bu anlamda insan ikilikten hatta çokluktan kaygılanan, korkan, tedirgin olan, endişelenen bir varlık haline gelir. İnsan güven arayışı içinde olan bir varlıktır. Bu sebeple insan kendini güvende tutmak için, kendinde hazır bulunduğu koruyucu işlevleri ortaya çıkarmaya teşebbüs eder. Emniyet/güven duygusunu tabiatında keşfettiği bazı işlevlerle sağlamaya çalışır. Bu işlevler sıklıkla şehvet ve gazap fakülteleri olur. Şehvet menfaatin celbine, gazap mazarratın yani zararların def'ine hizmet ederek kendini güvende kılmaya hizmet eder. Vahdetten ayrılmanın ve ikiliğe düşmenin doğurduğu en büyük problem, insanın güvende olma kaygısı içine atılmış bir varlık olmasıdır. Aklîlikten, bilinçten uzaklaşarak şehvet ve gazap gücünün kontrolünde bir varlık oldukça vahdetten uzaklaşır. Dolayısı ile varoluş, ikilikten kaçış ve emniyetin tesisi ile kurulan bir güven sığınağı bulma arzusudur. Yani bilinçte vahdet ve histe ise güven ihtiyacı, insan benliğinin bütün yapıp etmelerinin, bütün eylemelerinin temel arayışıdır. İslam'ın ve hususen Hz. Peygamber (sas)'in inşa ettikleri nizamın temeli de bu iki kavramı psikolojik ve sosyolojik olarak diri tutmaya ve buluşturmaya yönelik bir çabadır.

İslam, benlik bilgisinin temeline başkalarıyla ilişkiyi koyar. İslam insanın öz-bilincini, ben idrakini öteki ile karşılaştığı alanda da kurmayı teklif eder ve insanı hem ötekini hem kendini bilebilen bir varlık durumuna yükseltir. İslam, yaşamı asla bir ego temelinde değerlendirmez. Egoyu övmez, yüceltmez. Başkalarını ben'in ikizi görür. "*Mümin müminin aynasıdır.*"³⁷¹ Âlem bir çokluktur ve sosyolojik alanda bir etkinlik olarak var olduğumuzda fiillerimizde bu çokluğu rahatsız etme hakkımız yoktur. Var olmanın bir şartı da fiillerinde güven temelli bu düzende yer

---

Kur'an-ı Kerim Açısından İman Amel İlişkisi (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015) 52.

371 Ebû Dâvûd, "Edeb", 49; Tirmizî, "Birr", 18.

almaktır. Mümin, bütün âleme güven veren kimseye dönüşmeli ve varlığa muamelesinde eylemlerinin ilkesi emniyet olmalıdır. Dolayısı ile müslümanın varoluşu temellendirdiği en içerikli ve esaslı kavramlar vahdet ve emniyettir. Biri düşüncenin/bilicinin diğeri etkin bir varlık olarak hissiyatımızın güvenliğini tesis eder. İlki kendimizi bilmek, diğeri ötekini bilmek üzerine kuruludur. Bu açıdan bakılınca vahdet ve emniyet kavramları, ayrılmaz bir bütün olarak İslam mesajının ana kasnağı niteliğindedir. Biri olmadan diğeri inşa edilemez. İslam düşüncesi ve tarihsel pratiği ile vahdeti, dört emniyet halkasının birbirine ekleyerek kurmuş, bizleri de çağlar ötesinden bütün zamanlarda bu programa davet etmiştir.

Emniyet Halkaları

el-Mü'min

Öncelikle ifade etmek gerekir ki İslam perspektifinden toplumsal birlikteliğin esası olan güven/emniyet unsurunu ikame eden bizzat Allah'tır. Allah zâtını *el-Mü'min* olarak nitelendirmiştir.³⁷² *el-Mü'min* ismi, güven veren anlamında tedirginliği, korkuyu, tereddüdü ortadan kaldıran mutlak ilkeye ve çokluğu bir arada tutacak imkâna işaret etmektedir. *el-Mü'min* "güven içinde bulunmak, korkusuz olmak" anlamındaki *emn* (emân, emânet) kökünün "if'âl" kalıbından türeyen bir isimdir. "*İnanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, onları korku ve endişeden emin kılan, vaadine güvenilen*" manalarına gelir.

İnsanın kendi benlik kavrayışını ve ötekilerin varlıktaki konumlarını temellendireceği istinat noktası Allah'ın *el-Mü'min* isminin ortaya çıkardığı güven ve emniyet nispetleridir. *el-Mü'min* vasfı, insanın kendini bir vahdet olarak tanımlaması ve ötekinin bu birlik algısını yok edecek potansiyeli taşımaya tehdidine karşı temelde üç şeyi güvence altına alır:

Öncelikle tanrı fikri hakkında bir güvence sunarak inanç konusunda insandaki tedirginliği giderir. İnsan iman ederek kendi aklını, hayâlini ve vehim kuvvetini, *emniyetli* bir inanç ilkesine teslim etmiş olur. "*İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.*"³⁷³ Çünkü şirkteki

372 Haşr 59/23.

373 En'âm, 6/82.

çokluktur ve çokluğun doğası çatışma ve tereddüttür. Nitekim Hz. İbrahim (as)’ın “*kaybolup gidenler*” olarak tanımladığı sahte tanrıların oluşturduğu inanç yelpazesindeki kargaşa ve endişeden³⁷⁴ güvenlik iklimine varış, ancak haniflik psikolojisi ile gerçekleşebilir. Hanif olmak, inanç konusunda güvenle dolan kalbin emana, temine ve itminana dolayısı ile tevhide ulaşmasıdır. Buna işarette İbrahim (as) “*ben batanları sevmem*” derken imanın bir sevgi, muhabbet ve işrak (doğuş) arayışı olduğuna da işaret etmiştir.³⁷⁵

İman, insan Ben’indeki psikolojik ihtiyaçlar yok sayılarak inşa edilemez. Zaten Hz. İbrahim, (as), Rabbi ile olan “*Ey Rabbim! Ölüye nasıl hayat verdiğini bana göster!*” demişti. O da, “*Yoksa inanmıyor musun?*” diye sormuştu. İbrâhim, “*Evet, inanıyorum ama kalbim tamamen doyuma ulaşsın*”³⁷⁶ şeklindeki diyalogunda insan psikolojisinin güven ve itminan ihtiyacına da işaret etmiştir. Bu sebeple güven veren ve güven duyulan (el-Mü’min) olarak Allah’la, nesnelere (ay, yıldızlar, güneş ve putlar) kurulan irtibatlar gibi iletişime geçilmez. Zaten bu tür nesnel ve somut tanrı arayışları güvenin verdiği aracısız ilişki biçimini teklif dahi etmez. Birçok millet tanrılarını antropomorfik/teşbihî bir tavırla insan benzeri tasavvur etse de bu tanrıların insan ile mücadelelerindeki ötekileştirici ve cebredici tutum hemen göze çarpar. Oysaki tanrıyla ancak yüce bir zât ile karşılaşarak, yüz yüze gelerek³⁷⁷ ve bu yüzleşme ile girilen bir güvenlik alanı içinden iletişim kurulabilir. Güveni bizzat tanrının huzurundan almak gerekir. İmanın en hayati talebi güvendir. İmanın güven esaslı bir sen-ben ilişkisi zemininde gelişmesi gerekir ki *el-Mü’min* ismi müminleri

374 En’âm, 76-79.

375 bk. Elmalı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sd. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (İstanbul: Azim Dağıtım, Zehraveyn, [t.y.] 3/453.; Mehmet S. Aydın, *İslâm’ın Evrenselliği* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000) 127. Öte yandan Allah kelimesinin kökenindeki sevgi vurgusu hakkında bazı görüşlere işaret etmek yerinde olur. Buna göre “Allah” kelimesi “*Adam başka birine sığındı [elihe] ve o da onu korudu*” kullanımından türemiştir ki âlehehû kullanımı “onu korudu” ve “onu emin kıldı” anlamındadır. Yahut “*Deve yavrusu sevdi/istedi [elihe]*” kullanımından türemiştir. Buradaki durum, süten kesilmiş deve yavrusunun annesine aşırı sevgisini ifade eder. Dolayısı ile Allah ile kulu arası ilişkinin zemini de sevgidir. bk. Molla Câmî, *Tefsîru Molla Câmî*, çev. Davut Ağbal (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayinevi, 2020), 74-75.

376 Bakara, 2/260.

377 “*Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben ortak koşanlardan değilim.*” el-En’âm, 6/79.

bu alana çağırır. Bu davetle gerçekleşen buluşma, müminin ferdiyetini parçalamaz ve hatta hayatın içerisindeki diğer varlıklarla kurulan bütün temasların üzerine de bir güvenlik ağı yayar. Çevremizle girdiğimiz ilişkinin atıf noktası Tanrı ile kurduğumuz bu bağ olduğunda, güven bütün idrakin zemini ve davranışların kaynağı olur. Güven, duygu, düşünce ve davranışlarımızı iman merkezli bir kutupta birleştirerek etkinlik olarak varoluşumuza bir yaşam enerjisi katar ve güven kaynağına (el-Mü'min) duyulan bir özlem üretir. Bu özlemle yaşayan insanın kendisi de varlığın umuduna dönüşür. Kişisel somut Ben'imizde inşa ettiğimiz güvenin, sonsuz bir güvene dönüşebilmesi ancak *el-Mümin* olan *Mutlak Benlik* ile kurduğumuz ilişkiyle ve buradan üretilen güven pratiği sayesinde mümkün olacaktır. İman eden insan kendi benliğinden güven içerisinde dışarı çıkarak, tanrı-âlem-insan ilişkilerinin gerçekleştirdiği bütün bir uzamda dayanışma duygusu ile emniyet içinde var olabilir. Ben-olmayan, biz-olana dönüşür. Öte yandan kendi benliğindeki yalnızlığından soyutlandığı için kozmik yalnızlığa da mahkûm kalmaz. Oysaki "Mutlak Ben" ile güven ilişkisi kurmayan bencilleşmiş ve dünyevileşmiş insan, kozmik dayanışma bilincinin azalması sebebiyle, kendi varlığını daha çok "boş bir uzay" olarak tecrübe edecektir. Dolayısıyla imanın engin düzleminden soyutlanmış bir birey, görünüşte benlik merkezli "yapay bir özgürlük" içinde olsa da aslında yapayalınıdır.³⁷⁸

İkinci olarak yeryüzünde kurulacak iktidar düzenlerinin, sosyal yapıların ikamesini ve sürekliliğini sağlayacak bir güvence olarak emniyet ve emân sunar. *el-Mü'min* ismi bütün zamanlar için bu emniyetin imkanıdır. Nitekim bu durum Kur'ân'da "*Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.*"³⁷⁹ şeklinde ifa-

378 bk. Temel Yeşilyurt, "Seküler Dünyada İman Toplulukları -Modern İnsan İçin İmanın Anlamı-", *İslamiyat*, 4/3 (2001), 123-125.

379 Nûr, 24/55.

desini bulur. Dolayısı ile *el-Mü'min* olan Allah sosyolojik alanda vahdet ve güvenliğin de teminatıdır. Mümin topluluklar iman ve salih amel şartı ile güvenli beldelerde yaşarlar ve oraların siyasi ve askeri güvenliklerini Allah temin eder.³⁸⁰ Müminler (mü'minûn) sosyolojik olarak emniyet ve himayenin kendilerine söz verildiği kimsedir. Bu anlamda iman, sosyolojik ilişkiler ağının içinde emniyet temelli bir ittifakta (eman) yer bulmak demektir. Bu yer alış, bir yandan güvene dâhil olurken öte taraftan da güvenlik alanını büyütmeyi öngörür. Bu anlamda müminler kurdukları güven ittifakı ile (darü'l-İslam) vahdeti, esenlik ve sağlamlığı büyütürken aynı zamanda emniyetsiz durumda olan ötekilere (darü'l-harb) göre de bir pozisyon da alırlar. İman ve emniyet inşa eden mü'minler ittifakı, sosyo-politik bir uzamda inanç merkezli bir vahdet zemininin ve güvenin olmadığı, korku üreten küfrün ve darü'l-harbin tam karşısında yer alır.³⁸¹

Üçüncü olarak günlük hayatın ve bunun merkezinde olan maişetin teminini emniyet altına almak *el-Mü'min* isminin tecellisiyledir. Kureyş suresinde ifade edildiği üzere ekonomik kalkınmanın, ticaretin, iktisadi refahın, barış ve huzurun, can ve mal güvenliğinin de garantörlüğü *el-Mü'min* ismi ile ilişkilidir. *el-Mü'min* olan Allah, Kureyş kabilesini “ilâf”³⁸² adı verilen uluslararası ekonomik ittifaklar sayesinde çöllerden açılan güvenlik koridorlarıyla, yaz ve kış seyahatleriyle ekonominin kalbi olan pazarlara ulaştırmış, büyük sermayeler elde etmelerini sağlamıştır. Mekke şehri de Ummu'l-kurâ olarak kendi ölçeğinde ticari bir metropol haline gelmiştir.³⁸³ Allah hem devletlerarası ilişkilerde hem de yaz ve kış gibi zamanların kendine göre ürettiği zorlukları ortadan kaldırarak maişet ve geçim yollarının teminini kolaylaştırmıştır. Böylece rızık endişesinin (açlık) ve ticarî yolların güvenliğinin (korku) emniyetini Ka'be'nin bere-

380 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, neşr. Hatice Boynukalın [Şenkardeşler] (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 11/147.

381 Muhammed Abdül Rauf, “Kur'ân'ın İman ve İslam Terimlerini Kullanışı Üzerine Bazı Notlar”, çev. Ömer Aydın, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2 (Aralık 1997), 72-74.

382 “İlaf” karşılıklı yakınlık anlamında “ülfet” kökünden gelmekte olup, ünsiyet, kaynaşma, iyi geçim, ittifak, akit, uzlaş, dostluk, dayanışma, yardımlaşma anlamlarına gelmektedir. bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/9-12.

383 Metropol hüviyetine işaretle Muhammed Hamidullah Mekke'yi yeryüzünün göbeği olarak tanımlar. bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1990) 18-26.

keti sayesinde onlara ikram etmiştir. Bu güvence Kur’ân’da “*Kendilerini aılıktan kurtararak doyuran, korkudan kurtararak emniyete kavuştu-ran*”³⁸⁴ şeklinde ifadesini bulur.

Bahsettiğimiz bu üç vizyon yani inanç konusunda emniyet, siyasal imkan ve iktidar konusunda emniyet, son olarak da rızık temini, sosyal-ekonomik organizasyon ve ticaret konusundaki güven iklimi ancak *el-Mü’min* olanın tasarrufu ile gerçekleşecek bir durumdur. Bunların ikamesi ile insan Rabb’ini öteki olarak görmez. Onunla güven ve inanç, emniyet ve iman merkezli bir ilişki kurar. Allah müminlere yani kendine inananlara güven veren bir kaynaktır. Genelde sûfîlerin yorumladıkları şekliyle ifade edersek “*Mü’min, mü’minin aynasıdır.*” hadisinde geçen ilk “Mü’min” Allah’ı, ikinci “mü’min” ise onun güvenlik alanında durma tercihinde bulunmuş olan inananları temsil eder.³⁸⁵ Bu temsilden hareketle söylenebilir ki aynalar birbirini kırma yönünde bir ilişki kurmazlar. Aynalar birbirlerindeki güveni sonsuzluk duygusu oluşturacak şekilde ufki olarak çoğaltarak yansıtırlar. Bu yaklaşım, kesrette vahdet fikrinin emniyet merkezli kuruluşudur. Allah onlara, onlar da Rablerine güven duyarlar. İnsan benliği ancak *el-Mümin* olan Allah’ın karşısında yücelir ve kendi Ben’ini Tanrı karşısında kazanır. Hanif olarak yüzü ona dönük olmayan³⁸⁶ ve Tanrı ile kurduğu güven ilişkiden mahrum olan kendi gerçek Ben’inden de mahrum kalmıştır. Kendini *el-Mü’min* aynasından izleyemediği için kendi benlik ufkunu da kendisine kapatmıştır. Çünkü insanî benliğin ufku, *el-Mümin* olan Allah’tır. Bu, insan benliği için bir tür sonsuzluk tecrübesidir.³⁸⁷

384 Kureyş, 106/4.

385 Bursevî’ye göre kulları olan müminler, *el-Mümin* olan Allah’ın aynasıdır. Allah’taki sıfatlar onlarda zahir olur, götülür. Kurbîyet hadisinde ifadesini bulan “*işiten kulağı, gören gözü olurum*” ifadeleri buna işaret eder. Bu anlamda insan, ilâhî suret üzere yaratılmıştır. bk. Orkhan Musakhanov, “İsmail Hakkı Bursevî’nin ‘Mü’min Mü’minin Aynasıdır’ Hadis-i Şerifi Üzerine Yazdığı Şerhin Tahlil ve Tahkiki: Zâhir ve Bâtın Anlamın Birleştiği ve Ayrıldığı Noktalara Dair Bir İnceleme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 546.

386 “*Doğrusu ben yüzümü, gökleri ve yeri yaratana, doğruya yönelerek çevirdim, ben ortak koşanlardan değilim.*” el-En’âm, 6/79.

387 Modernlik ise Tanrı karşısında tecrübe edilen bir “Ben” yerine birey ve “özne olma” (subjectivity) anlamında bir benliği öne çıkarır. Modern birey, kendini bir “özne” olarak ortaya koyarken, varlıkların bu “özne olma durumu” (sub-jectum) sayesinde anlam kazandığını iddia eder. Nitekim Batı dillerinde “özne” (subject) kelimesi sub-jectum’dan gelir ve “bir şeyin altında yatan” (under-lying) manasını taşır. Modern hümanizmin temel hatası, modern özneyi

el-Mü'min olan Allah bahsettiğimiz bu üç ikâmeyi *el-Mü'min* isminin tecellisinden ibaret olan müteselsil emniyet halkaları ile sağlar. Bilginin ve aklın emniyeti *Cibril-i Emîn* ile, yeryüzünde siyasal barış organizasyonunun ikamesini güvenilir yönetici olan *Muhammedü'l-Emîn* ile, sosyal-ekonomik organizasyon ise *Beledü'l-Emîn* ile gerçekleşir. Güven halkalarının sonuncusu ise müminlerdir. Son halka olan müminler de *el-Mü'min* olana bağlanarak tecelli, kaynağı ile (meclâ) buluşur.

Cibril-i Emin

el-Mü'min Allah'ın kendi melekûtundan temsilcisi Cebrâil (as)'dır. Cebrâil ya da yaygın kullanımıyla Cibrîl-i Emin veya Rûhu'l-Emîn³⁸⁸ mülk ile melekût arasındaki ilişkinin emniyetini tesis eder. Vahyi kaynağından insanî mertebeye iletmek ve ilâhî kelâmın peygamberlere ulaşması, onlar tarafından belenmesi ve anlaşılması gibi süreçlerin tamamının güvenlik ilkesidir. Nitekim Kur'ân vahiy sürecinin emniyetini iki şekilde vurgular. İlki Cebrâil'in vahiy ulaştırma süreci konusundaki liyakatine işaret etmesidir. "*O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'in sahibi katında itibarlı, orada (meleklerce) itaat edilen, güvenilir (emîn) bir elçinin (Cebrail'in) getirdiği sözdür.*"³⁸⁹ İkincisi ise vahyin peygamberlere ulaştırılması ile başlayan bilme, kavrama, anlama süreçlerindeki sorumluluğu ve bu konudaki gücüdür. Bu durum âyette "*(Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu.*"³⁹⁰ şeklinde ifade edilir.

Cebrâil (as) sadece vahiy getiren elçi olmakla kalmaz mesajın insan ile bulunduğu sosyal alandaki fonksiyonlarda da birçok rol icra eder. Çünkü Allah melekler ve resuller aracılığıyla doğaya, tarihe ve sosyal organizasyonlara müdahale etmektedir. Allah tabiata melekler ve mucizelerle, tarih ve sosyolojiye peygamberler ve şeriatlarla müdahale eder. Emniyetin tesisine doğru işleyen bu müdahale süreçlerinde Cebrâil (as)

"her şeyin altında yatan cevher" olarak kurgulamasıdır. bk. İbrahim Kalın, "Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş," *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 15/ 29 (Şubat 2010), 12.

388 "*Onu Rûhu'l-Emîn indirdi.*" Şu'ârâ, 26/193.

389 Tekvîr, 19-21.

390 Necm, 53/5-7.

her zaman peygamberlerin yanında olmuştur. Hatta Hz. Meryem'e (r.anha) bile bir insan şeklinde görünerek müjdeyi iletmiş³⁹¹, bunu yaparken güven ve esenlik vurgusu ile Hz. Meryem'de (r.anha) oluşan endişe ve tedirginliği gidermiştir.

İslam'a, vahye muhatap zihne ilk olarak teklif edilecek şey, güven ve esenlik olması olmalı; varoluşsal tedirginliği ve başkasının varlığından kaynaklanan endişeyi emniyetle gidermek gerekmektedir. Vahyin ötelere gelen bir haber olarak insana ulaşmasını sağlayacak ve bu irtibatın ağırlığından kaynaklanan gerilimi giderecek ve insanın kalbini, aklını, idrakini vahyin mana düzeylerine açacak emniyet, Cebrâil'in (as) varlığı ile gerçekleşir. Cebrâil (as) vahyi ötekileştirmeden benimsetecek bir güvenlik ilkesi niteliğindedir. Nitekim vahdeti sağlayacak ilke olarak emniyet olmadan çokluğun parçalayıcı ve insan zihninin ego merkezli kışkırtıcı tavırları arasında vahyi anlamak da mümkün olamayacaktır. Öte yandan Cebrâil'in (as) güvenilirliğinin insana dönük olan yüzü dışında bir de Allah'a bakan yönü vardır. Çünkü onda zuhur eden ilke, doğrudan Hakk'ın vasıtasız güveninin ona dönük olmasıdır. Ondaki bu vasıf sebebiyle hem Hirâ'daki ilk vahiy sürecinde hem de Mi'rac'da Hz. Peygamber'in (sas) kalbinde güven tesis etmiş, onu hikmetle doldurmuş, bu sayede Peygamber'in (sas) cismi ruh gibi hafiflemiştir.³⁹² Dolayısıyla Cebrâil (as), bütün peygamberlerin melekût hakkındaki bilgileri ve getirdikleri haberler konusunda doğruluk ve güvenilirlik ilkesidir. Her Ramazan ayında, vahyin güvenilirliğini Hz. Peygamber (sas) ile tekrar tekrar takrir etmeleri de³⁹³ Cebrâil'in (as) vahyin objektifliğini korumanın ilkesi olduğuna işaret etmektedir. Bu manada Cebrâil, Mutlak Ben olarak Allah ile kurulan ilişkinin de güvenlik kriteridir.

Beledü'l-Emin

Bir diğer halka şehrin emniyetidir. Kur'an'da Kâbe, "*Hani, biz Beyt'i (Kâbe) insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık.*"³⁹⁴ şeklinde güven ve

391 Meryem 19/17-19.

392 Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, I, 257; Buhârî, "Salât", 1; "Bed'ü'l-halk", 6.

393 Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, I, 288, 325; Buhârî, "Savm", 7.

394 Bakara 2/125.

emniyet yeri olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla Kâbe, güvenlik alanı olarak tesis edilmiş bir sosyal organizasyonun (şehir) vahdet noktasıdır. Vahdet fikrinin sembolüdür. Toplantı (mesâbe) ve güven yeri (emn) olma şeklinde tanımlanan iki fonksiyonu icra eder. Beyt kavramının bütün sembolizmini de kendinde taşır. Nitekim tarih boyunca ev kavramı, hep bu iki fonksiyonu icra etmiştir. Ev öncelikle toplayıcı ve birleştiricidir, buna ek olarak da güven ve sükûn yeridir. Bu sebeple Kâbe, Beytullah'tır, hatta ilklik³⁹⁵ nispetini de kendinde taşıdığı için beyt-i atîk³⁹⁶ olarak tanımlanmıştır.

İçerik ve biçim birlikteliğinin, zâhir ve bâtın yapısının olmadığı bir hakikat düşünülemez. İslam, ibadet fikrini de zahir ve batın kategorilerinde inşa eden bir dindir. Ruhun ibadetini bedenle, toplumun ibadetini mâbed ve şehirle organize eder. Ruh-madde, niyet-amel birlikteliği, ibadet temelinde gerçekleşir. Çünkü insan dikey bir varlık olarak, Allah karşısında kuldur. Yatay bir varlık olarak da hemcinsleri ile cemaat ya da ümmettir. Yeryüzü ile gökyüzü, fert ve cemiyet arasındadır. Fert ve cemiyet birlikteliğini gerçekleştirmenin en uygun yolu da ev/mâbed inşa etmektir. Yeryüzü ile gökyüzü arasında kurulan bu bağın temessül ettiği zemin olarak mâbed, İslamî hayatın canlılık, güven ve vahdet merkezidir. İslam, dini öğrenme, anlama ve yaşamayı, toplumsal birlik ve canlılığı mâbed merkezli organize eden bir dindir.

İnsanın varlık serüveninde ilk beşerî inşâ evdir. İlahî emirle kurulan ilk beşerî bina da yine bir ev/mâbed olmuştur. Nitekim Kur'an "*Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk beyt Mekke'deki (Kâbe)'dir.*"³⁹⁷ vurgusunu yapar. Mâbed, sıklıkla insanın barınma yeri olan ev kavramıyla tanımlanmıştır. İbadet merkezinin Kur'an'da sıklıkla beyt³⁹⁸ olarak da geçmesi ve Kâbe'nin 'ka'b' kökünden gelerek "*küp şeklinde nesne*" anlamına gelmesi, dört ciheti olan bir

395 Âl-i İmrân, 3/96.

396 Hac, 22/29, 33.

397 Âl-i İmrân 3/96.

398 Beyt (Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96, 97; Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureş 106/3), Beytullah, el-Beytü'l-atîk (Hac 22/29, 33), el-Beytü'l-harâm (el-Mâide 5/2, 97), el-Beytü'l-muharrem (İbrâhîm 14/37), el-Beytü'l-ma'mûr (Tür 52/4).

binanın yani evin varlık öykümüzdeki önemini vurgular. Bu hakikat, insanın mekânlanma ile kemal bulan bir varlık olduğuna da işaret etmektedir. Nitekim insanî hakikatin ilk nüvesi olan ruhun ilk mekânlandığı yer beden, ruh-bedenden oluşan insanın mekânı ev, evlerden müteşekkil birlikteliğin mekânlandığı üçüncü merteye ise şehirdir. Yani ruhun giyindiği elbiseler sırasıyla beden, ev ve şehir kalıplarıdır. Bâtındaki ruhun, zâhirdeki formları bunlardır. İnsan ancak bu formların teşekkülü altında emniyette yaşarsa yaratılış gayesi olan hedefe erişebilir. Yoksa bu organizasyonlarını tamamlamamış bir insan kemale ulaşamaz, hep eksik kalır. Bu sebeple İslam düşüncesinde amelî hikmet üç başlıkta ele alınmıştır. Bedenin yönetimi olan ahlak, evin yönetimi olan ev riyaseti ve şehrin yönetimi olan siyaset, bu üç varlık alanının tedbir edilmesi hakikatine işaret eder. İşte bu kavramsallaştırmada mâbed, ailenin yönetim organizasyonunun merkezine denk gelir. Sadece bir ferdin eş ve çocuklarından oluşan ailesinin değil, aynı zamanda bir ümmetin fertlerinden müteşekkil olan ve dini bir bağ ile birbirlerine rabtolmuş cemiyet ailesinin de merkezidir.

Mâbed, cemiyetin evidir, beytidir. Mâbed mümin fertlerin her türlü maddî ve manevî korku ve dehşetlerden sığındıkları emniyetli bir üs gibidir. Mâbed, vahdet ve emniyet merkezli bir yaşam alanıdır. Ruhun soluklandığı, ferahladığı bir mekândır. Nitekim İslam şehri de aynı hedeflere yönelik kurulmuştur. İslam şehri mâbedi çevreleyerek, varlık ve oluş sınırlarını belirler, merkez-çevre ilişkilerini temellendirir ve bütünlüğü tamamlar. İlahî ve beşerî organizasyonu birleştirerek kemale ulaştırır. Bu yapı, insanın öteki ile fiillerinin karşılaştığı alanda kurduğu bir emniyet organizasyonudur. Parçaların (eşler, ikilik) birleşmesi anlamında vahdet ailede başlar. Fakat bu aslında vahdet, psikolojik vahdetin yeni bir formda devam etmesidir. Yani ev/beyt, ikiliği birleştiren vahdet formudur. Aile ise iki türdür. Bir baba, anne ve çocuklardan oluşan aile, diğeri ise ümmet, millet gibi daha büyük topluluklardan oluşan ailedir. Birincisinin vahdet formu ev, diğerin vahdet formu ise câmi, mabet ve en geniş ölçekte de Beytullah olan Kâbe'dir. Nitekim ibadet fonksiyonu da ancak bir evde oluşan güven ilişkisine benzer bir atmosferde ortaya

çıkabilecek bir fiildir. Böylece Allah’la kurulan ilişkinin doğası tevhid, toplumla kurulan ilişkinin doğası vahdet üzere kurulmuş olur. İki tür ilişki için de vahdet noktası Kâbe’dir. Kâbe’yi çevreleyen şehir olarak Mekte’nin *beledü’l-emin* olarak tanımlanmış olması ilâhî kaynaktan gelen bu vahdetin korunması ile tesis edilen bir güven atmosferine işaret eder. Yani cemiyetin vahdet formu şehirdir.

Medeniyet, şehir (medine) kökünden gelen bir kelimedir. Şehir ise, ihtiyaçlarını karşılamak, kemal ve yetkinliğe ulaşmak için bir araya gelen insanların inşa ettiği dini, sosyal, ekonomik, kültürel, maddi ve manevi çerçevelerde geçerli bütün ilişkiler ağının gerçekleştiği yerin adıdır. Dolayısı ile şehir, insanî potansiyellerin tamamının hem taşıyıcısıdır hem de doğrudan yansıdığı yerdir. Yani bir anlamda şehir hem heykeldir, hem de heykeltıraştır. Şehir, bir yandan içerisine aldığı ve kendi atmosferini soluttuğu her bir insan tekini yontarken öte taraftan şehirde yaşayan insanlar da şehirlerini kendilerine benzetirler. Yaşama dair kurguları ve inançlarını şehirlerine yansıtırlar. Bu sebeple her şehrin bir insanı, her tasavvurun da bir şehri vardır. Tarihte bir şehri gören, o medeniyetin yetiştirdiği insan türünün âlem tasavvurlarını, eşya ile kurdukları ilişkiyi ve inançlarını da görmüştür. Ve tersi de doğrudur. Tarihte bir insanı inceleyen onu üreten medeniyeti de keşfedebilir. Nitekim Çin, Hint, Mısır medeniyetleri ve özellikle de Batı ve İslam medeniyetlerin ürettiği insan modelleri arasında ki farklar barizdir.

İslam düşüncesinde Kur’an ayetleri arasındaki taksim kriterlerinden birinin Medenî ve Mekkî olması dahi bu hikmete matuftur. Çünkü hakikatle bile ilişki kurarken şehir bağlamı önemli bir kıstastır. Şehir, bağlamı insanın varoluş durum ve düzenine dair bilgiler verir. Hakikat, biraz da şehrin atmosferi ile ilgilidir. Nitekim Allah, Kur’an’da peygamberlerini gönderildiği muhatapları sayarken genellikle kavim ve şehir bağlamlarını zikreder. Çünkü insana tabî kıvamını veren kavim, medenî ölçüleri veren ise şehirdir. Dolayısı ile peygamberler aslında sadece insanları değiştirmek için değil, kavimleri ayakta tutan (kâim) kriterleri, onları sertleştiren (mukâvemet) kabul unsurlarını ve sür-git devam eden (ikâme) gelenek-

lerini değiştirmek içinde gönderilmişlerdir. Bu unsurları değiştirmek için seçilen elçiler, genellikle gönderildikleri şehrin atmosferi içerinden çıkarılmışlardır. Bu dahi ben ile ben-olmayan arasındaki ilişkiyi ve güvensizliği aşmaya yönelik bir tavır olarak okunabilir. Kur'an buna sıklıkla işaret ederek, Allah'ın kendilerinden ya da kardeşlerinden seçilmiş (ehâhum) bir elçi³⁹⁹ gönderdiğini belirterek değişim mesajının “ötekileştirilmesi” ve “yabancılaştırılması” tehlikesinin önünü keser. Bu mücadele sosyolojisinin önemli bir esasıdır. Dışardan bünyeye doğru yönelen hareketin ivmesi ile, bünyede doğan ve onu saran hareketin, dışarıya yönelik ivmesi asla aynı enerjide olmaz. Kur'an Allah'ın bazen de şehre gönderilen elçileri, “*Şehrin en uzak yerinden (aksa'l-medine) bir adam koşarak geldi: “Ey kavmim, elçilere uyun” dedi.*”⁴⁰⁰ şeklinde içeriden birinin sosyal ve psikolojik desteği ile kuvvetlendirdiğinden bahseder. Dolayısı ile medeniyet kriteri hakikat mesajını kabul konusunda da, onu taşıma konusunda da değerli görülüp üzerinde düşünülecek bir kriterdir. Çünkü insan şehirli bir varlıktır ve bu durum onu sosyo-politik bir özneye dönüştürür. Hakikat ile ilişkiye geçen her insan ve her çağ için bu durum ya dezavantaj ya da fırsat olarak değerlendirilebilir. Taşındığımız ve soluduğumuz medeniyet değerleri ya bizim için dinamiğe dönüşebilir, ya da hakikati tahrip eden bir dinamit olabilir. Kavmimiz bize kıyam verici, mukavemetimizi arttırıcı, değerlerimizi ikame edici bir öznellik sunar. Fakat bu öznellik, yeri geldiğinde de hakikate direnen ve “atalar” birikimi tezini öne sürüp hakkı kabule inat eden, hakikati ötekileştiren bir varlık da gösterebilir. Dolayısı ile şehirli olma anlamında medenilik, hem sosyal hem de siyasal bir duruma karşılık gelir. İslâm düşüncesinde insanın doğasına dair çokça vurgulanan insanın tabiatı itibariyle medenî olduğu (medeniyün bi't-tab‘) tanımlaması bu potansiyele işaret eder. Potansiyel ise fiile geçmeden imkân ya da zaaf olarak görülemez. İnsan, bu özelliğin her zaman taşıyıcısı olacaktır. Dolayısı ile hakikat ile kurduğu ilişki bu özelliğinden bağımsız olarak gerçekleşmez. Bu sebeple insanın medenî bir varlık olarak inşa

399 Neml-27/45; Arâf Suresi, 7/65, 73, 85; Hûd, 11/50, 61, 84; Şuârâ, 26/106, 124, 142, 161; el-Ankebût, 29/36.

400 Yâsin, 36/20.

edilmesi, bu medeniyetin güvenlik alanları inşa etmesi ve değerler sisteminin hakikate ayarlı olarak örgütlenmesi gerekir.

İslam dini, tabiatı itibarı ile medeni olan varlığı yani insan türünü muhatap alarak onu ele alamaya, kıvam vermeye ve nakış nakış işlemeye taliptir. İslam'ın önce insanın iç dünyasını inşa etmeye, sonra onu aile düzenin de şekillendirmeye, daha sonra da emin bir şehir imar ederek ona İslamî umrânın havasını teneffüs ettirmeye dair bir programı vardır. İslam, kurduğu umrân hayatının sosyal, siyasal, entelektüel, kültürel ve ekonomik alanlarda mümkün kıldığı birikim ve düzey üzerinden insanî potansiyelleri yetkinleştirecek bir program teklif eder. Bu programın içeriklendirilmesi konumuzu aşar. Ama tabiatı itibarı ile medenî varlık olarak tanımladığımız insan türünü, yani yalnız başına kemale ulaşamayan toplumsal varlığı yetiştirirken İslam'ın vurguladığı en temel kavram olan vahdet ve emniyettir. Çünkü insan teki, öteki kabul ettiği her varlıkta güveni bulmadıkça onunla kemale ulaşmak için dahi olsa bir araya gelmek istemez.

Beden, ev/mâbed ve şehir alanları aynı zamanda vahdeti sağlayan bir form olmanın yanında İslamî önderlik (imamet) vasfının neşv u nema bulacağı mekânlardır. Mümin fertler, sırası ile bedenine, evine ve cemi-yetine sözü geçen yöneticiler olmalıdır ki önderlik ve halife olma sırrı açığa çıkabilsin, vahdet ilkesi gerçekleşebilsin. Kendi ruhuna hükmü geçmeyen, benlik odağı etrafında kendini toparlayamamış ve kendi bünyesinde bir birlik icra edememiş bir müminin başkalarına asla hükmü tesir etmeyecektir. Nitekim Kur'an'da Hz. İbrahim (as) ile ilgili bazı âyetler dinî önderliğe giden yolda bu üç sosyal alanı inşa etmenin tarifi olarak da okunabilir. Nitekim Allah, Hz. İbrahim (as) ve ailesine imamet vazifesini vermiştir ve *“Ben seni insanlara önder (imam) yapacağım, demişti. “Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)” dedi.*”⁴⁰¹ şeklinde buna işaret etmiştir. Bu önderlik vasfı, hakikati toplum düzeyinde ikame edici bir kuvvet sahibi olmaktan geçmektedir. Hatta bu hedef için gerekli ilk vasıf zinde bir ruh sahibi olmaktır. Bu icracı ruh, emrindeki bedenini Hakk'a dönük işler yapan salih eylemlik alanına dönüştürecektir. Bu tavır, be-

den mülkünde emniyetin tesisi sürecidir. Bütün aza ve organlar bu ruhun emrinde çalışacaktır. Bu ruh etkilenen değil etkileyen, belirlenen değil belirleyen, proje değil mimar olacaktır. Nitekim Hz. İbrahim (as) beden ve ruhuyla, tevhid toplumunu imar edecek potansiyeli taşımaktaydı. Şehri ve mâbedi kurma görevi de bu vasıfları sebebiyle ona verildi. Çünkü Hz. İbrahim (as) denenmiş ve başarılı olmuştu. Nitekim O'nun sınanması Kur'an'da *"Ve hatırlayın o zamanı ki, Rabbi, İbrahim'i bir takım kelimelerle denemiş, o da onları tamamlayıp yerine getirince..."*⁴⁰² şeklinde anlatılır. Dolayısı ile insanları vahdet, tevhid ve adalet etrafında halkalamanın sırrı, sınanmış ve asla kaybolmamış bir heyecana, inandıkları konusunda tavizsiz bir kararlılığa ve dinamizmi küllenmeyen bir ruhî zindeliğe sahip olmakta saklıdır. Vahdeti ve emniyeti sağlamak için hakikatın hâkimiyetinde ısrar etmektir. Yani Hz. İbrahim (as), önce kendi beden memleketine Hakk'ın hükmünü ve emniyeti taşıdı. Sonra emniyet ve güveni evine ve şehrine taşıdı. Bu sebeple yapılması bizzat Allah tarafından istenen ve yeri hazırlanan (veya gösterilen)⁴⁰³ Kâbe'yi bina etme emri O'na verildi. Çünkü Hz. İbrahim (as) de gönlünde, Mekke'yi önce ailesine ev, sonra müminlere mâbed ve tevhid merkezli bir cemaate şehir yapacak bir program, bir gaye saklıyordu. Bu durum Kur'an'da *"İbrahim de demişti ki: Ey Rabbim! Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle besle."*⁴⁰⁴ *"Hani İbrahim şöyle demişti: "Rabbim bu şehri güvenli kıl,"*⁴⁰⁵ *"Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak, her türlü meyve ve mahsullerin kendisinde toplandığı, saygın ve güvenli bir yere yerleştirmedik mi?"*⁴⁰⁶ şeklinde ifade edilir. Demek ki Allah, gönlünde vahdet ve emniyet fikrine yönelik heyecan taşıyan fert ve topluluklara kendi nusretini ve egemenlik lütfu-

402 Bakara, 2/124.

403 Hacc, 22/26.

404 Bakara, 2/126.

405 İbrâhîm, 14/35. Mâtürîdî buradaki emniyetin kan dökmek, isyan etmemek, namusları korumak gibi sosyal barışla ilgili olduğunu, Zemaşşerî ise Mekke şehrinin emin olmasını dilemekle hali hazırda olduğu gibi onun korkumun ilişmediği bir şehir olarak kalmasını dilemiştir. el-Bakara, 2/125 de ise oradaki korkulan halin giderilip, emniyet halinin gelmesini talep etmiştir. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/503.; ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayinevi, 2017), 3/838.

406 Kasas, 28/57.

nu bahşediyor. Emin ve faziletli bir şehir demek ki evvela gönüllerde ve yüreklerde kuruluyor. Hz. İbrahim (as)'ın ev, mâbed ve şehir inşa edici programı Bakara Sûresi 124-132. ayetlerde en güzel şekilde anlatılmaktadır. Bu proje, mâbedi, emniyetli bir "harem" olarak merkeze koyan bir şehir imarı programı olarak da düşünülebilir. Nitekim mâbedi ve şehri inşa vazifesi de ona ve oğluna verilmiştir. Böylelikle Hz. İbrâhim (as) bâtındaki manayı zâhire taşıyacak, suretten manaya, birûndan derûna, yol yapacaktı. Bir medeniyet projesi tesis edecekti. Tevhide ve vahdete nişane olarak bu program kıyamete kadar baki kalacaktı. O tek başına bir ümmetti, çünkü ümmet olabilmenin potansiyel hakikatlerini, tohumunu yüreğinde taşıyordu.

Hz. İbrahim (as)'ın inşa ettiği şehir olan Mekke, Kur'an'da *beledü'l-emîn*⁴⁰⁷ olarak tanımlanmaktadır. Allah'ın üzerine yemin ettiği varlıkları kendine kuvvetli bir nispetle (beytullah) atfettiği düşünülecek olursa Mekke, ilkeselliğini Hakk'tan alan bir şehirdir. Güvenli kılman bir yer olduğu ilâhî bir teyit ile Fil vakiasında tekrar vurgulanmıştı. Fil olayı bir yönüyle de Kâbe'nin ve dolayısıyla da *beledü'l-emîn* olan Mekke'nin, insanlığın yaşadığı zaman dilimine, dünyanın o anki gündemine emniyetinin ve vahdet noktasının tekrar anons edilmesi şeklinde anlaşılabilir. Bu olayın gerçekleştiği yıl içerisinde Hz. Muhammed (sas) dünyaya gelecektir. İnsanlığa emniyet fikri merkezli yapılan birinci ilan, daha önce de değindiğimiz gibi Hz. İbrahim'in (as) insanları, kurduğu vahdet noktasına yani Hacc'a davetidir. Bu beşeri bir fiil olarak ortaya çıkar. İkinci ilan ise, Fil vakiasında ilahi bir müdahale ile Mekke'nin güvenlik temelli yapısının savunulması şeklinde, Hakk'ın fiili ile gerçekleşen bir duyurudur. Bu ilan, hem doğaya hem de sosyal, psikolojik ve kültürel alana yönelik ilâhî bir müdahale şeklindedir. Bu müdahale ile iki şey gerçekleşmiştir. İlki Mekke'nin emniyet temelli kuruluşuna vurgu yapılmış, o çağın dikkatleri Mekke şehrine çevrilmiş, oranın halkının ehlullah oluşu insanların gündeminde tekrar kuvvetli bir kavrayışla yer edinmiştir. Aslında tarihte yapılan bu ikinci anons *el-Emîn* olanın geleceği bir şehrin gündeme alınmasına yönelik, zihinleri Mekke'ye yönlendiren ilahi bir tembih ve

dikkat çağrısı gibidir. Çünkü zemini emniyet üzere kurulsa da *el-Emîn*'i olmayan belde, *beledü'l-emîn* olamayacaktır. el-Mü'min olana ayna olan müminler ortaya çıkmadıkça da, emniyet parıltıları bedene, eve ve şehre yansıyamayacaktır.

Muhammedü'l-Emin

Tarih aralığında gerçekleşen bir diğer ilan Hz. Peygamber (sas)'in *beledü'l-emîn* olan Mekke'de, toplumun gündemine tanıtılması ve zihinlerde emniyet ve vahdete yer açılması anlamında gerçekleşen Kâbe Hakemliği Olayı'dır.⁴⁰⁸ Fil vakiasında *Beledü'l-Emîn*'e dikkat çekilmiş, Hakem Olayı'nda ise bütün ilgi, o beldenin emîni, güvenlik ve vahdet merkezi olacak *Muhammedu'l-Emîn*'de toplanmıştır. Bu sıradan bir durum değil, belli ki bir mucize olarak Allah'ın tarihe müdahalesi ile gerçekleşmiştir.⁴⁰⁹

Kâbe Hakemliği Olayı'nda ortaya çıkan niteliğin, Fil Vakiası'yla asimetrik bir durum teşkil ettiğine de işaret etmemiz gerekir. Nitekim Fil Vakiası, Kâbe'nin yıkılmasına yönelik bir hareketi, helâk ile sonuçlandırarak şehrin emniyetini sağlamıştı. Bu, doğrudan ilâhî kanunun gereği idi. Hakem Olayı ise Kâbe'nin inşası konusunda tartışmayla alevlenen bir durumda, insanları helakten felaha ulaştırarak emniyeti sağladı. Bu anlamda dikkat çeken en önemli şey, her iki hâdisede de merkezî konunun "*Kâbe ve Emniyet*" ilişkisi olmasıdır. Bir farkla ki Ebrehe ile helâk, Resûlullah (sas) ile felah tezahür etmişti. Böylece Hz. Peygamber (sas) güven öznesi olarak insan ve kabilelerin şahsiyetlerindeki ötekiliği ve kapalılığı topluma, birbirlerine açmış, toplumu da insanî özdeki bencillik esaslı taarruzdan esirgemiştir. Ben ile ben-olmayı, Haceru'l-esved'i taşımak için getirttiği birlik ve vahdet yaygısı üzerinde yok etmiştir. Haceru'l-esved'i de yani egoların paylaşmadığını, egoları teselli ederek kendi elleri ile yerine koymuştur. Bu yönüyle de kurucu ve toplayıcı bir "Ben" olarak

408 bk. Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, III, 425; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, 1990) I/223-224.; İbn İshâk, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004) I/153-155.

409 İbn Âşûr Kâbe hakemliği olayının Resûlullah'ın (sas) gizli bir mucizesi olduğuna ve bu vakianın onun için bir hüccet kılındığına işaret eder. bk. Halil İbrahim Doğan, "İbn 'Âşûr'un Hz. Peygamber Tasavvuru", *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları*, 13/25 (2018), 198-199.

tarikh sahnesinde belirmiştir. Toplayıcılığı (cemiyyet) ve her şeyi yerli yerine koyma (hakîm) vasıfları ile takaddüm etmiştir. Daha sonra risaletle birlikte de “Mutlak Ben”e işaretle bütün ümmetini, hatta *cevâmiu’l-kelîm* olarak varlığın bütün kelimelerini vahdet yaygısında toplayacaktır. Hz. Peygamber (sas)’in şahsında ortaya çıkan bu durum, vahdetin inşasının ancak emniyetin inşası ile mümkün olabileceğini gösterir. Hakem olayında “*kapıdan ilk girecek kimse*” olarak tanımlanan *Güvenilir Hakem*’in hükmü ile taş (hacerü’l-esved) gediğine konulmuştur. Bu nokta, toplumsal bütün itibarları toplayan ve dağıtan, taksim eden bir vahdet noktasıdır. Dolayısı ile emniyetin ve vahdetin tesisine yönelik bu kararda hükmün taraflarına düşen rızadan başka bir şey olmamıştır. Öte yandan Resûlullah (sas) Kur’ân’da “*Allah’a inanır, mü’minlere inanır (güvenir). İncinizden inanan kimseler için bir rahmettir.*”⁴¹⁰ şeklinde de tanımlanmıştır. Yani Resûlullah (sas) sadece güven veren değil aynı zamanda ve güven duyanıdır. O müminlere de inanır ve güvenir. Müminlerde ona güvenirler. Sadece müminlerin değil bütün varlığın güven odağı, saf ve temiz dayanağıdır. Nitekim Yemen’den gelen bir malı taksim ederken kendisine “*Allah’tan kork Ya Muhammed!*” diyen birine “*Yoksa siz bana güvenmiyor musunuz? Ben göktekilerin bile eminiyim*” diyecektir.⁴¹¹

Müminler (Mü’minûn)

Görülüyor ki yönetim ve siyaset dediğimiz organizasyonun temeli, vahdet müşahedesinin âlemde devam etmesine yönelik bir fonksiyonun sürdürülmesi ile ilişkilidir. Vahdeti inşanın prosedürü, kendini benlik olarak tanımlayan insanı, çokluk içinde birlikte tutmaktır. Çünkü benlik ötekini, ben-olmayı tanımladığında dağılan bir bilinç süreci yaşayabilir. Bütün ayrılıkların temelinde de ötekini dışlayan ve başkasını Ben’in deşillemesi olarak gören bir yaklaşım vardır. Vahdeti kurmak için, insan bilincinin kendini tanımlamaya yönelik ilk kabullerinden olan benlik-birlik özdeşliğinin tarumar edilmemesi gerekir. İnsandan murat edilen kemallerin ortaya çıkması için kaygı, endişe, tedirginlik, korku, teyakkuz gibi

410 Tevbe 9/61.

411 Buhârî, “Megâzî”, 61.

psikolojik haller içerisinde ferdin duygusal akışlar içinde savrulmaması bir zaruret teşkil eder.

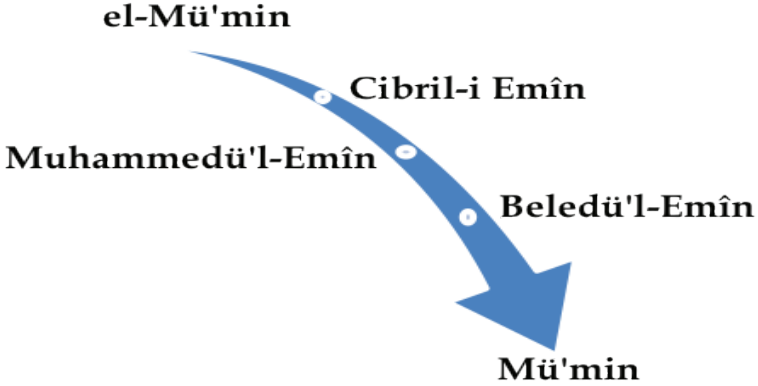
İnsanın sosyalleşmeye başladığı andan itibaren benlikteki vahdet çekirdeği ötekinin varlığı sebebiyle yarılr. Bu yarılma üç şekilde gerçekleşir. Ya arzu (şehvet) ve kendini koruma (gazab) içgüdüleri üzerinden öteki ile çatışma (niza‘) yönünde bir etkileşime geçer. Ya da karşısındaki Ben’inin bir ikizi kabul ederek onunla emniyet merkezli ve vahdete (nizâm-ı âlem) dönük bir ilişki kurar. İşte bu imanın, mü’min oluşa yönelik birleştirici çağrısıdır.

Müminler ağına dâhil olmaya yönelik davet “*Mümin, müminin aynasıdır*”⁴¹² hadisi üzerinden yorumlanabilir. Kelimeleri anlam sınırları içinde hareketle yorumlandığında bu hadis güven veren iki kutbun birbiri ile kurdukları ilişkiyi ayna metaforu ile anlatır. Yani karşı karşıya duran iki ayna vardır ve karşı karşıya bulunanların *mü’min* olarak tanımlanmaları önemlidir. Taraflar mümin ise, aynaların birbirine yansıtacakları şey “*emn/güven*” nispeti olacaktır. Yani “*güven veren*” ve “*güven duyulan*” karşı karşıya gelmişlerdir. Hatta aynaların karşılıklı konumda bulunma halinde yansıyan görüntüyü çoğaltacakları düşünüldüğünde, müminler bu konumlanışları ile güven ve emniyeti karşılıklı olarak çoğaltırlar ve birbirleri ile karşı karşıya gelişleri, tehdit algısı merkezli bir ötekilik üretmez, vahdet fikrini zedelemeyiz, kesret ve vahdeti birbirleriyle çatıştırmaz. İsmail Hakkı Bursevî “*mümin müminin aynasıdır*” hadisinden hareketle öncelikle ayna olma nispetinin her müminin sıfatı olduğunu, mümin olan her kimsenin bi’l-kuvve dahi olsa ayna olmaya istidat sahibi olduğunu ifade eder. Bu anlamda mümin, hem gören hem görülendir. Hem güvenen, hem güvenilendir. Müminlerin birbirleri ile ilişkisi karşılıklı konulan aynaların ilişkisi gibi olmuş olur. Müminler birbirlerine baktıklarında aynalara bakmış gibidirler.⁴¹³ Aynaların ilişkisi, çokluktaki birlikten, birlikteki çokluğa ulaştırır, benliği ben-olmayanla uzlaşmaya götüren bir emniyet iklimidir. Bu iklimin en genel adı da İslam/Barış olarak ifade

412 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 49; Tirmizî, “Birr”, 18.

413 bk. Musakhanov, “İsmail Hakkı Bursevî’nin ‘Mü’min Mü’minin Aynasıdır’ Hadis-i Şerifi Üzerine Yazdığı Şerhin Tahlil ve Tahkiki: Zâhir ve Bâtin Anlamın Birleştiği ve Ayrıldığı Noktalara Dair Bir İnceleme”, 544.

edilebilir. “Selam” da bu emniyet sözleşmesinin ötekine sunulan parolasıdır. Bu zeminde bir teklif olan İslam’ın gayesi, ilâhî bilgiyi kendi nispetince edinme (marifet) ile kendi nefsinin emniyetini tesis edip, bunun vesilesiyle kurtuluşa ulaşma (selamet) şeklinde ifade edilebilir. Toplumsal organizasyon olan devletin gayesi ise, ilâhî bilginin tüm mertebelerde temsiliyeti için insanın ıslahını gerçekleştirip, emniyetin tesisi ile nizâm-ı âlemi sağlamaktır. Nitekim emniyeti sağladıktan sonra kurulan düzenin adı barıştır ve barış, toplumsal ilişkinin doğasıdır. “Müslüman, elinden ve dilinden başka müslümanların zarar görmediği/selamette olduğu kimsedir.”⁴¹⁴ Bu programla varoluşun ihtiyacı olan bütün emniyet halkaları birbiri ile irtibatlı olmuş ve müminlerin yurdu bir *dâru’l-emân*’a dönüşmüştür. Bu emân dairesine dâhil olmayan kimseler buraya ancak izin isteyerek ve “kendisine emân verilen kimse” (müste’men)⁴¹⁵ olarak girerler ve emniyetin atmosferini yaşarlar. Böylece “Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, sorumluluğundan korktular; nihayet onu insan yükledi”⁴¹⁶ âyetinde ifadesini bulan ve Allah’ın insanlara yüklediği bütün emanet çeşitlerinin sorumluluğunu müminler yüklenirler. Bu anlamda emanet, bütün emniyet halkalarını birleştirmekle ancak yüklenilebilecek bir teklif olarak da anlaşılabilir.

414 Buhârî, “İmân”, 4-5; Müslim, “İmân”, 64-65.

415 Müste’men kavramı için bk. Ahmet Özel, “Müste’men”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 32/140-143.

416 Ahzâb 33/72.

Sonuç

Bireyin kendi dünyasında emniyeti kurması, ahlakî kemallerin zuhuru için zaruret teşkil eder. Bu emniyetin ilk kurulduğu ilişki biçimi, Allah ile kulu arasındaki güvenin tesisidir. Bu gerçekleştikten sonra ikinci unsur olan aile ve mabed merkezli bir emniyetin icrasına geçilir. Sonra ki adım ise *el-Emîn* olanların hakem olduğu siyasî organizasyon temelli emniyetin kuruluşudur. Medeniyet kurucu süreçte vahdeti ilmek ilmek işlemek için öncelikle psikolojik unsuru, hissiyat âlemini ihmal etmemek gereklidir. Bir barış dini olan İslam'ın, bir vahdet noktası olan insan benliğine öncelikli teklifi, ötekilerin varlığında görülen ve ürküten kesreti/çokluğu, emniyet fikri ile tecrübe etme yolunu aralamaktır. Hatta çokluğun insanî potansiyelleri tehdit etmediğini, hatta bizzat çokluğun insanî kemâlleri imkâna dönüştürdüğünü göstermektir. İnsanları Ben'in potansiyelinin Biz'de inşa edilebileceğine, vahdetten ayrılmadan çokluk temelli bir birlik kurabileceğine davet etmektir. Bu süreçte insanın bütün yapıp etmelerinin merkezinde psikolojiyi ve hissiyatı besleyen emniyet duygusu vardır. Bugün müslümanların bütün dünyaya karşı en temel sorumluluğu, bu emniyet fikriyatını ve tecrübesini insanlığa teklif etme yönünde bir çabaya girmek olmalıdır. Ahlaktan, siyasete vahdetin inşası bütün alanlarda emniyetin ikame edilmesi ile ancak mümkün olabilir. Sıdk ve emânetin peygamberlerin sıfatlarından olduğunu unutmadan emniyet fikrinin inşasında Resûlullah'ın (sas) izlediği usulü takip ederek yeni bir güven toplumu oluşturulabilir. Hatırlanacağı üzere Allah Resûlü'nün (sas) "*En yakın akrabalarını uyar*"⁴¹⁷ âyeti geldiğinde insanlara yaptığı ilk davetin olgusunda da emniyet duygusu temel işlev görmüştür. Bir başlangıç duygusu ve atmosferi olmuştur. Yani Peygamber (sas) insanları tevhid ve nübüvveti davet etmeden önce onları aslında ilk olarak emniyete davet etmiştir. Emniyet fikri, mesaj için hayatî önemdedir. Çünkü emniyet olmadan mesajın doğru anlaşılması da ikamesi de mümkün olmayacaktır. Doğruluğa itimat esas, mesaj ise onun fer'idir. Safâ tepesine çağırıldığı insanlara "*Size şu tepenin ardından bir düşman ordusunun saldırmak üzere olduğunu söylesem bana inanır mısınız?*" diye sorduğunda "*sen-*

den bugüne kadar doğruluktan başkasını tecrübe etmedik.”⁴¹⁸ demişlerdi. Medeniyetin ancak bu tecrübe üzerine inşa edilebileceği çok açıktır. Safâ tepesinde gerçekleşen olay insanların Resûlullah’a (sas) şahitliği idi. Veda Haccı’nda ise Resûlullah (sas) Rabbine yönelerek, “*Şahid ol ya Rab!*” diye sordu. Rabbinin kendine karşı güvenine yönelik bir vurguydu bu. Doğruluk ve güvene dair halkta ve Hakk’ta, ibtidada ve intihada bu şahitlikler olmadan vahdeti tesis etme liyakati asla hiçbir kavme bağışlanacak değildir.

Sonuç olarak şunu ifade edelim ki ferdi ahlak, nefsin emniyeti ve vahdet noktası, evler ailenin emniyeti ve vahdet noktası, mâbed cemaatin emniyeti ve vahdet noktası, İslam şehri/vatanı ise bütün bir toplumun emniyeti ve vahdet noktası olarak yeniden tesis edilmedikçe vahdetin inşasında nebevî hedeflere varılmış olmayacaktır. Yani toplumsal birlik-teliğin maddî nedeni müminler ve içerisinde yaşanan belde (âlem), formal nedeni Cebrâîl ile gelen yasalar ve emniyet merkezli hükmün tesisi (devlet), fâil nedeni el-Emîn’in hakemliği (yöneticiler), gâye nedeni ise vahdetin (nizâm-ı âlem) gerçekleşmesi ile elde edilen saadettir. Ancak bunların tahakkuku ile *nizam gelir, niza’ biter*. Unutulmaması gereken ana esas ise vahdetin inşasına giden yolun insandan başladığıdır. Dolayısıyla görülüyor ki sosyolojiyi inşa eden süreç ancak psikoloji üzerinden tesis edilebilir. Demek ki insan, her zaman iyi bir başlangıçtır.

Kaynakça

Abdül Rauf, Muhammed. “Kur’ân’ın İman ve İslam Terimlerini Kullanışını Üzerine Bazı Notlar”. çev. Ömer Aydın. *Kur’an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 2 (Aralık 1997): 69-75.

Aydın, Mehmet S. *İslâm’ın Evrenselliği*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000.

Doğan, Halil İbrahim. “İbn ‘Âşûr’un Hz. Peygamber Tasavvuru”. *Turkish Studies=Türkoloji Araştırmaları* 13/25 (2018): 179-206.

el-Fîrûzâbâdî. *el-Kamûsu’l-muhît*. Beyrut: 1986.

418 İbn Sa’d, *et-Tabakâü’l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 1/156-157.

- el-İsfehânî. *Müfredât*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife: 1426/2005.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1990.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arab, 1990.
- İbn İshâk. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferîd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: tsz.
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.
- Kalın, İbrahim. “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 15/ 29 (Şubat 2010): 12.
- Kılıç, Sadık. “İbadetlerdeki Fitrî Varoluşsal Vahdet Boyutunun Toplumsal İttihada Katkısı”. *Toplumsal Birliğin Güçlendirilmesi Dinî Söylemin Önemi Tartışmalı İlmî Toplantı 16-18 Ekim 2015*. 2016.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. haz. Osman Türer, Mustafa Tahralı, Sâfi Arpaguş. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Konuk, Ahmed Avni. *Tedbîrat-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahralı. İstanbul: İz Yayınları, 1992.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. neşr. Hatice Boynukalın [Şenkardeşler]. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006. 7, 11.
- Molla Câmî. *Tefsîru Molla Câmî*. çev. Davut Ağbal. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınevi, 2020. 74-75.
- Musakhanov, Orkhan. “İsmail Hakkı Bursevî'nin ‘Mü'min Mü'minin Aynasıdır’ Hadis-i Şerifi Üzerine Yazdığı Şerhin Tahlil ve Tahkiki: Zâhir ve Bâtın Anlamın Birleştiği ve Ayrıldığı Noktalara Dair Bir İnceleme”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019): 539-561. <https://doi.org/10.30627/cuilah.631068>
- Özel, Ahmet. “Müste'men”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2012. 32.

- Öztürk, Özkan. “Yanılmanın Kesinliğinden Yenilginin Diyalektiğine: İbnü’l-Arabî ve İbn Haldun’da Galibiyetin Sosyolojik ve Metafizik İllletleri”. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018): 97-116.
- Stoddart, William. “Anlamsızın Ardındaki Anlam”. *Kutsalın Peşinde: Geleneğin Işığında Modern Dünya (içinde)*. ed. S. Hüseyin Nasr-Katherina O’Brien. trc. Süleyman Erol Gündüz. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Sülün, Murat. *Kur’an-ı Kerim Açısından İman Amel İlişkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Hamdi Yazır, Elmalılı M. *Hak Dini Kur’ân Dili*. sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel. İstanbul: Azim Dağıtım, Zehraveyn, [t.y.]. 3.
- Yeşilyurt, Temel. “Seküler Dünyada İman Toplulukları -Modern İnsan İçin İmanın Anlamı-”. *İslâmiyât* 4/3 (2001): 119-132
- ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf*. çev. Muhammed Coşkun vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınevi, 2017.

Hz. Peygamber'e İmanın Ümmetin Vahdetindeki Yeri

Vezir HARMAN

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Cenâb-ı Hak imtihan etmek için yeryüzü halifesi olarak tayin ettiği ademoğlunu başıboş bırakmamış, dünyevî ve uhrevî saadete ve emniyete nail olmaları için ihtilaf ettikleri konularda peygamberler vasıtasıyla bil-medikleri hakikatleri öğretmiştir. Peygamberlerin gönderilmesi insanlara ilahî bir lütuftur. Son asırda yaşanan sayısız tefrika, mezhep kavgası ve paramparça olmuş bir ümmet coğrafyasından sonra İslam'ın hedeflediği tevhid inancından ve vahdet öğretisinden söz etmenin ne kadar zor olduğu ortadadır. Fakat her şeye rağmen ye'se ve rehavete düşmeden Kur'ân ve sünnetin rehberliğinde muhtaç olduğumuz tevhide dayalı vahdeti yeniden inşa etmenin imkân dâhilinde olduğuna inancımız tamdır.⁴¹⁹ Bu konuda üzerimize düşen, öncelikle samimi bir niyet ve tefekkürdür. Bunun için şu soruyu sorarak meseleyi tefekkür etmeye çalışacağız: “*Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz Muhammed'e iman etmenin, ümmet-i icabe olarak kabul edilen tüm Müslümanların vahdetine katkısı nedir?*” Bu konu üzerinde düşünürken imanın mahiyeti, Peygamberin dindeki konumu ve değeri tahlil edilmelidir.

İmanın aslı güven ve emniyet olup sözüne güvenilen kişiyi tasdik anlamında kullanılmıştır. Peygambere iman etmek, onun Allah adına verdiği haberlerde yalan söylemeyeceğinden emin olmaktır.⁴²⁰ İman'ın hem dün-

419 Bünyamin Erul, “Hz Muhammed: Tevhid ve Vahdet”, *Hz Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 45.

420 Ebu'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa Hanefî (v. 1094/1683), *el-Külliyât Mü'cemunfi'l-Mustalahâtve'l-Furûki'l-Luğaviyye*, Tahkik: Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısırî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, trs), 212; Abdulkâhîr Bağdâdî, *Usulu'd-din*, thk. Ahmed Şemsuddin, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-

yevî hem de uhrevî iki yönü bulunmaktadır. İman, uhrevî açıdan küfrün zıttı olup kişinin cehennemde ebedî olarak kalmaktan güvende olmasını temin eder.⁴²¹ Bununla birlikte iman, dünyevî açıdan ihanetin zıddı olup bireyi toplumsal vahşetten ve kaostan güvende ve emniyette kılan bir değerdir. İmanın özü uhrevî ve itikadî açıdan tevhit iken, dünyevî ve ahlakî açıdan güvendir. Sonucu ise bireysel ve toplumsal barışın ve vahdetin tesisidir.⁴²² Nitekim Kur’ân’ın pek çok yerinde Cenabı Hakkın, işaret ettiği ve değer verdiği pek çok uygulamayla ve değerle Müslümanları bir çatı altında birleştirdiği görülür. İslam bu kutsal değerler ile Müslümanları güven, sadakat, bir araya gelme ve kardeşlik çatısı altında Allah’ı tevhid etmek suretiyle Allah’ın ipine çağırılmaktadır. Bu çağrı Müslümanları birlik olmaya ve kurtuluşa davet eden evrensel bir çağrıdır.⁴²³

İmanın uhrevî ve dünyevî boyutunu Peygamber Efendimiz şöyle ifade etmiştir. “*İman etmediğiniz müddetçe cennete girmezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir şeye sizi yönlendireyim mi? Selamı aranızda yayın.*”⁴²⁴ “*Müslüman, Müslümanların elinden ve dilinden selamette olduğu kimsedir.*”⁴²⁵ Bu hadisteki tanımlama efradını câmi ağıyarını mâni şeklinde bir “hadd-ı tam” değil, örnekleme şeklinde “resm” açısından bir tanımlamadır. Dolayısıyla örnek verme kabilinden bir resim çizmektedir. Zira Müslüman sadece Müslümanların değil, bütün insanların elinden ve dilinden emniyette ve selamette olduğu kimsedir. Zira İslâm dini insanlığın teminatıdır. İslam, yeryüzünde zulmü sona erdirerek ve anarşiyi bitirerek insana insanca, Rabbiyle ve çevresiyle uyumlu bir hayat yaşatarak, insanın dünyada ve ahirette mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamasını temin etmeyi he-

İlmiyye, 1423/2002), 273-275; Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, Tahkik: Ahmed Muhammed el-Mehdî, (Kâhire: Dâru'l-Kütübve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1424/2004), 5/9.

421 Ebû'l-Feda, İsmail Hakkı İstanbuli Hanefî (1127/1707), *Ruhu'l-Beyan*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, trs), 3/456.

422 Tevhid ve Vahdet, <http://www.bayburtmuftulugu.gov.tr/kemalettin-aksoy/1015-tevhid-ve-vahdet.html> (01.04.2016)

423 Fatih Eroğlan, “Dini Bir Fenomen Olarak Kutsalın Bir Araya Getirici Özelliği”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2017), 162-163.

424 Müslim, “İman”, 22.

425 Buharî, “İman”, 3; Müslim, “İman”, 14.

deflemektedir. İnsanların insanlara kulluktan kurtarıp sadece Allah'a kul olmasını istemektedir. Bunu yaparken zorla veya zorbalıkla değil, hak, adalet ve merhametle hareket etmeyi tavsiye etmektedir. Müslüman olsun olmasın mazlumun yanında ve zulmün karşısında durmayı emretmektedir. Bu ilahî proje uygulanabildiği oranda toplum vahdet dediğimiz sosyal ve ruhî birlik haline ulaşabilecektir.⁴²⁶

Allah dileseydi, insanları bir tek ümmet kılardı. Fakat mükellef kıldığı insanları imtihan etmek için onlara cüz'î ve mukayyed bir irade vermiştir. Bu iradeyi nasıl kullanacakları konusunda onları sınamak için peygamberler ile birlikte hükümler bildirmiştir. Tarih boyunca insanlar, Peygamberlere karşı ifrat, vasat ve tefrit şeklinde üç tutum sergilemiştir. Ümmetin vahdetini sağlamanın yolu vasat ve itidalli iman anlayışını yaygınlaştırmaktan geçerken, ümmeti tefrikaya sürükleyen asıl iki etken ifrat ve tefrittir. İfrat ehli Peygamberleri Allah'ın koyduğu makamın üstüne çıkararak aşırı şekilde yücelterek ilah ve rab konumuna çıkarmıştır. Tefrit ehli ise Peygamberleri Allah'ın koyduğu makamdan aşağıya indirmiş ve onu alelade bir beşer konumuna sokarak değersizleştirmiştir. Bu iki aşırı kutup arasında hakka ve adalete uygun olan vasat yaklaşım kelime-i tevhitte ilkeleşerek, Hz. Peygamber'in hem Allah'ın kulu hem de Allah'ın Resulü olduğuna iman etmek şeklinde formüle edilmiştir. Peygambere iman etmek; onun hem Allah'ın kulu olduğunu belirtmek hem de Allah'ın hiçbir ortağı ve ikincil bir ilahı bulunmadığını ilan ederek ona bahşedilen konumu unutmadan ifrattan kaçınmayı gerektirir. Öte yandan Peygamberin Allah'ın Resulü olduğunu kabul etmek ise onun konumu, misyonu ve makamı gereği itaat edilmesi ve tabi olunması gerektiğinden tefritten uzak durmayı içermektedir.

Hz. Peygamber bir yönden ifrata karşı tavır takınarak şöyle buyurmuştur: *“Ben Abdullah'ın oğlu Muhammed'im. Allah'ın kulu ve Resulüyüm. Allah'a yemin ederim ki beni Allah'ın bana verdiği makamın üzerine çıkarmanızdan asla hoşlanmam.”*⁴²⁷ *“Sakin beni Hıristiyanların Meryem*

426 Halil Altıntaş, "Kur'an Söyleminde Tevhid İlkesi", *Hız Peygamber Tevhid ve Vahdet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 31.

427 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, no: 2121.

oğlu Mesih'i aşırı övdüğü gibi övmeyin. Ben ancak Allah'ın kulu ve Resulüyüm.” Diğer yönden tefrite karşı tavır takınarak da şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “*Biriniz beni babasından, çocuğundan ve tüm insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz.*”⁴²⁸ Kuran-ı Kerimde de “*biz resulleri ancak Allah'ın izniyle kendilerine itaat edilsin diye gönderdik*”⁴²⁹ buyrulmaktadır. Ümmet içinde Peygamberin otoritesini zayıflatıp devre dışı bırakmaya yönelik projeler üretilmiştir. “Peygambersiz bir Kitap” tarzında tasarlanan bu projeler “İncil yeter” diyen Martin Luther tarzı bir Protestan İslam anlayışı ortaya çıkararak ümmeti parçalamaya yöneliktir. Peygamber Efendimizin ümmet içindeki konumu Kur’ân’dan sonra ikinci delil kaynağı olması yönüyle ümmetin vahdetini tesis etmede aktif bir etkiye sahiptir. Resuller bir postacı değil, ümmetin hidayetine vesile olan rehberler ve öğretmenlerdir. “*Ey Nebi! Biz seni bir şahit, müjdeleyici ve uyarıcı, Allah'ın izniyle O'na bir davetçi ve (güneş gibi) etrafi aydınlatan bir kandil olarak gönderdik.*”⁴³⁰ “*Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir dalalet içinde idiler.*”⁴³¹ Hz. Peygambere sadece bir resul olarak değil aynı zamanda bir nebi olarak da iman etmek gerekmektedir. Bu konuda şu ayeti esas alabiliriz. “*De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka ilah yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Nebi olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız.*”⁴³² Hz. Peygambere iman edip ona tabi olarak yürüdüğü ve davet ettiği sıratı müstakime uyanlar kardeşçe bir yaşam tarzına ve cennete yönelirler.

Ümmet-i davet anlamında ümmet-i Muhammed’i bölen unsurlardan birisi de Ehl-i Kitab’ı Hz. Peygamber’e imandan muaf tutan yaklaşım tar-

428 Buharî, “İman”, 34.

429 Nisa, 4/64.

430 Ahzab, 33/41.

431 Âl-i İmrân, 3/164. Ayrıca bkz: Bakara, 2/129. Cuma, 62/2.

432 A’râf, 7/158.

zıdır. Hâlbuki iman, parçalanmayı kabul etmeyen bir bütündür. Peygamber Efendimiz, ümmetinin imanda vahdetini temin etmek için bu hususu açıkça ilan etmiştir: “Benim ümmetimden Yahudi veya Hıristiyan kim olursa olsun beni işittiği halde bana iman etmeden ölürse cehennemdedir.”⁴³³ Kur’ân’da açıkça beyan edilen ilkelerden birisi iman esasları konusunda kimsenin ayrıcalıklı olmadığı yönündedir. İman konusunda “Allah’ın resulleri arasında fark gözetmeyiz.”⁴³⁴ Nasıl ki bir Müslüman tüm resullere ve onlara indirilen vahiylerle icmalî olarak iman etmesi gerekiyorsa, ehli kitabın da Hz. Muhammed’e ve ona indirilen Kur’ân’a iman etmesi gerekir. Aksi halde hidayete ermiş olamaz. Zira Müslümanların tüm nebilere ve onlara indirilenlere iman etmesi emredildikten sonra “şayet ehli kitap da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse hidayete ermiştir”⁴³⁵ buyrulurken imanda kimsenin ayrıcalığı olmadığı ve iman edilmesi gereken hususlarda herkesin eşit olduğu beyan edilmiştir. Tarihe baktığımızda Ümmet-i Muhammed’i bölmek için ayrıcalıklı sınıflar oluşturmaya çalışan fırkalar hep bulunmuştur. Kelam âlimleri bu tür bölücü fikirlere karşı İslam Ümmetinin birliğini savunmaya çalışmışlardır. Mesela İsfahan Yahudilerinden İseviyye’ye göre Hz. Muhammed’in peygamberliği ve getirdikleri doğrudur. Lakin onlara göre Hz. Muhammed, İsrailoğullarına değil, Araplara gönderilmiştir. La ilahe illallah’ı kabul ettikleri halde Hz. Muhammed’in getirdiği şeriatın kendilerini bağlamadığını, sadece Arapları veya sadece Müslümanları bağladığını savundukları için İslam ümmetinden kabul edilmemişlerdir.⁴³⁶

İslam’ın kısa bir sürede dünyaya nasıl yayıldığı oryantalistlerin merak ettiği bir konudur. AlfredGuillame, İslam’ın dünyaya yayılışının, bir ümmet meydana getirmesinin ve farklı kültürlerle sahip milletlerden oluşan bu ümmet arasında ortak bir kültür ve yaşama biçimi oluşturmasının, Hz. Peygamber sayesinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Hocası D. S. Margoliouth (1858-1940) de İslam’ın köklü bir medeniyet oluşturmasını

433 Müslim, “İman”, 69.

434 Bakara, 2/285.

435 Bkz: Bakara, 2/135-137.

436 Abdülkahir Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, tercüme: Ethem Ruhi Fiğlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 13.

Hız. Peygambere borçlu olduğunu belirtir. Hız. Peygamber'in ve sünnetinin ümmetin güçlü bir medeniyet inşasında önemli bir yere sahip olduğunu itiraf eden oryantalistlerin hadislerle ilgilenmesini nasıl amacı elbette bilime katkı sağlayarak hadis geleneğini canlandırmak değil, hadislerdeki uydurmalarla insanların kalbindeki İslam'ın kutsiyetine halel getirmek ve Müslümanları sünnetten ayırarak farklı İslam algıları oluşturarak ümmeti bölüp sömürebilmektir. Zira oryantalistler, misyonerlik ruhunun egemen olduğu ve dini gayelerin öne çıktığı dönemde sünnet ve hadise dair çalışmalar yapmıyorken, siyasi ve ticari gayelerin sömürge hareketlerine dönüştüğü zamanlarda hadis araştırmalarına yönelmişlerdir. 18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa'nın sömürgeci politikasına karşı çıkan aktif İslamî direnişlerin hadis merkezli olması oryantalist çalışmaların hadisi hedefe almasında önemli bir etkidir.⁴³⁷ Hadis rivayetleri arasındaki mevzuları elemek yerine hadislere küllî bir şekilde sahip çıkıp savunma refleksi, müsteşriklerin ve onların amacına bilerek veya bilmeyerek hizmet eden bu tür saldırılarına bir tepki olarak gelişmiştir. Hadis rivayetlerine toptan kabul veya toptan red şeklindeki her iki yaklaşım tarzı Hız. Peygamber'in kurduğu İslam medeniyetine zarar vermekte olup tevhide ve vahdeti zedelemektedir.

Peygambere imanın ümmetin vahdetindeki yerini Peygamberin vacip sıfatları açısından ele alacağız. Hız. Peygamberin bu konuda üzerinde durulması gereken sıfatlarını ismet, tebliğ ve üsve-i hasene şeklinde üç başlık altında toplayabiliriz.

1. İsmet sıfatı:

İsmet sıfatı, Peygamberin sıdk sıfatının bir gereği olan, günah işleme imkânı olduğu halde masiyetten kaçınma melekesidir.⁴³⁸ İsmet sıfatının bir meleke olması, kişinin özüne yerleştirilen iffet melekesine benzetilebilir. Ayrıca ismet, vahiy bilgisiyle desteklenme ve uyarılmadır. Bu özellikler bir şahısta toplandığı zaman masum olur.⁴³⁹ Zira masum olmayan

437 Mehmet Görmez, "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk eden Temel Faktörler Üzerine", *İslâmiyât*, 3/1 (2000), 16-20.

438 Cürçânî, *Ta'rifat*, (Beyrut, Darul-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 150.

439 Fahreddin Razî, *Muhassal (Kelama Giriş)*, Çeviren: Hüseyin Atay, (Ankara: TC Kültür Bakanlığı, 2002), 245.

biri Allah tarafından getirdiği vahiy konusunda insanlara güvenilir bir örnek ve delil olamaz. İsmet sıfatı peygamberin iradesini ortadan kaldıran icbarî bir durum değil, ilahî mesajın ve örnek modelinin korunmasıdır. Namaz kılariken yapılan ve ardından düzeltilen kısa süreli hatalar ilahî eğitimin bir parçasıdır.⁴⁴⁰ Dolayısıyla ismet sıfatı, Hz. Peygamberin bilincinin ilahi bir lütuf olarak inşa ve terbiye edilmesidir.

İsmet sıfatının, Hz. Peygambere iman edenlerin vahdetine katkı sağlayan unsurlardan birisi olması şu açıdandır. Müslümanlar, ismet sıfatının insanlar arasında sadece peygamberlere nasip edildiğinin bilinciyle hareket etmelidir. Zira Allah'ın elçisi olarak nübüvvet misyonunu yürüten Hz. Peygamber dışında hiçbir âlim, imam, şeyh, hoca ve hoca efendinin ismet sıfatına sahip olmadığına, hatadan ve günahattan masum olmadığına bilincinde olan hiçbir Müslüman, dini beşerin tekeline teslim edemez. Hz. Peygamber gerek sözlerinde gerek fiillerinde kendisini lekeleyecek ve kıymetini düşürecek hatalardan vahyin rehberliğinde korunmuştur. Şayet kasıt ve iradesi olmaksızın kendisinden bir hata ortaya çıkacak olursa Cenabı Hak onu uyarır, vahiyle düzeltirdi.⁴⁴¹ Hz. Peygamber dışındaki âlimler ve liderler, vahiyle düzeltilmediği için ümmetin ilim ehli tarafından uyarılmaya ve düzeltilmeye muhtaçtırlar. Bu bilince sahip olan dört Ehli Sünnet imamı da “sahih sünnet benim mezhebimdir” diyerek kendi görüşünün dogmalaşmamasına azami gayret göstermiş, Peygambere iman gereği olarak onun hükmüne teslimiyetini ilan etmiştir. Bu bilinçle yetişen kelim ve fıkıh âlimleri delillerin rehberliğinde gerektiğinde mezhep imamlarına muhalif görüş beyan etmekten çekinmemişlerdir.

Maalesef kimi âlimlerin eleştiriden azade kılınarak masum gibi telakki edilmeleri durumunda mezhep, meşrep, cemaat ve tarikatlar dinde tefrikaya yol açmaktadırlar. İnsanlar mensup oldukları grupları dinin kendisi gibi algılayıp kendileri dışındaki Müslüman grupları ötekileştirerek tekfircilik hastalığına saplanmaktadırlar. Özellikle Kur'an dışında dini alanda yazılan eserler kutsallaştırılarak dini parçalamaktadırlar. Kur'anı

440 Abdulkahir Bağdadî, *Usulü'd-din*, 188, 189. Nureddin Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usulü'd-din*, Tahkik ve Tercüme: Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), 114, 115.

441 Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usulü'd-din*, s. 114.

Kerim’de bu konuya dair şu ayet dikkat çekicidir. “*Bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir. Ben sizin Rabbinizim. Emir ve yasaklarıma isyandan sakının. Derken (onlar) (din) işlerini aralarında kitaplar halinde parça ettiler. Her hizip kendi elindekiyle böbürlenmektedir.*”⁴⁴² “(Resûlüm!) *Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah’ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler. Hepiniz O’na yönelerek O’na karşı gelmekten sakının, namazı kılın. Dinlerini fırkalara ayıran ve gruplara ayrılan müşriklerden olmayın. Her hizip kendi elindekiyle şumarıp böbürlenmektedir.*”⁴⁴³

Hadis kitaplarının Kur’ân’a rakip ve alternatif olmaması için Hz. Peygamber ve dört halife döneminde hadis kitaplarının tedvini ertelenmiştir. Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre sahabe oturmuş hadis yazarken Hz. Peygamber yanlarına gelmiş ve “bu yazdıklarınız nedir?” diye sormuştur. Sahabe “senden duyduğumuz hadislerdir?” deyince Hz. Peygamber “*Allah’ın kitabından başka bir kitap mı? Sadece Allah’ın kitabını yazın.*” demiştir. Onun yanına başka bir kitap yazmayı yasaklamıştır. Daha sonra sahabe Resulullah’tan hadis nakledip nakledemeyeceklerini sormuşlar. Resulullah “*benden hadis nakledin. Ancak kim benim adıma kasten yalan söylerse cehennem ateşindedir*” buyurmuştur.⁴⁴⁴ Hz. Ömer hilafeti sırasında bir sünen yazmayı düşünmüş, ancak daha sonra bu işten vaz geçmiştir. Hz. Ömer, bu işten vazgeçmesinin sebebini şöyle izah etmiştir: “*Size bir sünen kitabından bahsetmiştim. Sonradan düşündüm ki sizden önceki ehli kitap Allah’ın kitabı dışında kitaplar yazmışlar, o kitaplar üzerine düşünerek Allah’ın kitabını terk etmişlerdir. Yemin ederim ki ben, Allah’ın kitabını hiçbir kitap ile örtmem.*”⁴⁴⁵ Nasıl ki Hz. Peygamber vahyin tebliği konusunda ismet sıfatıyla korunmuşsa Kur’ân da kıyamet gününe kadar Allah tarafından korunmaktadır. Kur’ân, bir top-

442 Müminun, 23/52, 53

443 Rum, 30/30- 32.

444 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd., (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), 17/156, 157.

445 Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (İbn Abdilber’in Camiu Beyanil-ilmî ve Fadlihi adlı eserinden naklen), Ankara, 2012, s. 53.

lulukta ikinci sıraya düştüğü zaman öne çıkarılan hadis kitapları bile olsa ümmet tefrikadan korunamaz. Zira hadis kitapları Kur'ân gibi mahfuz olmadığı gibi onları yazan âlimler de ismet sıfatına sahip değildir. Zira Hz. Peygamberin son nebi olmasıyla vahiy kapısı kapanmıştır. Kur'ân'a muhalif olmadığı ve ümmeti Muhammed'i sıratı müstakimden ayırmadığı müddetçe her rivayet ve her eser bir değer taşımaktadır. Resulullah'ın rehberliğini tespit etmede hadis rivayetleri konusunda ihtilaf edilen konularda ümmetin birliğini sağlamak için Kur'ân'ın hakemliğine ihtiyaç vardır. Zira Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *“İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allâh, peygamberleri, müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi; onlarla beraber, anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetmek üzere, içinde gerçekleri taşıyan Kitabı indirdi. Kendilerine Kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü o (Kitap hakkı)nda anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah, kendi izniyle inananları, onların üzerinde ayrılığa düştükleri hakikate ilettiler. Allah, dilediğini doğru yola iletir.”*⁴⁴⁶ *“Sana da kendinden önceki Kitabı doğrulayıcı ve onu kollayıp koruyucu olarak Kitabı gerçeğe indirdik. Artık onların aralarında Allâh'ın indirdiğiyle hükmet ve sana gelen gerçeğe ayırılıp onların keyiflerine uyma! Sizden her biriniz için bir şeri'at ve bir yol belirledik. Allâh isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdi(ğ)i ni'met(ler)i hakkında sizi sınamak istedi. Öyleyse hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah'adır. O size ayrılığa düştüğünüz şeyler(in hakikatin)i haber verecektir.”*⁴⁴⁷

İsmet sıfatına sahip olmayan ravilerin rivayetine dayalı olan hadisler ile ümmetin icmasıyla yaşayarak bize ulaşan sahih sünneti birbirine karıştırmamak gerekir. Zira sahih sünnet, teorik olarak sunulan Kur'ân'ın pratiğe aktarılmış halidir. Bu açıdan sahih sünnet, üsve-i hasene değeri taşımaktadır. Ayrıca sahih sünnet özü korumaya sebep kılınan kabuktur. Zira namaz, zekât, oruç ve hac gibi pratik ibadetler, ismet sıfatına sahip Peygamberin “yaşayan Kur'ân” olma vasfıyla ümmetin vahdetini sağlamak için Hz Peygamberin aramızda yaşayan önderliğini ve örnekliğini

446 Bakara, 2/213.

447 Maide, 5/48.

temsil etmektedir. Hz. Peygamberin kıldığı gibi namaz kılan ümmet namazda vahdeti sağlamış olmaktadır. Ümmetin parçalanmasına yol açan en büyük fitne, namazın tahrif edilmesidir. “Din ilmek, ilmek çözülecektir. İlk çözülecek ilmek hükümdür. Son çözülecek ilmek ise namazdır.”

2. Tebliğ: Peygamberimizin temel misyonu olan tevhid çağrısı açısından peygamberimizin ümmetin birliğine katkısını temsil etmektedir. İman, küfrün zıttı olup kişinin cehennemde ebedî olarak kalmaktan güvende olmasıdır.⁴⁴⁸ İmanın aslı tevhittir. Yani birlemektir. Allah’ı zatında ve sıfatlarında birlemektir. Allah’ın zatında bir, sıfatlarında tek olduğunu tasdik etmektir. Peygamberlerin en temel görevi de gönderildikleri ümmeti tevhid mesajı etrafında bir tek ümmet olmaya davet etmektir. “*An-dolsun biz, her millet içinde: “Allah’a kulluk edin, şeytân(a tapmak)dan kaçının” diye bir elçi gönderdik. Onlardan kimine Allah hidâyet etti, onlardan kimine de sapıklık gerekli oldu. İşte yeryüzünde gezin de bakın, yalanlayanların sonu nasıl olmuş!*”⁴⁴⁹ Peygamberler daima tevhide davet etmiştir. Hiçbir zaman kendilerine verilen risalet görevine ihanet etmemiştir. Kendilerine emanet edilen ilahi vahyin mesajını dosdoğru tebliğ etmiştir. Risalet görevini dünyevi menfaate dönüştürmemiş ve kendilerini Allah’ın ortakları olarak sunmamışlardır.

İslam dini, Allah’tan başka ilah olmadığına iman etmek ve O’ndan başkasına ibadet etmemek şeklinde tevhid merkezli bir anlayış etrafında insanları birleştirmektedir.⁴⁵⁰ Bu hususa Kuran’da şu şekilde işaret edilmektedir: “*Muhakkak bu ümmetiniz, bir tek ümmettir. Ben sizin Rabbinizim. O halde bana ibadet edin*”⁴⁵¹ “*Muhakkak bu ümmetiniz, bir tek ümmettir. Ben sizin Rabbinizim. O halde benden sakının*”⁴⁵² Tevhid, Allah’ı uluhiyet ve rububiyet açısından zatında, sıfatlarında ve fiillerinde birlemektir. Allah’ın zatında bir, sıfatlarında tek olduğunu tasdik etmektir. Tevhid, Allah’ı zatında ve sıfatlarında birlerken, bireysel ve toplumsal

448 İsmail Hakkı İstanbuli, *Ruhu'l-Beyan*, 3/456.

449 Nahl 16/36.

450 Eroğlan, “Dini Bir Fenomen Olarak Kutsalın Bir Araya Getirici Özelliği”, 165.

451 Enbiya, 21/92.

452 Müminun, 23/52.

anlamda farklı kültürleri ve meşru örfleri yok saymadığı için tek tipliliğe yol açmaz. Tevhid, kâinat içindeki uyuma ve nizama referansla sosyal ve siyasal uyumun (vahdetin) toplum içinde nasıl teşekkül edebileceğine dair entelektüel bir zemin sunmaktadır. Tevhid, toplumda bireylerin kendilerine özgü kimlik ve karakter oluşumuna katkı sağlayarak hakikatin farklı açılardan dile gelmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca tek bir anlama biçiminin tüm topluma despotik bir şekilde dayatılmasına izin veremeyerek çoklukta birliği temin etmektedir.⁴⁵³ Müslümanlar asıl ilkelere ortak olup tek vücudun farklı uzuvlarını oluşturarak çok fonksiyonlu vahdeti oluşturmaktadırlar. Beynin ve kalbin işlevi farklı olsa da bir bedende ahengi temin etmektedirler.

Kelam kitaplarında nübüvete olan ihtiyaç zikredilirken, şehirlerin nizamının kurulmasında ihtiyaç duyulan bir kanuna dikkat çekilmektedir. Zira insanların akılları birbiriyle bireysel menfaatlerinden dolayı çelişebildiği için herkes kendi aklının ve anlayışının hâkim olmasını isteyebilir. Dolayısıyla insanlar işleri hususunda fitneye düşebilirler. Ayrıca insan sosyal bir varlık olduğu için tek başına yaşamını devam ettirmesi mümkün değildir.⁴⁵⁴ Bir araya gelme ve toplanma, vuruşmaya sebep olan bir anlaşmazlık kaynağı olabilir. İtaati teşvik ve kötülükten menetmek için bir kanun koyucunun kanun koyması gerekir. Şayet ibadetin nasıl yapılacağı hususu halka bırakılacak olsa, her grup farklı şekilde o ibadeti yapacağı için bu bir karışıklığa yol açardı.⁴⁵⁵ Dünya maişetinde muvaffak olmak için insanlar her zaman bir yardımcıya ihtiyaç duyarlar.⁴⁵⁶ Dolayısıyla Peygamberler Allah tarafından getirdikleri Kitap ve hikmet bilgisiyle ihtilafı ortadan kaldırarak ümmetin birlikteliğini temin etmektedirler. Peygamberler, Allah'ın vahyettiği ayetleri insanlara okumuş, kitabı ve hikmeti öğretmiş, bir de onları tezkiye etmeye çalışmıştır. “*Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve*

453 Burhanettin Tatar, ”İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet”, *Hız Peygamber Tevhid ve Vahdet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 16, 18, 19.

454 İmam Esiruddin Ebherî, *Risâletun fî İlmi'l-Kelâm*, thk. Muhammed Ekrem Ebu Çavş, (Ürdün: Daru'n-Nur, 2012), 140.

455 Fahreddin Razî, *Muhassal*, 242.

456 Ebherî, *Risâletun fî İlmi'l-Kelâm*, 140.

*inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir dalalet içinde idiler.*⁴⁵⁷

Toplumun ilim seviyesinin yükseltilmesi ve ahlakî erdem açısından tezkiye edilmesi vahdetin temel ilkelerindendir. Cehalet ve ahlakî yozlaşma, toplumun ihtilafa ve tefrikaya saplanmasının temel sebeplerindendir. Peygamberler, gönderildikleri ümmetin muallimi olup hidayet rehberleri ve ilahî rahmet vesilesidirler. Zira Allah, peygamberleri, dünya ve din işleriyle ilgili olarak ihtiyaç duydukları hususları açıklasınlar diye göndermiştir. Zira insan aklı istisnalar hariç hangi işlerin insanı cennete hangilerinin cehenneme götüreceğini tamamen idrak edemez.⁴⁵⁸ Çünkü akıllar değişiktir. Bize göre kerih ve çirkin olan bir şey başkasına göre hayırlı ve güzel olabilir. Bizim sevdiğimiz bir şey başkasına göre şer ve kabih olabilir.⁴⁵⁹ Olgun olan az bulunur. İlahî sırlar pek yüksektir. Bazı hakikatler ya birçok tecrübeden ya da bir muallimden öğrenilir. Mesela hangi ilacın faydalı hangisinin zehirli olduğunu öğrenmek gibi. Halbuki çoğu zaman tecrübeyle öğrenmek tehlikeli bir yoldur. Bundan dolayı peygamber göndermek ve onlara kitap indirmek gerekir ki, yetenekli herkes şahsiyetine göre mümkün olan son kemaline selamete erişsin.⁴⁶⁰

Allah'ın zatında ve sıfatlarına imanı tebliğ eden Peygamberlere iman etmek, güvenip bağlanmak ümmetin imanını şirkten, vahdetini tefrikadan korumaktadır. Zira bireysel ve itikadî açıdan en büyük zulüm şirk iken,⁴⁶¹ toplumsal açıdan en büyük zulüm kaynağı tefrikadır. Şirkten kaçınarak Allah'ın birliğine iman etmek, ümmetin itikadî açıdan vahdetini sağlarken, Peygambere itaat etmek fırkalara ayrılmaktan korumaktadır. Hz. Peygamber ümmetin itikadî ve toplumsal vahdetini saptamak için özen göstermiştir. Bütün Peygamberler ümmetlerini Allah'ın birliğine iman et-

457 Âl-i İmrân, 3/164. Ayrıca bkz: Bakara, 2/129. Cuma, 62/2.

458 Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 236.

459 Bkz: Bakara, 2/216.

460 Fahreddin Razî, *Muhassal*, 242, 243.

461 Bkz: Lokman, 31/13.

meye ve şirkten kaçınmaya davet etmişlerdir.⁴⁶² Peygamberler insanların ihtilaf ettikleri konularda hakikati beyan etmek ve Allah'ın izniyle kendilerine itaat edilmek için gönderilmişlerdir.⁴⁶³ İnsanların vahdetini sağlamak üzere gönderilen peygamberlere ve kitaplara rağmen tefrikaya yol açan en önemli etken bağı yani haddini aşma, zulmetme, haktan ayrılma ve hakkı olmayan şeye tamah etmektir. Ehli kitabın Hz. Muhammed'in nübüvvetine ve getirdiği Kur'ân'a iman etmemesinin ve tefrikaya düşmesinin en temel sebebi budur.⁴⁶⁴

Peygamberler daima tevhide davet etmiştir. Hiçbir zaman kendilerine verilen risalet görevine ihanet etmemiştir. Kendilerine emanet edilen ilahi vahyin mesajını dosdoğru tebliğ etmiştir. Risalet görevini dünyevî menfaate dönüştürmemiş ve kendilerini Allah'ın ortakları olarak sunmamışlardır. *“(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”*⁴⁶⁵ *“Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine Kitap, hikmet ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah'ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis (şöyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğunuz Kitap uyarınca Rabbe hâlis kullar olunuz. Ve size: Melekleri ve peygamberleri ilâhlar edin, diye de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra hiç size kâfirliği emreder mi?”*⁴⁶⁶

Peygamberin tebliğ sıfatının gereği, müşrikler tarafından teklif edilen tüm dünyevî menfaatlara ve tehditlere rağmen sadece Allah'a davet etmektir. Zira Allah ile beraber başkalarına davet etmek şirkidir. *“Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, artık sakın onlar seni bu âyetlerden alıkoymasınlar. Rabbine davet et. Asla müşriklerden olma! Allah ile birlikte başka bir ilaha davet etme! O'ndan başka ilah yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndü-*

462 Bkz: Enbiya, 21/25.

463 Bkz: İbrahim, 14/4. Nisa, 4/64.

464 Bkz: Bakara, 2/213. Ali İmran, 3/19. Şura, 42/14. Casiye, 45/17. Hucurat, 49/9.

465 Nahl, 16/125.

466 Ali İmran, 3/79, 80.

rüleceksiniz."⁴⁶⁷Nasıl ki dua ibadetin özü ise davet etmek de ibadetin özü sayılmaktadır. Dua edilen makam nasıl yüceltilip takdis edilmiş oluyorsa davet edilen makam da tazim edilmiş olmaktadır. İnsanın özünü Allah'a teslim etmesinin yolu hem kendi hem de diğer insanların nefislerinin şer-rinden Allah'a sığınmaktan ve Allah'a yönelmekten geçmektedir. Çünkü insanın fitratına en uygun yaşam biçimi tevhit dinidir. Zira Allah hiçbir beşerin göğsünde iki kalp yaratmamıştır.⁴⁶⁸

Ehli Kitabın fırkalara ayrılmasının en önemli sebeplerinden birisi hahamlarını ve rahiplerini Allah ile birlikte rabler edinmeleridir. Bunun sebebi hahamların ve rahiplerin Allah'ın emrine aykırı olan emirlerinde bile onlara itaat etmektir. "*(Yahudiler) hahamlarını ve (Hristiyanlar) rahiplerini Allah'tan ayrı rabler edindiler, Meryem oğlu Mesih'i de öyle. Oysa kendilerine yalnız tek ilah olan Allah'a ibâdet etmeleri emredilmişti. O'ndan başka ilah yoktur. O, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir.*"⁴⁶⁹ Bundan dolayı Cenabı Hak ümmet-i Muhammed'e şöyle buyurmaktadır: «*Şüphesiz bu (insanlar) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının*» (denildi). *Ne var ki insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her gurup kendilerinde bulunan ile şımarıp böbürlenmektedirler.*"⁴⁷⁰

3. Üsve-i Hasene: Hz. Peygamberin sıfatlarından birisi de onun, arında yaşayan insanların en akıllısı olması ve en güzel ahlaka sahip bulunmasıdır. Peygamber olacak kişinin risalet vazifesini ifaya engel olacak sıfatlar taşımaması lazımdır. Eğer nübüvvetten önce böyle bir sıfat taşıyorsa Cenâb-ı Hak Hz. Musa'nın dilindeki tutukluğu onun duası üzerine izale ettiği gibi o sıfatı peygamberlik sırasında izale eder.⁴⁷¹

En iyi teorilerin bile yaşanır olabilmesi için başarılı modellere ihtiyacı vardır. Bundan dolayı her kitap bir peygamberle birlikte gönderilmiştir. Hz. Peygamberin bir vasfı yaşayan Kuran'dı. Kuran Hz. Peygamber'i

467 Kasas, 28/87, 88.

468 Ahzab, 33/4.

469 Tevbe, 9/31.

470 Müminun, 23/52, 53.

471 Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûlü'd-din*, 114.

usve-i hasene olarak tanıtmıştır. “*Andolsun Allâh’ın Elçisinde sizin için Allah’a ve âhiret gününe kavuşmayı uman ve Allâh’ı çok zikreden/anan kimseler için, (uyulacak) güzel bir örnek vardır.*”⁴⁷²

Hız Peygamber, insanların hevasına tabi olmaması açısından üsve-i hasene olup bu davranışıyla O’na iman eden ümmetin birliğe katkıda bulunmuştur. Ümmetin arasında birliği tesis etmenin temel şartı, merhamet ve adalettir. Adaletin olmadığı yerde insanlar, kendi adaletlerinin peşinde darmadağın olurlar. Adaleti tesis etmenin önündeki en büyük engel de adaletin gerekli olduğu yerde şahsi merhamet beklentisidir. Diğer bir deyişle suça karşı ayrıcalıklı sınıf oluşturma talepleridir. Eskiler “şeriatın kestiği parmak acımaz” sözüyle adaletin uygulanmasının hukukun önemini ifade etmektedirler. “*hırsızlık yapan kızım Fatıma bile olsa elini keserdim*” diyen Peygamber Efendimiz, hukuk önünde herkesineşit olduğunu ve suçun cezasının uygulanmasında ayrıcalıklı bir sınıfın bulunmadığını beyan etmiştir. “*Bilin ki, içinizde Allah’ın elçisi vardır. Şayet o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize sindirmiştir. Küfrü, fıskı ve isyanı da size çirkin göstermiştir. İşte doğru yolda olanlar bunlardır.*”⁴⁷³

Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilen Peygamber Efendimiz, sahabelerine karşı o kadar halim-selim davranırdı ki, bu mülayim tavrı Kur’ân’da şu şekilde övülmüştür. “*O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiği zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.*”⁴⁷⁴ Peygamberimizin, etrafındakilere karşı olan mülayim tavrı, ümmetin O’nun etrafında kenetlenmesinin temel etkenlerinden birini teşkil etmektedir. Zira atalardan intikal eden adet, gelenek ve göreneklerin bir anda terk edilmesi, cahiliye taassubu yerine iman ve takva şuurunun yerleştirilmesi kolay değildi. Kin, öç alma, nefret ve intikam

472 Ahzab, 33/21.

473 Hucurat, 49/7.

474 Ali İmran, 3/159.

hisleriyle katılmış kalpler, Allah Resulünün verdiği eğitimle yufkalaştı ve muhabbetle doldu. Medine’de gerçekleştirilen kardeşlik projesi ile düşmanlıklar giderildi. Allah Resül’ünün örnekliliği ve önderliğinde oluşturulan Müslümanların birliği Kur’ân’ın ifadesiyle “*Duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf tutmuş*”⁴⁷⁵ vahdet toplumuna dönüşmüştü. Allah’ın hidayeti ve Peygamberin tezkîyesi⁴⁷⁶ sonucunda cahiliye döneminin zorba ve müşrik insanları kısa bir sürede merhametli ve güvenilir müminler topluluğu haline geldi. İşte bu sebeptir ki bazı usul âlimleri “şayet Resulullah’ın nübüvvetini ispat için hiçbir mucize olmasa, sadece onun ashabının değişen hali bile yeter”⁴⁷⁷ demişlerdir. ⁴⁷⁸

Sonuç

Hiz. Peygamberin ümmetin vahdetini sağlamada önemli bir yeri vardır. Ümmet sarıldığı müddetçe parçalanmayacağı iki şey İslam’ın teorik boyutunun anlatıldığı Kur’ân ve İslam’ın pratik boyutunun temsil edildiği sünnettir. Tevrat ve İncil ile iletilen ilahi mesajın tahrif edilmesine karşı Kur’ân’ın kıyamete kadar mesajının korunması hatemul-enbiya olan Hz Muhammed ile mühürlenmiştir. Hem Resulullah’ın yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra yaşayan Kur’ân olan sünneti, ümmetin önündeki önderliği ve örnekliliği, vahdetin muhafazasında sağlam bir kale gibi olmuştur. Bundan dolayı Kur’ân kalesini yıkamayan İslam düşmanları, Peygambersiz bir Kur’ân üretmeye çalışarak ümmet-i Muhammed’in din algısını tahrif etmeye ve parçalamaya çalışmaktadırlar. Bu durumda Kur’ân’da “Allah’a ve Resulüne iman ve itaat” ifadelerinde Allah’tan sonra Resulullah’ın zikredilmesi konunun önemini vurgulamaktadır.

Peygambere imanın ümmetin vahdetine katkısı için uyulması gereken üç kural bulunmaktadır.

1. Peygambere iman ifrat ve tefritten korunarak vasat ümmete yakışır bir itidal içinde olmalıdır. Hiz. Peygamberi ilahlaştıran ve rableştiren

475 Saf, 61/4.

476 Bkz: Bakara Suresi, 2/129, 151; Âl-i İmran Suresi, 3/164; Tevbe Suresi, 9/103; Cuma Suresi, 62/2.

477 Karâfi, Ebu Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris, *el-Furûk (Envâru’l-Buruk fî Envâi’l-Furuk)*, (Beyrut: Âlemu’l-Kütüb, trs), 4/170.

478 Erul, “Hz Muhammed: Tevhid ve Vahdet”, 41, 42.

ifrat ehline karşı Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu olan Abdullah'ın oğlu Muhammed olduğu; Hz. Peygamberin değerini görmezden gelenlere ise Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğu hatırlatılmalıdır.

Allah'a iman eden birinin Allah'ın son resulü ve son nebisi olan Hz. Muhammed'e ve onun Allah katından getirdiği Kur'ân'a iman etmeden cennete girileceğini söylemesinin, Hıristiyan ve Yahudi egosuna hizmet etmekten başka bir anlamı yoktur. Zira iman bir bütündür. Parçalanamaz. İman edilmesi gereken esaslar konusunda kimsenin bir ayrıcalığı olamaz. Nasıl ki Hz. Musa'ya ve ona indirilen Tevrat'a, Hz. İsa'ya ve ona indirilen İncil'e iman etmeyeninin imanı geçersizse, Hz. Muhammed'e ve ona indirilen Kur'ân'a iman etmeyeninin imanı da geçersizdir.

2. Allah'ın ve Resülünün önüne kimseyi geçirmemek gerekir. Aksi halde Allah'ın ve Resülünün önüne geçirilen şahsiyetler ya peygamber konumuna ya da ilah ve rab konumuna çıkarılmış olur. Hıristiyanların rahiplerini, Yahudilerin hahamlarını Allah'ın alt mertebesinde rabler edinmesi gibi âlimlerin, şeyhlerin, imamların Allah'ın alt mertebesinde rab ve ilah konumuna çıkarması yasaklanmıştır. Buna sebep olan en temel amil, bu kişilerin Allah'ın mülkünde tasarruf yetkisine sahip olduklarına ve masum olduklarına iman etmektir. Hâlbuki Peygamberler de Allah'ın mülkünde ve tasarrufunda ortak olmadıkları gibi, peygamberlerin dışındaki insanlar masumiyet sıfatına sahip değildir. Peygamberlerin masumiyet sıfatına sahip olmasının sebebi tebliğ etmekle yükümlü oldukları vahyi ümmetlerine güven içinde ve hiçbir şüphe ve tereddüde yer vermeden ulaştırmalarını sağlamaktır. Şayet peygamberler sıdk, emanet, fetanet, ismet ve tebliğ ile mücehhez olmasalar, insanlar onların Allah katından getirdikleri haberler ve talimatlar konusunda şüpheye düşerlerdi. Şüphe ile yakini bir iman bir arada olamaz. Peygamberlerin söz ve fiillerinin dinin kaynağı olmasının anlamı buradan kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber Allah'ın dini konusunda hem kendi hevalarına hem de başkalarının hevalarına uymaktan masumdurlar. Peygamberler bir konudaki hüküm verdiklerinde bu hükmü ya metlu olan Allah'ın kitabına ya da gayri metluv olan bir vahye dayanarak vermektedirler. Unutmamak gerekir ki kendile-

rine kitap verilmeyen nebiler de ümmetlerine rehberlik ederken vahiy ile desteklenmişlerdir. Hatemün nebi olan Hz. Muhammed'ten sonra vahiy kapısı kapanmıştır. Hiçbir veli, imam, şeyh veya alim, Cebrail'den vahiy alamayacağı gibi, göklerin ve yerin tasarrufunda Allah'ın ortağı değildir.

3. Zannî konularda icmalî, kat'i konularda tafsilî bir iman ile Allah'a ve Resulüne iman etmek gerekir. Sübutu ve delaleti kesin olarak Peygamber'den bize ulaşan tüm konularda mükellef kıldığımız gibi tafsilî şekilde iman etmeliyiz. Ancak subutu ve/veya delaleti zanni olarak Peygamberimizden bize ulaşan konularda icmalî bir iman sergilemek, ümmetin vahdetini muhafaza etmenin, böylece tekfir ve tefrika belasından korunmanın en önemli ilkelerindendir. Mesela haberi sıfatların keyfiyeti, ruyetullah, miraç, nuzul-u İsa vb konular subutu veya delaleti zanni olduğu için bu konularda tevil ve ihtilaf caizdir, bu konularda tekfir caiz değildir.

Kaynakça:

- Altıntaş, Halil. "Kur'ân Söyleminde Tevhid İlkesi". *Hız Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin. *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*. Tahkîk: Ahmed Muhammed el-Mehdî. Kâhire: Dâru'l-Kütübve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1424/2004.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Usulu'd-din*. thk. AhmedŞemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *el-Fark Beyne'l-Fırak (Mezhepler Arasındaki Farklar)*. tercüme: Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Buharî. *Sahih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsırunnâsır. DaruTavki'n-Neccat, 1422.
- Cürçânî. *Ta'rifat*. Beyrut: Darul-Kütübi'l-İlmiyye, 1983
- Ebherî, İmam Esiruddin. *Risâletun fî İlmi'l-Kelâm*. thk. Muhammed Ekrem Ebu Ğavş. Ürdün: Daru'n-Nur, 2012.

- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa Hanefî (v. 1094/1683). *el-Külliyât Mü'cemunfi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Luğaviyye*. Tahkik: Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, trs.
- Ebü'l-Feda, İsmail Hakkı İstanbuli Hanefî (1127/1707). *Ruhu'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-Fıkr, trs.
- Eroğlan, Fatih. "Dini Bir Fenomen Olarak Kutsalın Bir Araya Getirici Özelliği". *Sıirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/2 (2017), 157-174.
- Erul, Bünyamin. "Hz Muhammed: Tevhid ve Vahdet". *Hz Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Görmez, Mehmet. "Klasik Oryantalizmi Hadis Araştırmalarına Sevk eden Temel Faktörler Üzerine". *İslâmiyât*. 3/1 (2000), 11-31.
- Karâfi, Ebu Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris. *el-Furûk (Envâru'l-Buruk fi Envâi'l-Furuk)*. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, trs.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi* (İbn Abdilber'in Camiu Beyanil-ilmi ve Fadlihi adlı eserinden naklen), Ankara: 2012.
- Müslim. *Sahih*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Daru İhya-i Türesi'l-Arabî, trs.
- Razî, Fahreddin. *Muhassal (Kelama Giriş)*. Çeviren: Hüseyin Atay. Ankara: TC Kültür Bakanlığı, 2002.
- Sâbûnî, Nureddin. *el-Bidâye fi Usûlü'd-din*. Tahkik ve Tercüme: Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000
- Taftazânî. *Şerhu'l-Akâid*. Hazırlayan: Süleyman Uludağ. İstanbul: Der-gah Yayınları, 2013.
- Tatar, Burhanettin. "İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet". *Hz Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.

Kesrette Vahdet, Gelin Birlik Olalım

Yakup YÜKSEL

Doç. Dr.,

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Kâinata baktığımız zaman zâhirde çok şey görürüz. Hatta göremediğimiz şeylerin sayısı daha da çoktur. Bununla birlikte gözümüze bir kesret hali yani çokluk çarpar. Fakat hakikat nazarıyla baktığımız zaman o çoklukta vahdet/birlik görürüz. Bu uçsuz bucaksız evren bütün kesretiyle beraber tek bir düzen halinde deveran eder. Hiç şüphesiz o düzeni kuran ve yöneten de bir olan Yüce Allah'tır. Nitekim Kur'an-ı Kerim âlemdaki bu kesret halinin düzenli bir şekilde ve tek varlık tarafından idare edildiğine yani vahdete dikkatleri çekmektedir. *Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu* (el-Enbiyâ 21/22) âyeti kesrette birliği en güzel şekilde ifade etmektedir.

Kelâm âlimleri “iki ilâhın olacağı fikrini var saydığımız takdirde olabilecek kaosa” dikkatleri çekmişlerdir. Eğer iki ilâhın varlığı kabul edilecek olursa (ki bu muhâl bir durumdur) şüphesiz her ikisi de kudret bakımından eşit olmak zorunda olacaktır. Zira biri diğerinden daha güçlü olursa zayıf olanın ilâhlık vasfı kalmaz. Buna göre iki ilâhın var olduğunu düşünelim. Onlardan birisi bir insanın hareket etmesini diğeri de sâkin kalmasını murad etse zıt şeyler istendiğinden bir karışıklık/düzen bozukluğu meydana gelecektir. Şayet birisinin dediği olsa o takdirde diğerrinin ilâh olma özelliği yok olacaktır. Her iki ilâhın dediğinin olacağını düşünecek olsak bunun da imkânsız olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü hem hareket hali hem de sükûn hali yani iki zıt şey aynı anda görülmez zira

bu imkânsız bir şeydir. Bir varlık ya hareket halindedir ya da durağandır.⁴⁷⁹ İnsanların farklı kültür ve medeniyetlere ait olmasına rağmen birlikte yaşama kültürünü edinmiş olmaları kesrette vahdetin göstergesidir. Her bireyin kendi zâtından yola çıkarak kesrette vahdeti ya da vahdette kesreti rahatlıkla anlayabiliriz. Kendi zatımıza baktığımız zaman birlik görürüz. Ama her birey özelde kendisi, anne-babası, kardeşleri genelde de bütün toplum olarak çokluk halinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla birey kendi zâtı itibariyle teki, ilişkisi olduğu diğer varlıklarla çokluğu yani kesreti oluşturmaktadır. Nitekim vahdetten kesret zuhur etmiş ve kesret hali de bütün mevcûdâtı vahdete götürmüştür.

Her şeyin tevhid/birlikten kaynaklandığını düşünecek olursak, özelde Allah'ın birliği, dinlerin ortaya çıkışındaki köken birliği ve genelde de insanlık birliğinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla kâinat, insanlık ailesinin ortak kullanacağı ve birlikte yaşayacağı bir nimet olarak bahşedilmiştir. Yine kâinat, içindeki çoklukla birlikte vahdeti göstermektedir. Bu bağlamda yazacağımız bölümde, başlıkta da ifade edildiği gibi, vahdet, kesret ve birlik kavramlarından hareketle konuyu işleyeceğiz. Kesret vahdet ilişkisinden ve zâhirde çokluk baskın olsa da vahdet halinde yani birlikte yaşama imkanından bahsedeceğiz.

1. Kavramsal Çerçeve

1. 1. Kesret Kavramı

Dil bilgini Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) “*kesure*” kökünden türemiş olan “*el-kesretu*” kelimesinin “sayının artması/çoğalması” anlamında olduğunu söylemiştir. Bir şeyin çoğuna “*küsrü’ş-şey’i*”, malı çok olan adama da “*reculün miksârun*” denir. Yine çok konuşan erkeğe “*raculün miksârun*” ve çok konuşan kadına da “*imraetün miksârun*” denilmiştir.⁴⁸⁰ Leys (ö. 187/803); “*kesret* sayının artması/çoğalması anlamındadır” demiştir. Bu bağlamda Ferrâ (ö. 207/822), Tekâsür sûresinde geçen “*çoklukla övünmek sizi oyaladı*”⁴⁸¹ âyetindeki “*et-tekâsür*” kelimesinin sayı çok-

479 Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1985), XXII/151.

480 Ebû Abdîrrahmân b. Amr b. Temîm el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Abdülhamîd Hendâvî, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), IV/12.

481 Tekâsür 102/1.

luĝu anlamında olduĝunu ve aralarında sayı bakımından çoklukla övünen iki mahalle/kabile hakkında indiĝini söylemiştir ki onlar da Abdi Menâf ve Benî Sehm kabîleleridir.⁴⁸²⁴⁸³ Dolayısıyla “*k-s-r*” (*kesure*) maddesinden türemiş olan “*kesret*” kelimesi sözlükte azın zıddı anlamında olup çokluĝu ifade etmektedir.⁴⁸⁴ Kur’an’ı Kerim’de de “*k-s-r*” kökünden türemiş olan “*kesret*”⁴⁸⁵, “*ekser*”⁴⁸⁶, “*kesîr*”⁴⁸⁷ ve “*kesîraten*”⁴⁸⁸ kelimeleri azlığın mukâbili olarak kullanılmıştır.⁴⁸⁹ Bu kavram Kur’an’da türevleriyle birlikte seksen beş defa geçmektedir. En çok kullanılan ise *ekseruhum* ve *ekseru'n-nâs* şeklinde görülen *ekser* kalıbıdır. Hadislerde ise kesret kelimesi *kesure-yeksuru* ve bunun türevleri olan *kesretü's-şi'r*, *kesretü's-suâl*, *kesretü'z-zikr*, *kesretü'n-nevm*, *kesretü'l-kelâm*, *kesretü's-salât*⁴⁹⁰ ve benzeri kalıplar şeklinde geçtiği görülmektedir.

Felsefede ise *kesret* vahdetin zıddı anlamında kullanılan metafizik bir terimdir. Çokluk konusunu ilk defa metafiziğinde ele alan Aristo onun açık bir tanımını vermemektedir. Filozof ancak çokluĝun birlik fikriyle beraber incelenebileceğini, bu incelemenin metafiziğin konusu olduğunu, çokluĝun bölünebilirliğini, birin karşıtı olduğunu ve bütün karşıtlıkların bir ve çoğun karşıtlıklarına indirgenebileceğini ileri sürmekte, ayrıca

482 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüĝa*, thk. Ali Hasan Hilâlî, (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye, ts.), X/176-177.

483 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüĝa*, X/176-177.

484 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd el-Ezdf el-Basrî, *el-Cemhere*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, (Beirut: Dâru'l-İlm Li'l-'Alemîn, 1987), 422; İsmâil b. Hammâd Cevherî, eş-Şihâh: *Tâci'l-lüĝa ve şihâhu'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, (Beirut: Dâru'l-İlm, 1979), 802; Cemâluddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1994), V/131.

485 Mâide 5/100.

486 Bkz. Bakara 2/200, 243; Âl-i İmrân 3/110; Nisâ 4/12; Mâide 5/59, 103; En'am 6/37, 111, 116; A'râf 7/17, 102, 131, 187; Enfâl 8/34; Tevbe 9/8, 69; Yûnus 10/36, 55, 60; Hûd 11/17; Yûsuf 12/21, 38, 40, 68, 103, 106; Ra'd 13/1; Nahl 16/38, 75, 83, 101; Enbiyâ 21/24; Mü'minûn 23/70; Tûr 52/47.

487 Bkz. Bakara 2/26, 109, 269; Âl-i İmrân 3/41, 186; Nisâ 4/1, 19, 82, 100, 160; Mâide 5/15, 32, 49, 62, 64, 68, 77, 81, Enbiyâ 21/91, 119.

488 Bkz. Bakara 2/245, 249; Nisâ 4/94; Tevbe 9/25; Mü'minûn 23/19; Sâd 38/51; Zuhuf 43/73; Fetih 48/19-20; Vâkıa 56/32.

489 Bkz. Râĝib el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Beirut: Dâru's-Şâmiyye, 1997), 703.

490 Buhârî, “İlim”, 21; Tirmizî, “Tefsir”, 19; İbn Mâce, “İkâme”, 174.

çokluğun bölünebilir olduğu için duyularla algılandığını ve birden önce geldiğini söylemektedir.⁴⁹¹

Birlik konusu öteden beri âlimleri meşgul etmiş, ilk İslâm filozofu Kindî (ö.259/873) metafizikle ilgili *Fi'l-Felsefeti'l-ûlâ* adlı risâlesinde tartışma konularının büyük bir kısmını çokluk ve birliğe ayırmıştır. Çokluğun varlığını kanıtlamak için pek çok açıklama yapan filozof Aristo'dan ayrı olarak çokluk ve birliğin zorunlu beraberliği (mukârenet) üzerinde durmuştur. Buna göre nerede çokluk varsa orada birlik ve nerede birlik varsa orada zorunlu olarak çokluk bulunur. Kindî çokluğun birlikle var olduğunu, fakat birliğin ona kendi varlığından değil ilk gerçek birden yani Tanrı'dan geldiğini savunmaktadır. Kindî'ye göre çokluktaki birlik ânî olup zâtî değildir; birlik konusu Fârâbî (ö.339/950) ve İbn Sînâ (ö.428-1037) ekolünde sistemleşen sudûr nazariyesidir. Bu nazariye, esas itibarıyla varlığında hiçbir bakımdan çokluk barındırmayan ilk ve zorunlu varlıktan çokluğun nasıl sâdir olduğunu açıklamaya yöneliktir. Sudûr nazariyesindeki, “Birden ancak bir çıkar” ilkesiyle çelişmesizin çokluğun varlığını açıklama girişimi, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö.638/1239) metafiziğinde varlığın birliği (vahdetü'l-vücûd) ilkesiyle çelişmeden çokluğu birliğe indirgeme girişimine dönüşmüştür.⁴⁹² Şimdi bütün bu verilerden sonra sahabeden birisinin Hz. Peygambere; “*Alem yaratılmadan önce onun yerinde ne vardı*” sorusuna karşılık: “*Allah vardı, başka bir şey yoktu*”⁴⁹³ şeklindeki vermiş olduğu cevabı daha güzel anlayabilmekteyiz.

Kesret olarak ifade ettiğimiz ve sosyal bir vâkıa olan çokluk konusu Kur'an'da görülmektedir. Kur'an topluluklardan ve çokluktan bahsederken aslında çokluk içinde vahdet vurgusu yapmıştır. Sayısal çokluktan ziyade nitelikli olma yönünü nazara almıştır. Bu manada meâlini vereceğimiz şu âyetler bu örneklerden birkaçıdır:

491 Ali Durusoy, “Kesret”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXV/310-311.

492 Ali Durusoy, “Kesret”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXV/310-311.

493 Buhâri, “Tevhîd”, 21.

Âyet 1:

*Eğer Rabbin dileyseydi elbette bütün insanları tek bir ümmet yapardı. Halbuki yine de ihtilaf edip duracaklardı.*⁴⁹⁴

Bu âyetin tefsiri konusunda müfessirler şöyle demişlerdir: Âyette geçen “*dileyseydi bütün insanları tek bir ümmet yapardı*” cümlesinin anlamı onları tek bir din üzere ve tek bir topluluk olarak yaratırdı demektir.⁴⁹⁵ Katâde ise “bütün insanları müslüman olarak yaratırdı” manası vermiştir. Yine âyette geçen “*yine de ihtilaf edip duracaklardı*” pasaj hakkında da kimisinin Hristiyan, kimisinin Yahudi ve bir kısmının da Mecusi olacağı şeklinde din bakımından muhtelif inanç üzere olacakları anlamını vermişlerdir. Ayrıca bir kısım insanların hak üzere bir kısmının da batıl üzere olacağı, kimisinin zengin kimisinin de fakir olacağı, bir kısmının ehl-i şekâvet bir kısmının da ehl-i saâdet olacağı tarzında manalar da verilmiştir.⁴⁹⁶

Âyet 2:

*Nice adamlar vardır ki ne bir ticaret ne de bir alış-veriş, Allah’ı anmaktan (O’na ibadet etmekten ve emirlerine bağlanmaktan), namazı gereği üzre kılmaktan ve zekât vermekten kendilerini alıkoymaz. Onlar, bir günden (kıyametten) korkarlar ki, o günde kalbler ve gözler korkudan halden hale döner kıvrınır.*⁴⁹⁷

*Müminler içinde Allah’a verdikleri sözde duran nice erler var. İşte onlardan kimi, sözünü yerine getirip o yolda canını vermiştir; kimi de (şehitliği) beklemektedir. Onlar hiçbir şekilde (sözlerini) değiştirmemişlerdir.*⁴⁹⁸

Bu âyetler incelendiğinde kesret içinde övülen kimsenin vahdet anlayışı ile hareket ettiği, dünyalık işlerinde bile menfaatçi, bireysel dav-

494 Hûd 11/118.

495 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992), VII/137; Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf ‘an haikâiki’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-akâvil fi vücûhi’l-te’vîl*, (Beyrut: 1997), II/298.

496 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, VII/137.

497 Nûr 24/37.

498 Ahzâb 33/23.

ranmayan, birliği emreden Allah şuuruyla hareket eden kişi olduğu anlaşılabilir. Bütün çokluğu yaratan ve *ehad* olan Yüce varlığı anmak aslında biz biriz, hepimiz birden geldik yine bire döneceğiz fikrini hatırd tutarak kesreti/çokluğu tefrika olarak görmek yerine tevhid/bir kabul etmek hedefine matuftur. Nitekim Fâtihâ sûresindeki dualarımız da bu anlamda değil midir? *Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz, bizi sırat-ı müstakîme ilet o yol ki nimet verdiklerinin yoludur. Sapıtılmış ve gazabına uğramışların yoluna değil*⁴⁹⁹ şeklinde her gün beş vakit namazda yaptığımız bu dua onlarca, yüzlerce, binlerce kişinin yani çokluğun tuttuğu safta birlik duası değil de ya nedir? Konuya bu gözle baktığımız zaman aslında Kur'an'ın ilk sûresi bizlere çokluk içerisinde, eski deyimle kesrette vahdeti öğretmektedir. Çünkü akl-ı selim olan herkesin davası bir olana kul olmak, bir olanın rızasını kazanmak, bir olanın çizdiği yoldan sapmamaktır.

Kur'an'ın hedefinin birlik olduğunu, çokluk içerisinde daima tevhîd anlayışı ile hareket edilmesi vurgusunu yaptığını söyleyebiliriz. Tefrikaya düşmenin kötü bir şey olduğunu, bölünüp parçalanmanın sosyal bünyeyi zayıflatacağını hatta çokluk davası gütmenin yasak olduğunu yine Kur'an tekraren dile getirmektedir. Bu manada Kur'an'ın 102. Sûresi olan Tekâsür sûresi çok iyi okunmalıdır. Bu sûrede mal ve sayı çokluğu ile övünen insanın hüsrانından bahsedilmektedir. Birlik davasını unutmış, çoklukla gurur duyan ve birliği zedeleyecek olan tefrika tohumunu eken kişi bu sûrede yerilmiş ve onun sonunun cehennem olacağı bildirilmiştir.

1. 2. Vahdet Kavramı

Vahdet kelimesi “*v-h-d*” kökünden türemiş olup tek kalmak, münferit olmak anlamına gelmektedir.⁵⁰⁰ Kur'an'da vahdet kavramı türevleriyle birlikte yüz kırk defa geçmekte olup en çok kullanılan kalıp ise *ehad* olarak görülmektedir.⁵⁰¹ Vahdet kavramıyla ilgili olarak yine hadislerde

499 Fâtihâ 1/7.

500 Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), III/449.

501 Bakara 2/61, 96, 102, 136, 285; Nisâ 4/171; Kehf 18/26; İhlâs 112/1,4.

ehad, vahde, vâhidetün ve benzeri kelimelerin çok sık geçtiğine şahit olmaktadır.⁵⁰²

Kur'an'da Yüce Allah bütün insanlığı birliğe davet etmektedir. Bu bağlamda şu âyetler oldukça mânîdardır:

Âyet 1:

*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz...*⁵⁰³

Bazı müfessirler bu âyette geçen “Allah’ın ipi” kavramını, “Allah tarafından belirlenen hayat tarzı” şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu ipin, insanların Allah’la olan ilişkilerini sağlam tuttuğu, onları birbirlerine bağlayıp, bir toplum halinde birleştirmeyi sağladığı dile getirilmiştir.⁵⁰⁴ Bazıları da “Allah’ın ipi” kavramının “Kur’an ve İslâm” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nasıl yorumlanırsa yorumlansın hiç şüphesiz özelde bu âyet genelde ise Kur’an insanları birlik ve beraberlik içinde yaşamaya davet etmektedir. Nitekim konumuz açısından vereceğimiz şu bilgiler önem arz etmektedir:

“Allah’ın ipine toptan yapışarak tevhid inancında birleşmek, ayrılıktan uzak durmak ve hayatın sonuna kadar imanı korumak gerekir. İslâm dini inançta ve amelde birliğe büyük önem verir. Bunun içindir ki inanç alanında Allah’ın birliği ilkesini getirdiği gibi, ibadet alanında da hac ve namaz gibi insanları bir araya toplayarak müslümanların birliğini sağlayacak prensipler koymuş, amelî tedbirler almıştır. Fert olarak veya bölünmüş gruplar halinde yaşayanların dinlerini ve milliyetlerini korumaları kolay değildir. Bunların sosyal, maddî ve mânevî baskılar karşısında dayanma güçleri az olduğundan daima din ve milliyetlerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunurlar. Bu tür baskılar peygamberleri bile zor durumlarda bırakmış, bu sebeple Allah’tan ve insanlardan yardım istemeye mecbur kalmışlardır. Kur’an insanlar arasında düşünce ayrılıklarının

502 Tirmîzî, “Kıyâme”, 26; Nesâî, “Menâsik”, 1; İbn Hanbel, *Müsned*, II,328.

503 Âl-i İmrân 3/103.

504 Ebü'l-A'lâ el-Mevdüdü, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Heyet, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), II/227.

bulunmasını, insanın yaratılış hikmetine ve özelliklerine bağlar. İyi niyete dayalı olması ve mâkul çizgide kalması halinde bu ayrılıkların insanlar arasında rekabete, dolayısıyla toplumların ilerlemesine ve kalkınmasına yardımcı olacağı da açıktır. Ancak İslâm, düşünce ayrılığının düşmanlığa dönüşmesini, insanları çekişen ve vuruşan kamplara ayırmasını müsamaha ile karşılamaz. Nitekim bu âyet-i kerîmede müslümanların birliği Allah'ın bir nimeti olarak değerlendirilirken, toplumsal barışı tehdit eden –ve İslâm'dan önce örnekleri çokça görülen– çekişme hallerini her an içerisine düşüp yanabilecekleri ateşten bir çukurun kenarında bulunmaya benzetmiştir. Yüce Allah, insanların böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmamaları için toptan Allah'ın ipine (Kur'an) sarılmalarını, onun genel prensiplerinin dışına çıkmamalarını emretmektedir. "O'nun (Allah'ın) nimeti sayesinde kardeş oldunuz" ifadesi, İslâm'ın insanlar arasında birlik ve beraberliği sağlama konusunda ne derece kaynaştırıcı önemli bir unsur olduğunu, hatta din kardeşliğinin, dolayısıyla inanç ve dava birliğinin soy kardeşliğinden daha kuvvetli olduğunu gösterir.⁵⁰⁵

Âyet 2:

*Allah'a ve onun Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider. Bir de sabırlı olun. Çünkü Allah, sabredenlerle beraberdir.*⁵⁰⁶

Allah birliği sevmektedir. Ayrılığı ise hoş karşılamamaktadır. Aşağıda meâlini vereceğimiz âyetler birliği sembolize eden en güzel örneklerden birisi olsa gerektir.

*Biliniz ki Allah, kendi yolunda (aksamı) birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever.*⁵⁰⁷

*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.*⁵⁰⁸

505 Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), I/643-644.

506 Enfâl 8/46.

507 Saff 61/4.

508 Âl-i İmrân 3/105.

Bu âyette ayrılığa düşenlerin, birliği bozanların âkibetinin azâb olacağı belirtilmektedir.

*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.*⁵⁰⁹

Yunus Emre'nin şiiri bu âyeti ne güzel tefsir etmektedir:

Gelin tanış olalım   İşi kolay kılalım
Sevelim, sevillelim   Dünya kimseye kalmaz.

Vahdetle ilgili birçok hadis olmakla birlikte şu iki hadisi vermeye yetineceğiz:

*Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücuda benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar.*⁵¹⁰

*Birbirinize sırt çevirmeyiniz. Birbirinize kin tutmayınız. Birbirinizi kıskanmayınız. Birbirinizle dostluğunuzu kesmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz.*⁵¹¹

Sa'dî-î Şîrâzî de (ö. 691/1292) şöyle demiştir:

Ben-i âdem a'zay-ı yekdigereñd   Ki der aferineş ze yek gevherend
Çu uzvi be derd averted ruzigar   Diger uzva ra nemaned karar⁵¹²

“İnsanoğlu birbirinin uzvudur. Yaratılıştta aynı cevherdendir. Zamane birini ağrıtsa diğer uzuvlara kalmaz takat.”

509 Hucurât 49/13.

510 Buhârî, “Edeb” 27; Müslim, “Birr”, 66.

511 Buhârî, “Edeb”, 27.

512 Sa'dî-î Şîrâzî, *Bostan ve Gülistân*, çev. Kilisli Rıfat Bilge, (İstanbul: Zafer Matbaası, 1980), 335.

II. Kesrette vahdet, Gelin birlik olalım

Kesrette vahdet, Gelin birlik olalım konusunu veciz bir şekilde özetleyen Niyâzî Mısrî'nin (ö. 1105/1694) şu dizeleriyle konuya girmek istiyorum:

Halvet'den ettim rihleti, kesrette buldum vahdeti,
Bazarda düzdüm halveti, ruz u şeb'im iyd ü berat
Gördüm bu alemler kamu benim vücudumla dolu
Bir olmuş 'Uçmağ' u 'Tamu', cümle bana olmuş sıfat.⁵¹³

Niyâzî Mısrî ilk mısırada halvetten kaçtığını ancak kesrette yani çoklukta vahdeti bulduğunu ifade etmektedir. Yine bazarda yani çarşı pazarında halveti/birliği bulduğunu gece gündüzün hep birlik içerisinde olduğunu dile getirerek kesrette vahdeti çok güzel özetlemiştir.

Sayının çok olması önemli değildir. Önemli olan fikir birliğidir. Aynı istikamette bir olan iki kişi aslında farklı farklı düşüncelere sahip olan yüz kişiden daha güçlüdür. Çünkü yüz kişi arasında yer alan her fert farklı düşündükleri için kendi başına tek kişi sayılır. Ama aynı düşünce etrafında kenetlenen iki kişi önemli bir güç oluşturmuştur. İşte kesret, çokluk, kalabalık dediğimiz toplum arasında en önemli unsur vahdet yani birlik unsurudur. Bu birlik ruhu sağlanmadığı takdirde çıkacak bir fitne karşısında herkes yok olmaya mahkumdur. Aynen bir filozofun dediği gibi ya el ele ya hep ölüme.

Hucûrât sûresinde geçen “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık*”⁵¹⁴ bu âyette “tanışasınız” kaydı, üzerinde durulması gereken bir olgudur. Aslında, rengi, dili ırkı farklı olarak yaratılmış olmak insanlık ailesinin bir zenginliğidir. Bunlar ayrılık sebebi olmamalıdır. Nitekim insan olarak aynı sudan, aynı topraktan aynı mayadan vücut bulduk. İnansın inanmasın insan olan her varlığa can ruhunu üfleyen ve bir olan Allah'dır. Öyleyse insanlık ailesinin en büyük davası vahdet ol-

513 Bazar: Çarşı Pazar; Rûz: Gündüz; Şeb: Gece; Uçmağ: Cennet; Tamu: Cehennem.

514 Hucurât 49/13.

malıdır. Bu anlamda Farsça'da çoklukta birliği ifade eden güzel bir söz vardır. Heme O'st, her şey O'dur. Ancak bu ifade yanlış anlamalara sebep verir kaygısıyla daha sonraları Heme ez O'st, her şey O'ndandır şeklinde söylenmiştir. Yekî hâh (Bir'i iste), yekî hân (Bir'i çağır), yekî cûy (Bir'i taleb et), yekî bîn (Bir'i gör), yekî dâh (Bir'i bil), yekî kûy (Bir'i söyle).

Kur'an'ın kendinden önceki kitaplardan örnekler vermesi, kavimlerden ve tarihlerden bahsetmesini insanlığın birliği olarak değerlendirebiliriz. Kur'an'da geçen *Allah'ın ipine sınımsız sarılın*⁵¹⁵, *ümmetiniz bir tek ümmettir*⁵¹⁶, *çekişip tefrikaya düşmeyin gücünüz azalır*⁵¹⁷ gibi ifadeler çokluk içerisinde hep vahdet/birlik vurgusu yapan ifadelerdir.

Ayrıca Peygamber efendimizin hadislerinde geçen, ayrılıkta azab birlikte rahmet vardır⁵¹⁸; hepimiz Ademin çocuklarıyız⁵¹⁹; birlikte yaşamaya sarılınız⁵²⁰, birlik berekettir Allah'ın yardım eli birlik üzerinedir⁵²¹, İslam cemaatinden bir karış kadar ayrılan, vahdet şuurundan çıkan kişinin, muhakkak İslam bağı boynundan sıyrılmıştır⁵²²; Cennetin ortasında olmak kimi sevindirir ise İslam topluluk ve vahdetine yapışsın⁵²³ gibi ifadeler insanlığı birliğe çağıran kutlu sözlerdir.

Bütün bu verilerden sonra İslam'ın davasının vahdet/birlik davası olduğunu, değişik ırk, dil ve renklerden oluşan milyarlarca insanın birlik etrafında toplanmalarını tavsiye ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim İslam hukukuna göre vahdet farz tefrika ise haramdır. İşte bu anlamda birlikte yapılan ibadete verilen sevabın fert olarak yapılandan daha çok olması birliğe teşvik etmek ve bunu devam ettirmek içindir.

Hepimiz insanlık ailesinin fertleriyiz. Ayrı ayrı bireyler olsak da aslında tek bir ailenin üyeleriyiz. Bilimin, teknolojinin ve her alanda gelişi-

515 Âl-i İmrân 3/103.

516 Enbiyâ 21/92.

517 Enfâl 8/46.

518 İbn Hanbel, *Müsned*, IV/375.

519 Tirmizî, "Menâkıb", 73.

520 Tirmizî, "Edeb", 78.

521 Tirmizî, "Fiten", 7.

522 Tirmizî, "Edeb", 78.

523 Tirmizî, "Fiten", 7.

min zirve yaptığı şu çağda bütün insanlık olarak kesrette vahdeti yakalayamazsak zannederim insanlık olarak en büyük fırsatı kaçırmış olacağız. Unutmayalım ki bize emanet edilen bu dünya ikinci defa emanet edilme-yecektir. Ya burada bu birliği sağlarız ya da Allah korusun birliğin önün-deki en önemli engel olan zihni ve sosyal tefrikalarımızla elim bir azaba doğru yolculuğumuza devam ederiz. Bir batılı düşünür şöyle demiştir: “İnsanın en büyük buluşu ateş, tekerlek, motor ya da maddi dünya ile ilgili herhangi bir şey değildir. İnsanın en büyük buluşu, anlaşarak ekip halinde çalışmaktır”.

Bugün Müslümanların düştüğü durum gerçekten çok vahimdir. İhtilaflar, çekişmeler, tefrikalar, mezhepsel çatışmalar, kanlı savaşlar bun-ların hepsi bizi vahdete götüren yolumuza, Şeytanın döşemiş olduğu tu-zaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Mehmet Âkif’in şu şiirini hatırlayalım:

Girmeden tefrika bir millete düşman giremez,
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.

Müslümanları tek vücuda benzeten⁵²⁴, el sıkıştıkları zaman ayrılınca-ya kadar Allah’ın rahmet ve bereketine nail olma, günahları silinme müj-desini veren⁵²⁵, bir kişiye güler yüz göstermeyi sadaka sayan⁵²⁶, safların sık ve düzgün tutulmasını emreden⁵²⁷, akrabalık bağlarını kesmeyi haram kılan⁵²⁸, sevinçte ve kederde insanların yanında olmayı tavsiye eden⁵²⁹ İslam’ın ve onun Peygamberinin davası kesrette vahdet değil de ya nedir?

Bir şair bu konuyu ne güzel dile getirmiştir.

Cihanda, ümmetlerin canı: Bak Haram-ı Ka’be’nin sırrı:
Cemiyettir Vahdettir.

⁵²⁴ Kusaç, İslamın bütün insanlığı birliğe çağırılmaktadır, ilk davası tevhid-

⁵²⁵ Bk. Kâmil Mîsâ, *es-selâ ilâ Allahi Tevâcücü*, (Ankara: DİB Yayınları, 1984), VI/435-436.

⁵²⁶ Tirmizi, “Birr” 36.

⁵²⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 95; Ibn Mâce, “İkâmet”, 45.

⁵²⁸ Buhârî, “Edeb”, 4.

⁵²⁹ Nesâî, “Cenâiz”, 3.

Şark'ın ki mefâhir dolu, mâzi-i kemâli, Yâ Rab!	Ne onulmaz yaradır şimdiki hali!
Şirâzesi kopmuş gibi, manzûme-i imân	Yaprakları yırtık, sürünür yerde, perişan
Vahdet mi şîârıydı? Görün şimdi gelin de	Her parçası bir mel'abe eyyamın elinde!
Tarihine mev'ûd-i ezelken ebediyyet	Ey, tefrika zehriyle şaşırılmış giden, ümmet!
Nisyâna çıkan yolda mı kaldın güm-rah?	Lâ-havle 've lâ-kuvvete illâ billâh!

Sonuç

Varlık âleminde zâhirde çok şey görünmekle birlikte bir birlik halinin olduğu bilinmektedir. Hatta gördüğümüz varlıklardan ziyade göremediklerimizin sayısı daha da çoktur. Ancak hakikat nazarıyla baktığımız zaman o kesrette/çoklukta bir vahdet/birlik görürüz.

İslâm'a göre her şey tevhîdden yani birlikten doğmuştur. Bu anlamda İslâm'ın ilk kaynağı Kur'an özelde Allah'ın birliğinden, dinlerin ortaya çıkışındaki köken birliğinden ve genelde de insanlık birliğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla kâinat, insanlık ailesinin ortak kullanacağı ve birlikte yaşayacağı bir nimet olarak kendilerine bahşedilmiştir. Nihayet varlık âlemi, içindeki bu kadar çoklukla birlikte vahdeti göstermektedir. Kâinatta zâhirde çokluk baskın olsa da canlılar için vahdet halinde yani birlikte yaşama imkânı sunulmuş ve birlik halinde yaşamanın bir nevi zorunlu olduğuna işaret edilmiştir. Bu bağlamda sosyal bir vâkıa olan çokluk konusuna Kur'an'ın yer verdiği görülmüştür. Araştırmamız neticesinde Kur'an topluluklardan ve çoklukta bahsederken aslında çokluk içinde vahdet vurgusu yapmıştır. Dolayısıyla sayının çok olması önemli değildir. Önemli olan fikir birliğidir. Aynı istikamette bir olan iki kişi aslında farklı farklı düşüncelere sahip olan yüz kişiden daha güçlüdür. Çünkü yüz kişi arasında yer alan her fert farklı düşündükleri için kendi başına tek kişi sayılır. Ama aynı düşünce etrafında kenetlenen iki kişi önemli

bir güç oluşturmuştur. İşte kesrette/çoklukta başka bir ifadeyle kalabalık dediğimiz toplum arasında en önemli unsurun vahdet yani birlik unsuru olduğu anlaşılmaktadır. Zaten birlik ruhu sağlanmadığı takdirde Kur'an bunun neticesinde ortaya çıkacak olan büyük bir fitneye ve kaosa dikkatleri çekmiştir.

Sonuç olarak, kesret/çokluk hali bir zenginlik olsa da bunun temelini vahdet/birlik üzerine inşâ edilmediği takdirde en kısa sürede bu çokluğun dağılacağı ve yokluğa mahkûm olacağı anlaşılmıştır.

Kaynakça

el-Buĥârî, Ebû 'Abdillâh Muĥammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhîh*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh: Tâcü'l-lüġa ve şihâhu'l'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Beyrut: Dârü'l-'İlmî Li'l-Melâyîn, 1984.

Durusoy, Ali. "Kesret", *DİA*, İstanbul, 2002, XXV/310-311.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'âs b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*, Mısır: 1952.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-lüġa*, thk. Alî Hasan Hilâlî, Kahire: ed-Dârü'l-Mısıryye, ts.

el-Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Abdulhamîd Hendâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

İsfehânî, Râġib. *Müfredâtü'elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut: Dârü's-Şâmiyye, 1997.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî el-Basrî. *el-Cemhere*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Beyrut: Dârü'l-'İlmî Li'l-'Alemin, 1987.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*, İstanbul: 1982.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*, İstanbul: 1981.
- İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükrim. *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Karaman, Hayrettin ve Diğerleri. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- el-Mevdüdü, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Heyet, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Mîrâs, Kâmil. *Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, Ankara: DİB Yayınları, 1984.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiü's-şâhîh*, İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1981.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1985.
- Sâ'dî-î Şîrâzî. *Bostan ve Gülistân*, çev. Kilisli Rıfat Bilge, İstanbul: Zafer Matbaası, 1980.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiü's-şâhîh*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-aqâvil fî vücûhi't-te'vil*, Beyrut: 1997.

Hz. Peygamber (sas) ile Tevhidden Vahdete

Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN

Dr. Öğretim Üyesi,

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

“Size, hepsinin kalpleri tek bir kalbe bağlı olan bir topluluktan geliyorum.”⁵³⁰

Hz. Peygamber’in tebliğ ile görevlendirildiği dönem, olumlu hasletleri yanında şirk ve tefrika gibi iki olumsuz hasletin hayatın hemen tüm taraflarını etkisi altına alan Câhiliye⁵³¹ kavramı ile tavsif edilir. Yükarıda Ebû Süfyân’a ait olan cümlede kendilerinden bahsedilen ve Câhiliye âdetlerinden vazgeçerek, tevhid davetine uyan, Hz. Peygamber’in örnekliğini kabul eden ve her şeylerini Mekke’de bırakıp göçe zorlanan muhacir ve onlarla kardeşlikte son noktayı yaşayan ensar, nasıl böyle bir topluluk haline gelmiş idi. Bu mevzu kısaca tevhid ve şirk inancı, Câhiliye toplumunun genel özellikleri ile Hz. Peygamber’in, Câhiliye döneminin itikadî sapmalarını tevhid esaslı üzere düzenlemeye çalışması ile değerlendirip, Medine’de vahdeti gerçekleştirmek için takip ettiği esaslar ve örnekleriyle açıklanacaktır.

Tevhid ve vahdetin gerçekleşebilmesi için yapılan tebliğ, dinlerin vücuda gelebilmeleri, sürdürülebilir olmaları için en önemli faaliyettir. Bu sebeple her peygamber Allah’tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmiş-

530 Hudeybiye Antlaşması sonrası maddeler üzerinde değişiklik için Medine’ye gidip döndüğünde, nasıl bir toplumla karşılaştığı sorulan Ebû Süfyân’ın Mekkelî müşriklere cevabıdır. Huriye Martı, “Yüreklerin Birliğinden Toplumların Birliğine”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 125.

531 Câhiliyenin karakteristik özellikleri için Ca’fer b. Ebû Tâlib’in Habeş kralı Necâşi Ashame’ye yaptığı konuşma metni için bk. İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfız Şelebî), 4. Baskı (Beyrut: Dâru İbn Kesir 1438/2017), 297-298.

lerdir.⁵³² Buna ilaveten tebliğ sıfatının arka planını oluşturan, onların temsil gücünü ortaya koyan sıdk, emanet, fetânet, ismet vb. başka sıfatlar da vardır ki bütün bunlar tevhid ve vahdetin tamamlayıcı unsurlarıdır. Bütün bu sıfatlarla peygamberler Allah'ın hükümlerini, ilâhî vahyi insanlara tam bir şekilde, susmadan, gizlemeden, eksiltmeden, kimseyi ötelemeden yapmak zorunluluğuna şâmindirler. Yukarıda geçen temsil kavramı, benzetme, teşbih, örnekleme, örnek getirme gibi anlamlara gelmektedir. Buradan “bir kimsenin belirli hususlarda kendisine verilen rolü ve üstlendiği görevin pratiklerini canlandırması, yaşayarak göstermesi, model olması ve bu doğrultuda hareket etmesi” şeklinde bir mana çıkarılabilir. Tam bu noktada temsil kavramını bize Kur’ân’ın “uyulacak en güzel numûne, örnek, temsilci” anlamında “üsve”⁵³³ kavramıyla ifade ettiğini görmekteyiz. “Üsve” kelimesinin bir de “tedavi, ıslah ve düzeltme” manâsı vardır ki, “peygamberlerin aynı zamanda birer ruh tabîbi oldukları” anlamını pekiştirmektedir.⁵³⁴

Üsve kavramının bu ikinci anlamı dolayısıyla Hz. Peygamber’in gerek inanç boyutundaki hastalıkları gerek ictimâî hastalıkları tevhid ve vahdet ile tedavi etmiştir diyebiliriz.

Tevhid inancı müslüman bilincin zihnî bölünmüşlüğüne önler ve dolayısıyla onu ikilemeden, riyâdan kurtarır. İç âleminde, düşünce dünyasında, hayat tarzında sağlıklı, dengeli, huzurlu bireyler ve dolayısıyla dengeli toplumlar meydana getirir. Tevhid inancı, insana gönülde, dilde ve davranışlarda istikamet alışkanlığı kazandırır.⁵³⁵ Dolayısıyla sadece teolojik bir ilke olmaktan çıkarak ferdin ferdi ve içtimâî hayatta bütün boyutlarıyla dengede olmasını sağlar.⁵³⁶

532 Yûsuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/259.

533 Ahzâb 33/21.

534 Mustafa Sönmez, “Peygamberlerin “Tebliğ Sıfatı” ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rolü”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/35 (2011), 278-280.

535 Ramazan Altıntaş, “İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 112.

536 Raşit Küçük, “İhtilaf ve Tefrikaya Karşı Tevhid ve Vahdet”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 64.

Öyleyse tevhid kelimesini hayatımızın her alanına dokunan anlamları ile anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak lazımdır. Yani Kur’ân’da müfessirler tarafından özellikle kelime-i tevhid olarak yorumlanan lafızlar tevhidin ferdî ve ictimâî boyutlarının anlaşılması için önem arz etmektedir. Bunlar arasında “*el-amelü’s-sâlih, el-hüdâ, ez-zikr, el-ahd, davetü’l-hak, es-sıdk, el-adl, el-kıst, niam-ı zâhire, kelimetü’n-sevâ* yer almaktadır.⁵³⁷ Bunlar ibadette birlik, ictimâî hayatta birlik, ta’lîm terbiye ve tezkiyede birlik olarak vücud bulmaya ve ferdî/içtimâî hayatın devamına işaret etmektedir.

Tevhid, Yaratan’la yaratılan arasındaki mesafeyi idrak etmektir.⁵³⁸ Kur’ân’da tevhid tasavvuru, Allah’ın birliği ve eşsizliğine dikkat çekmenin yanında, bizi daha ziyade kainât düzleminde Allah ile insan arasındaki ilişkilerin derin boyutlarını kavramaya yönlendirir. Bunun için de öncelikle Câhiliye döneminde Allah-insan ilişkileri nasıl olduğunu iyi kavramak lazımdır.⁵³⁹

Daha çok bilmenin zıddı olarak değil de hilmin zıddı olarak kabalık, sert ve hoyrat olmak, barbarlık⁵⁴⁰ gibi kelime anlamlarına sahip olan Câhiliye kelimesi Kur’ân’da kâfirlerin küfrünün temelini oluşturan, din ve toplum hayatının bazı sakat âdet ve geleneklerini ifade eder.⁵⁴¹ Câhiliye dönemi insanı aşırılıkları olan, bencil, cimri, kibirli, kaba ve sosyal hayatta düşmanlığın merkezde olduğu tavır sergilemektedir. Hayatlarının merkezinde ise kabilecilik, kabile çıkarı vardı. Kabilecilik ise, kanunsuzluk ve küçük bir azınlığın her halükârda haklı gösterilmesinin adı olarak tanımlanabilir.⁵⁴² Kabileci bu insanların yaygın kötü alışkanlıkları (mesâlib)

537 Ahmet Çelik, “Kur’ân’da “Tevhid” Kavramının Semantik Alanları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002), 127-150.

538 Altıntaş, “Hz. Peygamber’in İtikâdî Sapmaları Düzeltmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 252.

539 Burhanettin Tatar, “İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 13.

540 Nafiz Danışman, “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/5 (1958), 192-197; Süleyman Tülücü, “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 279.

541 Mustafa Çağrırcı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlâk ve İnsan İlişkileri*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Baskı, 2020.

542 Deniz Gürbüz, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, *Eskiye* 25 (2012), 95.

arasında içki, kumar, faiz, zina, yetimlere haksızlık yanında saldırganlık, zalim ruhlu olmak, kan davaları, intikam hususunda da övünme mevcut idi ki bu övünme ve diğer kabileyi hicvetme şiirlerine konu olurdu.⁵⁴³

Câhiliye dönemi insanının Allah tasavvuru şirk esası üzerine inşa edilmiş idi. Müşrik olan bu insanlar, aracı olarak gördükleri putlara karşı sihirlenmişcesine itaatkâr, Hz. Peygamber’e karşı ise ise aklıyla mücadele eden iki türlü şahsiyete sahipti. O yüzden Kur’ân, putların özelliklerinden bahsederken onları da akletmeye, düşünmeye davet eder.⁵⁴⁴

Şirk, ortaklar edinmek, paylaşmak, Allah’a yabancılaşmaktır. Hz. Peygamber’in “*ümmetim için korktuğum en dehşetli şey başka şeyleri Allah’a ortak koşturmasıdır. Onların güneşe, aya ya da putlara tapacaklarını kasdetmiyorum. İşlerini gizli bir arzu ile Allah’tan başkası adına yapmalarını kasdediyorum.*” diyerek şirkin her çeşidine karşı uyarıda bulunmuştur.⁵⁴⁵ Ferdin hayatının her alanında tevhide dayalı bir bakış açısı net olarak belirmediği zaman zihnî yapıda ikilem ve parçalanma oluşur ki bu şirktir.⁵⁴⁶

Câhiliye insanı, şirk mantığının doğal bir sonucu olarak, ön plana çıkardıkları sahte tanrılarına kullukta öylesine yoğunlaşmışlardı ki, aktif dünyalarında geri plana ittikleri Allah’ı⁵⁴⁷ unutmuşlar, istememişlerdi. O’nu ibadet hayatlarından silmişler, tamamen kendi uydurmaları olan tanrılara yönelmişler hatta tanrılarını pazarlık konusu etmişlerdi. Kâfirûn suresinin iniş sebebi olarak nakledilen olayda, Kureyş’in ileri gelenlerinden bir grubun Hz. Peygamber’e gelerek “Gel bir sene sen bizim ilâhlarımıza ibadet et, bir sene de biz senin ilâhına ibadet edelim.” demişler, âdeta dönüşümlü kulluk teklifinde bulunmuşlardır.⁵⁴⁸ Câhiliye toplumu,

543 Adem Apak, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, İstanbul: Kuramer Yayınları, 3. Baskı, 2020.

544 Kazancı, “Cahiliyye Devri İnsanında Akli Durum”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2/2 (1987), 121-122.

545 Cihat Tunç, “Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2001), 30-31.

546 Tatar, “İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet”, 15-16.

547 Yûnus, 10/18; ez-Zümer, 39/3.

548 Zekeriya Pak, “Cahiliye Araplarında Allah İnancının Kur’ânî Boyutu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 322-323.

Allah'ı doğrudan değil aracılarla yaklaşılabilir bir varlığa, yani kendisiyle bu dünyada yüzleşilemez bir varlığa dönüştürmüşlerdi.⁵⁴⁹

1. Hz. Peygamber (sas) ve Tevhid

Ulûhiyet ve rubûbiyet hakkının insanlara değil, Allah'a ait olduğunu hatırlatmak için gelen diğer resûller gibi Hz. Peygamber de bu görevi yerine getirmiştir.⁵⁵⁰ O dönem tevhid inancı öylesine bozulmuştu ki dönemin itikadi sapmalarını düzeltirken ve toplumu şirkten tevhide davet ederken yaşadıklarını söylediği şu ifadeyle anlamaktayız: “*Bana Allah yolunda hiç kimsenin yaşamadığı kadar büyük bir korku yaşatıldı. Yine bana Allah yolunda hiç kimsenin çekmediği kadar eziyet çektirildi.*”⁵⁵¹

Hz. Peygamber bu şirk âlemine tamamen “Lâ” diyerek başladı. Bununla sadece putları değil aynı zamanda putperestlerin inanışlarını, hurafelerini, zihniyetlerini, ibadet ve yaşam tarzlarını, geleneklerini, gurur duydukları geçmişlerini, putları hakkında söyledikleri şiirlerini yani tüm kültür kodlarını ve beslendikleri sermayelerini reddediyordu. “Allah vardır” ile başlasaydı o kadar rahatsız olmayacaklardı. Çünkü Allah’a inanıyorlardı. Fakat tevhide vurgu yapan “lâ”ya karşı çıktılar.⁵⁵²

Hz. Peygamber, Câhiliye toplumunun itikadî sapmalarını düzeltirken tevhide aykırı hale gelmiş telbiyelerini de düzelterek tevhid inancına uygun telbiyeyi onlara öğretmiştir. O dönemin insanının nasıl bir Allah'a inandıklarını hac ve umrede söyledikleri şu telbiye ifadelerinden anlamaktayız: “*Buyur Allah'ım buyur, buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.*”⁵⁵³

Hz. Peygamber, tebliğiyle tevhidi anlatmaya çalışmış, ashabını tevhidle ta'lim, terbiye ve tezkiye mektebinde yetiştirmiştir. Cahiliye davranışlarından bir anda kurtulmaları mümkün olmadığı için onların tevhide

549 Tatar, “İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet”, 14.

550 Altıntaş, “Hz. Peygamber'in İtikadî Sapmaları Düzeltmesi”, 254.

551 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 34. *Hadislerle İslâm*, (Erişim 12 Aralık 2020).

552 Bünyamin Erul, “Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 33-34.

553 Altıntaş, “Hz. Peygamber'in İtikadî Sapmaları Düzeltmesi”, 255.

aykırı fiil ve sözleri ile sürekli mücadele etmiştir. Şirkin tevhid aleyhine yayılcı karakteri dolayısıyla çeşitli zamanlarda ashâbın tevhide aykırı davranışlarını düzeltmek görevini hep yerine getirmiştir. Ebû Vâkıd el-Leysî (ö. 68/687) anlatıyor:

“Peygamberimizle birlikte Huneyn Seferi’ne (8/630) çıktık. Biz küfür ve şirk âleminde yeni ayrılmıştık. Müşriklerin Zâte Envât dedikleri ve kutsal saydıkları bir ağaçları vardı. Silahlarını o ağacın altında kuşanırlardı. İbadet de ederlerdi. Böyle bir ulu ağacın altından geçiyorduk. Peygamberimize: “Ey Allah’ın Resûlü! Onların Zâte Envât’ı gibi bize de Zâte Envât yap” dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allahu Ekber, yine aynı yol, yemin ederim ki İsrâîloğullarının Hz. Mûsâ’ya: “Ey Mûsâ! Bunların taptıkları gibi bize de bir tanrı yap” demelerinin aynını diyor-sunuz. Sizden önceki (kavimlerin) yolundan yürüyeceksiniz.” cevabını verdi.”⁵⁵⁴

Çeşitli anlamları olan tağutun konumuz açısından önemi insanın Allah ile ilişkisini koparan her şey olmasıdır. Hz. Peygamber “*Yarın kıyamet gününde insanlar bir araya toplanacak. Allah “her kim, her neye tapı-yorsa onun ardına düşsün” buyuracak. Artık kimi güneşin, kimi ayın ve kimileri de tağutların ardına düşüp gideceklerdir.*”⁵⁵⁵

Yine benzer bir örnek ise şöyledir: Kays b. Sa’d (ö. 58/677), Hîre’ye gittiğinde, Hîrelilerin, başkumandanlarına secde etmekte olduklarını gördü, kendi kendine, “Resûlullah’ın secde edilmeye daha lâayık olduğunu” düşündü. Resûlullah’ın yanına geldiğinde olayı O’na anlattıktan sonra:

“Ey Allah’ın Resûlü! Secde edilmeye sen onlardan daha lâayıksın” dedi. Bunun üzerine Resûlullah: “*Sen buna inanıyor musun?! Benim kab-rime uğramış olsan ona secde eder misin?*” diye sordu. Kays b. Sa’d: “*Hayır!*” diye cevap verdi. Resûlullah ona: “*Bunu yapmayın*” buyurdu.⁵⁵⁶

554 Tirmizî, Fiten, 18, *Hadislerle İslâm*, (Erişim 11 Şubat 2019).

555 Altıntaş, “Hz. Peygamber’in İtikâdî Sapmaları Düzeltmesi”, 255.

556 Altıntaş, “Hz. Peygamber’in İtikâdî Sapmaları Düzeltmesi”, 256.

2. Hz. Peygamber (sas) ve Vahdet

Vahdet âdeata tevhid inancının toplumsal alanda tezahürü ve birlikte yaşama sanatının adıdır. Öyle ki kuldan Allah'a uzanan boyutta birleme "tevhid" ise kuldan kula uzanan boyutta birlikte yaşama "vahdet" olsa gerektir.

Tevhid inancı, en az birlik kadar çokluk ve farklılık kavramlarını da dikkate almayı gerektirir. Allah'ın birliği ve sonsuzluğu da O'nun yarattığı çok farklı varlıklar aracılığıyla daha iyi kavranılacaktır. "...Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı..."⁵⁵⁷ Hz. Peygamber de bu konuda oldukça hassas davranmış, Veda Hutbesi ile de son noktayı koyduğu ırkçılık meselesine karşı gerekli tedbirleri almıştır. Bu konuda şu örnek önemli olsa gerektir:

"Ma'rûr anlatıyor: Ebû Zer ile Rebeze'de karşılaştım. Kendisinin de kölesinin de üzerinde aynı kıyafet vardı. Bunun sebebini sordum. Dedi ki: "Bir adamla karşılıklı birbirimize sövdük. Ve annesi (nin zenci olması) sebebiyle onu aşağıladım. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bana şöyle buyurdu: "*Ebû Zer! Onu annesi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sen kendisinde (hâlâ) câhiliye izleri olan kimsesin...*"⁵⁵⁸

Medine'de anlamını bulan vahdet temelde içtimaî hayatın gerçeği olan dil, din, ırk, kültür, siyasi düşünce farklılıklarını barındıran insanlık vahdeti özelde ise İslâm kardeşliği/vahdetidir. "*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık.*"⁵⁵⁹ âyet-i kerimesi bu vahdeti ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretle birlikte o toplumu oluşturan Yahudi, Hristiyan, Müşrik ve Mecusi gruplarla birlikte toplantı yaparak siyasi, idari, adli ve askerî alanlarda düzenlemeler yaparak bir şehir devleti oluşturdular. Burada hazırlanan ve birlikte yaşama kültürünün en güzel örneğini ve adeta temelini oluşturan "Medine Vesikası/Anayasası/Sözleşmesi" hazırlandı.

557 Mâide, 5/48.

558 Buhârî, İmân, 22, *Hadislerle İslâm*, (Erişim 11 Şubat 2021).

559 Hucurât, 49/13.

Bu sözleşmenin maddeleri Hz. Peygamber'in içtimaî hayatın merkezine barış kavramını yerleştirmiştir.⁵⁶⁰

Tevhide dayalı bir vahdet anlayışını temin edebilmek için kalplerdeki Câhiliye taassubunun yerine iman ve takva bilincinin yerleştirilmesi o toplum için bir anda olması mümkün olmayan bir durum idi. Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'in ta'lim, terbiye ve tezkiye metodlarıyla yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede örnek bir nesil oluşmuş oldu. Câhiliyenin şirki, kini, ırkçılığı ile katılmış kalpler Kur'an ifadesiyle "sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar"⁵⁶¹ vahdet toplumuna dönüşmüş oldu. Bu topluluk öyle güçlü bir görüntü verir ki "şayet Rasûlullah'ın nübüvvetini ispat için hiçbir mucize olmasa, sadece onun ashâbı bile bunun ispatına yeter."⁵⁶² diye ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber, Tevhid inancına bağlı, şirkin kirlerinden arınmış mümin bireylerin yetiştirilmesine özen gösterdi. Daha düne kadar aralarındaki düşmanlık, seçkincilik, bencillik olan bu insanları vahdet toplumuna nasıl dönüştürdü? Yirmi üç yıllık süreçte baktığımızda köşe taşları olarak tevhid inancına bağlı mümin bireylerin yetiştirilmesi, temiz bir toplum inşası, tevhid ve vahdetin önündeki engellerin kaldırılması, ırkçılık, kabilecilik, renk vb. ayrımcılıkların kaldırılması, takvaya dayalı bir değer ölçüsüne geçilmesi, istişare, hayatın her alanında Hz. Peygamber'in örnekliği, Kur'an'ın rehberliği, iman-ilim-amel birlikteliği, adalet, dünyevî-uhrevî sorumluluğa dayalı hak anlayışı, vefakârlık, fedakârlık, ihsân, îsâr, dayanışma; namaz, oruç vb. ibadetlerin ümmetin birliğine katkısı sayılabilir.⁵⁶³ Hz. Peygamber özellikle ve öncelikle Medine'de toplumun iç dinamiklerini harekete geçiren bir dizi yeni icraat yapmıştır. Medine toplumunda bulunan Yahûdiler, dışarıda müşrikler çeşitli fitnelerle Müslümanları parçalamak istiyorlardı. Müslümanları aşağılama, kurdukları pazarlara saldırı, aleyhlerine yaptıkları kışkırtmalar bunlar arasında sayılabilir. Geçmişten gelen husûmeti bitirip İslâm'ı seçen Evs

560 Hüseyin Yılmaz, "Medine Sözleşmesi Bağlamında Birlikte Yaşama Kültürü", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 243.

561 Saf, 61/4.

562 Erul, "Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet", 42.

563 Erul, "Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet", 42-44.

ve Hazrec kabileleri⁵⁶⁴ arasında zamanla kabilecilik duyguları harekete geçmekte ve hatta birbirlerinin peşinde namaz kılmak istememeye kadar ilişkileri bozulmaya başlamakta idi. Tam da bu noktada tevhid esaslarının hayata geçirilmeye başlanmasıyla birlikte toplumsal tevhidin yani vahdetin gerçekleşmesi için vahdete giden yolda Hz. Peygamber'in üç adımını yani yukarıda sayılan problemlere de çözüm olacak üç yol görmekteyiz:

İlk aşamada Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra yaptığı ilk konuşmada özellikle sosyal içerikli tavsiyelerde bulunması: Bu tavsiyeler arasında selamın yayılması, açların doyurulması, yakınların ziyaret edilip gözetilmesi, mescid yapılması⁵⁶⁵ yer almaktadır. Ki bunların hepsi toplumun çeşitli açılardan vahdetine işaret etmektedir. Hemen sonrasında Müslümanların vahdeti sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de Akabe biatleriyle (621-622) başlayan süreç hicretten sonra ensâr ile muhacir arasında muâhat/kardeşleştirme ile tamamlanmıştır. Her an ateşlenebilecek kabilecilik fitnesine karşı en etkili çözüm bu olmuştur. Müslümanlar arasındaki bu muahattan sonra da Müslümanlara tabi olanlarla imzalanan Medine Vesikası ile Hz. Peygamber, Medine ve civarında toplumsal bir vahdet oluşturmuştur.⁵⁶⁶ Bu vesika ile birlikte, hem müminler arasında oluşturulan kardeşlik yazılı hale getirilmiş hem de toplumda sayıca çok olan yahûdilerle siyasi birlik oluşturularak yakın zamanda onlardan gelecek fitnetelere karşı tedbir alınmıştır. Üçüncü adımda ise Medine Vesikası yer almaktadır ki, bu vesika inanç özgürlüğünün, birlikte yaşamının tecrübesi olarak tarihe geçmiştir. Farklılıkların bir arada ortak paydalarda birlikte yaşayabileceğini, insan olma hakikati üzerine bina edilen toplumun varlığını gözler önüne serer.⁵⁶⁷

564 Muâhâta beraber aralarında kurulan din kardeşliğinin Allah'ın bir lütfü olduğu bildirilmektedir: *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurununun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı..."* Âl-i İmrân, 3/103.

565 Sadettin Ökten, tevhidin mekândaki temsilinin bu tarzda yapılmış külliyeler olduğunu ve bunun da vahdeti ifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadettin Ökten, "Tevhidin Mekândaki Temsili: Külliyeler", *Hız. Peygamber Tevhid ve Vahdet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 143-153.

566 Cafer Acar, "Mekke'den Medine'ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hz. Peygamber'in Farklı inanç Gruplarıyla "Tek Ümmet" Çabası", *Şanlıurfa Uluslararası 10. Kutlu Doğum Sempozyumu "Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet"* (21 Nisan 2016), 77.

567 Mevlüt Koyuncu, "Medine Şehir Devleti", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2* (2009), 87-103.

Aralarında kardeşlik anlaşması yapılan ve hemen her şeyini kardeşle paylaşan ensar, muhacirlerle beraber maişetlerini kazanmak için işlerini dönüştürümlü yaparak aynı zamanda Hz. Peygamber’in sohbetinden de ilimden de uzak kalmamış oluyorlardı. Geçmişte yaşanan bütün düşmanlığa, kin ve nefrete rağmen şimdi muâhâta beraber birbiriyle barışık bir toplum haline gelmiş olan Müslümanlar, hicretle oluşan sosyo-kültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne de kolay ulaşmışlardır. Özellikle muhacirlerin yaşadığı gariplik giderilmiş, yardım görmelerinden doğacak psikolojik ezikliğe fırsat verilmemiştir.⁵⁶⁸

Muâhât, geçmişlerinde i’tifâd⁵⁶⁹ âdetini yaşayacak kadar benlik çukuruna gömülmüş olan bu insanlara, kardeşlikte son nokta olan îsârî⁵⁷⁰ hediye etmiştir. Öyle ki ensarın kardeşlik desteği ile muhacir, ekonomik alanda güçlenmiş, müslümanlar yahûdilerin ticaretteki zulmünden kurtulmuşlardır. Ensâr’ın özelliği olarak Kur’ân âyetiyle ölümsüzleştirilen bu haslet ve diğer hasletleri bize şöyle anlatılmaktadır: “*Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.*”⁵⁷¹ Ayrıca biliyoruz ki Hz. Peygamber Hristiyan krallara yazdığı davet mektuplarında şu âyeti de ekleyerek vahiy diliyle birlikte yaşama çağrısı yapmıştır: “*De ki: “Ey Ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin...”*”⁵⁷²

568 Hüseyin Algül, “Muhâcirün-Ensar Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/5 (1993), 25-52; Cüneyt Gökçe, “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 22-28; Mehmet Akbaş, “Muhâcirün-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni”, *İstem*, 15 (2010), 61-77; Fikret Özçelik, “Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa’d b. Rebî’ ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 175-194.

569 Câhiliye döneminde açlık sorunu yüzünden i’tifâd denilen ve açlık ve ilgisizlikten dolayı bir intihar geleneğinin oluştuğundan söz edilir. Bk. Mustafa Çağrırcı, “Ben’likten ‘Biz’e”, *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 83.

570 Îsâr; yeğlemek, tercih etmek, üstün kılmak anlamlarında olup, bir nazariye değil, ilk İslâm toplumunda en güzel örnekleri verilmiş ahlâkî bir erdemlilik. Ayrıntılı bilgi için bk. Durak Puzmaz, “Kur’an’da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011), 77-104.

571 Haşr, 59/9.

572 Al-i İmrân, 3/64.

Medine’de vahdeti olumsuz yönde etkileyen, riske atan tuzak ve tavırları olan bir grup da münafıklar idi. Bu grubun başında yer alan ve çeşitli nifak hareketlerine sebep olan Abdullah b. Übey b. Selûl, Hz. Peygamber’in (sas) hicreti dolayısıyla reis olamamış ve bu sebeple Müslümanlara karşı beslediği düşmanlık duygularını vahdeti bozmak için kullanmıştır. Hz. Muhammed’in Abdullah b. Übey ile ilgili bir ceza uygulamadığı fark edilmektedir ki, bunu hak etmediği sebeple değil de bu münafık liderin Ensar’a mensup Hazrec kabilesinden olması dolayısıyla, Medine’de Ensar ve Muhacir arasındaki hassas dengelerin korunmasına yönelik olsa gerektir. Buna rağmen O, münafıkların vahdeti bozucu söz ve fiillerine karşı Müslümanları sürekli teyakkuz halinde tutmuştur.⁵⁷³

Sonuç

Tevhid, ahenk, tutarlılık, birlik, adalet, sorumluluk kavramlarıyla, toplumu ve insanlığı bir araya getirecek hem maddî hem de mânevî tedbirleri içinde barındırırken; şirk toplumsal parçalanmaya yol açacak olan çelişki, aykırılık, şaşkınlık, kaos, benlik, bizzilik, zulüm gibi kavramları içerir.

Vahdet ise tevhid ilkesinin insanlığı bir arada yaşatan sosyal tezahürü olarak değerlendirmek gerekir. Bu birliktelik için önce İslâm kardeşliğiyle oluşan vahdet sonra insanlık kardeşliğiyle oluşan vahdet dillendirilmelidir. İslâm kardeşliğinin önünde engel olarak duran ve vahdetimizin oluşmasını geciktiren en önemli kavramlar ise fitne ve tefrikadır. Çıkar çatışması, ırkçılık, dinî-mezhebî yorum farklarının zenginlik değil de dışlayıcılık olarak değerlendirilmesi gibi sonuçlar doğuran bu kavramlara karşı özellikle tedbirler alınmalıdır.

Yaşanan acıları, tefrika ve adavetin sebeplerini sadece dışarıda aramak yerine daha önemli olarak kendimizde aramak işin ciddiyetine varmamız açısından önemlidir. Modern zamanların işgal ve sömürgelerinden sonra yoksulluk, cehalet ve esaret altında yetişen yaralı bilinçlerin; kin, nefret, öfke, ihtiras ve intikam yüklü ölümcül kimliklerin ürünü⁵⁷⁴ olarak

573 Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi 1 (Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi)*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 363 vd.

574 Mehmet Görmez, “İnsanlığı Yaşatmak İçin Gelin Birlik Olalım”, *Hiz. Peygamber Tevhid ve*

bugün Müslümanların terörün, vahşetin, öldürmelerin adını cihad olarak koyması ve dünyaya öyle tanıtması bizim vahdete ihtiyacımızın ne kadar elzem olduğunu göstermektedir.

“*Hep birlikte Allah’ın ipine sınıksız sarılın, bölünüp parçalanmayın.....*”⁵⁷⁵ âyeti İslâm’ın gerek Allah ile insan arasında gerekse insanların birbirleri arasında Câhiliye döneminde putperestlik, bencillik, kabilecilik ve şiddet olgularının kopardığı bağları yeniden kurmuş ve sonuçta bir vahdet bağı oluşturmuştur.

Bir vahdet duası olarak “...*Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, ‘Sen mümin değilsin’ demeyin...*”⁵⁷⁶ âyet-i kerîmesini ifade etmek isteriz.

Kaynakça

- Acar, Cafer. “Mekke’den Medine’ye Toplumsal Vahdet Bağlamında Hz. Peygamber’in Farklı inanç Gruplarıyla “Tek Ümmet” Çabası”. *Şanlıurfa Uluslararası 10. Kutlu Doğum Sempozyumu “Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet”* (21 Nisan 2016), 71-81.
- Akbaş, Mehmet. “Muhâcirûn-Ensâr Kardeşliğinin Serüveni”. *İstem* 15 (2010), 61-77.
- Algül, Hüseyin. “Muhâcirûn-Ensâr Üzerine Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 5/5 (1993), 25-52.
- Altıntaş, Ramazan. “İslâm Düşüncesinde Tevhid ve Tefrika”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 111-121.
- Altıntaş, Ramazan. “Hz. Peygamber’in İtikâdî Sapmaları Düzeltmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 251-262.
- Apak, Adem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi 1 (Hz. Muhammed (s.a.v) Dönemi*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.

Vahdet (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 8.

575 Ât-i İmran, 3/103.

576 Nisâ, 4/94.

- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadî Hayat)*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 3. Baskı, 2020.
- Çağrıçı, Mustafa. “Ben’likten ‘Biz’e”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Çağrıçı, Mustafa. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Baskı, 2020.
- Çelik, Ahmet. “Kur’ân’da “Tevhid” Kavramının Semantik Alanları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002), 127-150.
- Danışman, Nafiz. “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/5 (1958), 192-197.
- Deniz, Gürbüz. “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”. *Eskişeyni* 25 (İlkbahar, 2012), 94-104.
- Erul, Bünyamin. “Hz. Muhammed: Tevhid ve Vahdet”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Gökçe, Cüneyt. “İslâm Kardeşliğinin Temelleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 22-28.
- Görmez, Mehmet. “İnsanlığı Yaşatmak İçin Gelin Birlik Olalım”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Hadislerle İslâm. Erişim 12 Aralık 2020. <https://hadislerleİslâm.diyaret.gov.tr>
- Hadislerle İslâm. Erişim 11 Şubat 2021. <https://hadislerleİslâm.diyaret.gov.tr>
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî. *es-Siretü'n-Nebevîyye*. Thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfiz Şelebî. 4. Baskı Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1438/2017.
- Kazancı, Ahmet Lütfî. “Cahiliyye Devrinde Müsbet Davranışlar”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1/1 (1986), 103-110.
- Kazancı, Ahmet Lütfî. “Cahiliyye Devri İnsanında Aklî Durum”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2/2 (1987), 121-129.

- Koyuncu, Mevlüt. “Medine Şehir Devleti”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2009), 87-103.
- Kur’ân Yolu. Erişim 14 Nisan 2018. <https://kuran.diyagnet.gov.tr>
- Küçük, Raşit. “İhtilaf ve Tefrikaya Karşı Tevhid ve Vahdet”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Martı, Huriye. “Yüreklerin Birliğinden Toplumların Birliğine”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Ökten, Sadettin. “Tevhidin Mekândaki Temsili: Külliyeleler”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Özçelik, Fikret. “Ensar-Muhacir Kardeşliğinde Evlilik Meselesi: Sa’d b. Rebî’ ve Abdurrahman b. Avf ile İlgili Rivayetin Tahlili”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019), 175-194.
- Pak, Zekeriya. “Cahiliye Araplarında Allah İnancının Kur’ânî Boyutu”. *Cumhuriyet İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 311- 330.
- Pusmaz, Durak. “Kur’an’da İsar Kavramı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 25 (2011), 77-104.
- Sönmez, Mustafa. “Peygamberlerin “Tebliğ Sıfatı” ve Bu Sıfatın Arka Planını Oluşturmada Diğer Sıfatların Rolü”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/35 (Kış, 2011), 278-280.
- Tatar, Burhanettin. “İki Temel Kavram: Tevhid ve Vahdet”. *Hz. Peygamber Tevhid ve Vahdet*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Tunç, Cihat. “Şirk (Ortaklar Edinmek) ve Günah Problemi”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11 (2001), 29-35.
- Tülücü, Süleyman. “Câhiliye Kelimesinin Mânâ ve Menşe’i”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 279-285.
- Yavuz, Yûsuf Şevki. “Peygamber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Hüseyin. “Medine Sözleşmesi Bağlamında Birlikte Yaşama Kültürü”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 239-258.